GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

ALEVİLİK VE BEKTAŞİLİKTE NÜBÜVVET-VELAYET İLİŞKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Rauf YILDIZ

OCAK-2021

GÜMÜŞHANE

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

ALEVİLİK VE BEKTAŞİLİKTE NÜBÜVVET-VELAYET İLİŞKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Rauf YILDIZ

OCAK–2021

GÜMÜŞHANE

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

ALEVİLİK VE BEKTAŞİLİKTE NÜBÜVVET-VELAYET İLİŞKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Rauf YILDIZ

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Muhammet AYDIN

OCAK–2021

GÜMÜŞHANE

BİLDİRİM

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlamış olduğum "Alevilik ve Bektaşilikte Nübüvvet-Velayet İlişkisi" isimli bu çalışmanın, tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve alıntı yaptığım tüm çalışmaların kaynakçada yer aldığını taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

08/ 01/ 2021

……………

Rauf YILDIZ

ÖNSÖZ

Gerek Hz. Muhammed'in peygamberliğinden önce gerekse Hz. Muhammed'in vefatından sonra bütün geleneklerde insanların kendilerini koruyacak, karşısında aciz kaldıkları zaman sığınabilecekleri bir güç aradıkları bilinen bir gerçektir. Bu fıtri duygu karşısında yüce varlıklara tapma eğilimi gelişir ve insanlar o varlıklara teslim olurlar. Hz. Muhammed'den önceki peygamberler de toplumlara kutsal güç Tanrı tarafından gönderildiklerini ve kendilerine uyulduğu takdirde bu kutsal gücü memnun edeceklerini iddia etmişlerdir. Hz. Muhammed'in gelmiş olduğu Arap yarımadasında da adalet, eşitlik, insan hakları ve kadın hakları neredeyse tamamen etkisini yitirmiş ve güçlünün zayıfı ezdiği bir toplum haline gelmiştir. Böyle bir ortamda görevlendirilen Hz. Muhammed, adeta o insanlar için devrim niteliğinde bir müdahale olmuştur. İnsanların hayatlarını düzeltmek ve onlara umut olmak için gelen Hz. Muhammed, yeni bir toplum düzeni inşa etmeye çalışmıştır. İnşa ettiği bu toplumda insanlar eskisine göre daha düzenli yaşamışlar ve refah seviyeleri giderek daha iyi hale gelmiştir.

Hz. Muhammed'in vefatının ardından ıslah edilen bu çekirdek toplumda insanlar kendi başlarına kalmışlar ve ne yapacaklarını bilememişlerdir. Bu aşkın müdahale sistemine öyle alışmışlar ki Peygamber vefat ettikten sonra Tanrı ile bağlarının kesildiğini düşünmüşlerdir. İşte bu yüce varlık ile iletişim arayışındaki boşluğu çeşitli inanışlarla doldurmaya çalışmışlarıdır. Bu, ilk başlarda tasavvuf ve zühd hayatı olmuş, daha sonra çeşitli düşünce akımlarıyla belli başlı sahâbilere yüklemiş oldukları değerle devam etmiş ve nihayetinde de en fazla Hz. Ali'nin adı etrafında toplanmıştır. İlk başlarda siyasi olarak başlayan bu tutum giderek mistik hale bürünmüş ve ihtiyaç duydukları o metafizik boşluğunu doldurma vesilesi olmuştur. Hz. Ali'ye yüklenen Velayet misyonu, aşkın varlık ile insanlar arasındaki iletişimin devamı niteliğinde olmuştur.

"Alevilik ve Bektaşilikte Nübüvvet-Velayet İlişkisi" başlığı altındaki bu tez çalışmasında Alevilik ve Bektaşilik düşünce sisteminde Velayet makamı altında Hz. Ali'nin konumu ile Hz. Muhammed'in konumu arasındaki ilişki üzerinde durulmuştur. Tasavvuf geleneği ve Şia-İmamiyye mezhebinin velayet teorisi üzerindeki etkiler incelenmeye çalışılmıştır. Bununla beraber Hz. Muhammed'in peygamberliğinden

başlayarak günümüze kadar Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi çerçevesi etrafında birleşen bu düşünce sisteminin tarihi arka planı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Yaptığım okumalarda gerek kaynak taraması gerekse okuma yöntemlerimi, okuduklarımı analiz etmeyi, analiz ettiğim fikir ve tespitleri yazıya dökmeyi ve lisans hayatım boyunca sorgulamayı, araştırmayı ve okumayı her daim aşılayan, bilgi ve tecrübeleriyle bana yol gösteren ve ışık tutan, çok değerli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Aydın'a bütün kalbimle teşekkür ederim. Aynı zamanda bu zorlu süreçte bana aile kadar yakın olan, inanan ve hep arkamda olan ve kendileri de Alevi bir geleneğe mensup oldukları için tecrübelerinden faydalandığım Gökhan ve Arzu Kırvaş'a da her türlü şükranlarımı sunarım.

Eğitim hayatım boyunca bana gösterdikleri sevgi, sabır, anlayış ve destekleri için sevgili aileme teşekkürlerimi borç bilirim. Çalışmam boyunca yardımlarını esirgemeyen, karşılık beklemeden destek olan dostlarım Yağmur Alban ve İslam Emir'e, çok teşekkür ederim.

Gümüşhane–2021
Rauf YILDIZ

ÖZET

YILDIZ, Rauf. Alevilik ve Bektaşilikte Nübüvvet-Velayet İlişkisi, Yüksek Lisans Tezi, 2021 (XIV + 100)

Orta-Asya'da konar göçer olarak yaşayan Türkler, gök tanrı denilen tek tanrı inancına mensuplardı. Arapların da tek Allah'a inanmaları, Abbasi yönetimimin ılımlı İslam politikaları, Talas Savaşı'nda Türklerin Çin hükümdarlığına karşı Araplardan yardım istemesi üzerine, Arapların Türklerin yanında yer almaları ve bununla beraber Türklerin Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi ile tanışmaları, Türklerin İslam dinini benimsemelerini kolaylaştırmıştır. Fakat İslam'ı tamamen benimseyip hemen Müslüman oldukları söylenemez. Uzun zaman içerisinde kurulan olumlu ilişkiler, İslam dininin yavaş yavaş kırsal kesimlere yayılması, Türklerin tasavvuf ile tanışmaları İslam dinini benimsemelerini hızlandırmıştır.

Çağlar boyunca belirli bir kültür ve yaşam formlarına göre yaşayan daha sonra çeşitli sebeplerle başka kültürlerden etkilenerek o kültürlere evrilen toplumlar çeşitli aşamalar kaydetmişlerdir. Yapmış oldukları bu geçişlerin uzun süre olmasına rağmen önceki kültürlerine olan bağlılıklarını kaybetmemişlerdir. Önceki kültürlerine ait birtakım öğeleri olduğu gibi benimsemişler, geri kalanları da geçiş yapmış oldukları kültüre uyarlamışlardır. Bu da bilinen bir sosyolojik olgudur. Bu olgu Türk toplulukları için de geçerli olmuştur.

Bu çalışmada, Alevilik ve Bektaşilik düşünce sisteminin tarihi arka planı ve inanç kuramlarıyla Nübüvvet-Velayet ilişkisi, literatür taraması yapılarak anlaşılmaya çalışıldı. Çalışmada dört ana felsefeye sahip kaynaktan bu tarihsel tespit yapılmaya çalışıldı. Birinci kaynak grubu; bizzat Alevi ve Bektaşi düşünce geleneğinin literatürü olarak kabul edilen, Menakıbname, Velayetname, Buyruk, Yedi Büyük Ozan'ın nefesleri ve Alevilerce meşhur olmuş aşıkların nefesleri esas alındı. İkinci kaynak grubu ise, Sünni İslam inanışına mensup gerek ilahiyatçı akademisyenler gerekse bu alanda geçmiş tarihlerde Sünnilerin Alevi ve Bektaşi düşüncesine bakmış oldukları perspektiflere bakılarak araştırıldı. Üçüncü kaynak grubu, batılı araştırmacılar olan Oryantalist grubunun Alevilik ve Bektaşilik düşünce geleneğinin üzerine yaptıkları objektif

kaynaklar esas alındı. Dördüncü kaynak grubu ise Alevi ve Bektaşi düşüncesini en çok etkileyen Tasavvuf literatürünün kaynakları esas alındı.

Bu çalışmanın amacı, Hz. Ali'nin tarihi ve menkıbevi şahsiyeti etrafında oluşan düşünce yapılarından biri olan Alevi ve Bektaşi geleneğinin, genelde tarihi arka planı özelde ise bu düşünce yapısının Nübüvvet makamına yüklemiş olduğu anlamı tespit etmektir. Velayet teorisiyle Nübüvvet inancı arasındaki ilişkinin devamlılık mı yoksa yerine kullanılabilecek bir alternatif mi olduğunu ortaya koymaktır.

Çalışmanın kapsamı şifahi kültürden günümüze kadar teşekkül etmiş Alevilik ve Bektaşilik geleneği için önemli olan gerek yazma eserler gerekse son dönemde yaşamış ve yaşamaya devam eden Alevi ve Bektaşi geleneği mensuplarının eserleri çerçevesindedir. Farklı kesimlerden ve mensubiyetlerden dışarıdan bir göz olarak bakmak için de yine aynı şekilde bu gelenekten olmayıp bu alan üzerine yapılan çalışmalar da dikkate alındı.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Alevilik, Bektaşilik, Nübüvvet, Velayet

ABSTRACT

YILDIZ, Rauf. Propethood and Guardianship Relationship in Alevism-Bektashism, Yüksek Lisans Tezi, 2021 (XIV + 100)

The Turks, who lived in Central Asia as nomads, were members of the single god belief called the sky god. Arabs also believed in one God, the moderate Islamic policies of the Abbasid administration, the Turks asked for help from the Arabs against the Chinese rule in the Talas War, and the Arabs sided with the Turks, and the Turks were the Prophet. Their acquaintance with the love of Ali and Ehl-i Beyt made it easier for Turks to adopt the religion of Islam. However, it cannot be immediately said that they fully embrace Islam and become Muslim. The positive relations established over a long period of time, the gradual spread of the religion of Islam to the rural areas, and the Turks' meeting with Sufism accelerated their adoption of Islam.

Societies that lived according to a certain culture and life forms throughout the ages and then evolved into those cultures by being influenced by other cultures for various reasons have gone through various stages. Despite the long period of these transitions they made, they did not lose their loyalty to their previous culture. They embraced some elements of their previous culture as they were and adapted the rest to the culture they passed on. This is a well-known sociological phenomenon. This phenomenon has also been valid for Turkish communities.

In this study, the historical background of the Alevism and Bektashism thought system and the relationship between prophethood and guardianship with belief theories were tried to be understood through a literature review. In the study, this historical determination has been tried to be made from four main philosophical sources. First resource group; Menakıbname, Velayetname, Order, the breaths of the Seven Great Poets and the breaths of the lovers who became famous by the Alevis were taken as basis, which are accepted as the literature of the Alevi and Bektashi tradition of thought. The second resource group was investigated by looking at the perspectives of both theologian scholars belonging to the Sunni Islamic belief and Sunnis' perspective on Alevi and Bektashi thought in the past in this field. The third resource group was based on objective sources on the Alevism and Bektashism tradition of thought by the Orientalist group, Western

researchers. The fourth source group was based on the sources of Sufism literature that most influenced Alevi and Bektashi thought.

The purpose of this study is Hz. It is to determine the historical background of the Alevi and Bektashi tradition, which is one of the structures of thought formed around Ali's historical and epic personality, and the meaning that this mindset has attributed to the post of prophethood. To reveal whether the relationship between guardianship theory and belief in prophethood is continuity or an alternative that can be used instead.

The scope of the study is within the framework of both the manuscripts, which are important for the Alevism and Bektashism tradition that has formed from the oral culture until today, and the works of the members of the Alevi and Bektashi traditions who have lived and continue to live recently. In order to look at different segments and affiliations as an outside eye, studies on this field were also taken into consideration, as well as not from this tradition.

Keywords: Kalam, Alevism, Bektashism, Prophethood, Custody

İÇİNDEKİLER

İKİNCİ BÖLÜM

KISALTMALAR LİSTESİ

Hz.	hazreti
s.a.v.	sallallahu aleyhi ve sellem
r.a.	radiyallahu anh
öl.	ölüm
a.g.e.	adı geçen eser
bkz.	bakınız
c.	cilt
çev.	çeviren
DİA	diyanet islam ansiklopedisi
Edt.	editör
s.	sayfa
sy.	sayı
ter.	tercüme

GİRİŞ

Alevilik ve Bektaşilik düşünce yapısı tarih boyunca bulunduğu bölge ve zaman dilimlerine göre çok farklı isimlerle anılmıştır. Günümüze kentsel kesimlerde Bektaşilik, kırsal kesimlerde ise Alevilik ismini alan sosyokültürel düşünce yapısı, on yüzyıllık bir geçmişe sahiptir. Konar göçer olarak yaşamlarını sürdüren Türklerin Müslümanlığı benimsemelerinden başlayarak günümüze kadar devam eden bu süreç, çok yönlü bir tarihi arka plan ile teşekkül etmiştir (Subaşı, 2002:87).

İslam dini ile tanışmadan önce göçebe halinde manevi ritüelleri ve Tanrısal olguları belli başlı tapınma eylemleri, görünmeyen ruhlarla iletişim kurma ve gökte bir ilahi varlığın olduğuna dair inançlar ile yaşamlarını sürdürmeye çalışan Türki halklar, İslam dinini kabul ederken bu inançlarını da beraberinde harmanlamışlardır. Gök Tanrı inancı, Mecusilik, Şamanizm, Hristiyanlık, Manihaizm, Mazdeizm, Taoizm ve Budizm inançların karması şeklinde olan inanışlarına İslam'ı da katarak devam etmişlerdir. Çok farklı motiflere sahip olmalarının en büyük sebebi konar göçer halinde yaşadıkları için gittikleri her bölgede farklı inançlarla temas etmiş olmalarıdır. Bu temaslar sonucu etkileşim halinde bulundukları inançları çoğu zaman farkında olmadan bazen de resmi devlet kanalıyla kabul etmişlerdir.

Anadolu Aleviliğinin kökleri, tarihi bir vakıa olarak Türklerin İslam'ı tanımaya başladıkları dönemlere kadar uzanan belli başlı siyasi, tarihi, coğrafi, icmai, iktisadi ve kültürel şartların tedricen oluşturduğu bir İslami inanç ve kültür olgusudur (Fığlalı, 2006:24).

Alevilik düşünce sisteminin tarihsel mirası konu bağlamına girdiğinde iki mühim mesele ortaya çıkmaktadır: ilki, Türklerin, İslam dini ile karşılaşma ve topluluklar halinde İslam'ı benimseme süreçleri, ikincisi ise bu süreci belirli kılan noktası olan tasavvuf ve tarikatlardır. Türk milletinin "İslam'ı anlama biçimi ta başından beri tasavvufun rengini taşır. Bu renkte, adı Sünnîlik bile olsa, Hz. Ali kültü ve Ehl-i Beyt sevgisinin genetik olarak yer aldığı hemen dikkat çekmektedir. Bu Şiilikten çok farklı bir hadisedir. Şii etkilerini bütünüyle yok farz etmek elbette mümkün değildir; ancak, burada söz konusu olan Türkleşmiş bir Hz. Ali, Türklerin geçmişinin bir parçası haline getirilmiş bir Ehl-i Beyt (Onat, 2009:29).

Alevilik olgusu içerisindeki inançlar ve ritüeller bakımından fazla renklilik ve çeşitlilik arz etmektedir. Anadolu Aleviliğinin tarihi kaynaklarına inilecek olursa, onu İslam dini ile başlatmak daha uygun olur. Çünkü Alevilik İslam dini içerisinde şekillenen bir düşünce yapısıdır. Her ne kadar Şamanizm ve öncesindeki Türklerin inandığı farklı dinlerden renkler[1] barındırsa da İslam ile birlikte Alevilik ismini almış ve kendisini bu dönemle sınırlandırmıştır.

Orta Asya'da konar göçer olarak yaşayan Türklerin İslam dinini benimsemelerinde sürekli ülkeler arası gezen derviş ve sûfîlerin katkıları yadsınamaz bir gerçektir. Bu zaman diliminde gezgin sûfî ve dervişlerin hayat felsefelerinin yanında Türklerin daha önce sahip oldukları dini geleneklerindeki atalar kültünde bulunan din büyüklerine saygı, hürmet ve yüceltme zihniyeti, İslami formlara sokularak Türkmen Oğuzların Müslüman olmalarında belli bir konuma sahip olmuştur. Eski Türk inanışlarındaki kam ve onun gibi din bilginlerinin toplumdaki konumu, Türklerin İslam dinini benimseme süreçlerinde gezgin sûfîlere, tekke alimlerine, veliler ve babalara atfedilmiştir. Toplum içinde "seyyid" lakabıyla beraber "ata", "dede", "veli" olarak isimlendirilen, belirli aşiretler mensup sûfî tiplemesi ve bunlarla beraber farklı bir din anlayışı ortaya çıkmıştır. Bununla beraber Türklerin İslam dinini benimseme sürecinde dinlerini öğrendikleri Çoban Ata, Ata Korkut ve Arslan Baba gibi veliler olmuşlardır (Sarıkaya, 2010:104).

Bu sûfîlerin dervişliği, Türklerde daha önceden sahip oldukları sevgi ve hoşgörü anlayışı, Horasandaki Melamiliği ve Irak'taki nefsi cihad asıllı zühd temelli tasavvufi felsefeyle (Cengil, 2017:178) bir araya gelerek yerleşik hayata sahip toplumlarda hızlı bir şekilde gelişme gösterip güçlenmiştir. Bu süreç Ebu'I-Vefa, Ahmed Yesevi, Geylani Necib es- Sühreverdi, Ahmed Rifai, Necmüddin Kübra, Şihabuddin es-Sühreverdi gibi süflilerle belirlenmiştir (Sarıkaya, 2010:105).

Orta Asya'dan göç edip Anadolu'ya intikal etme serüvenlerinde İslam ile tanışan Türklerin, Anadolu'da şehir merkezlerinde kurmuş oldukları Tasavvuf tarikatı niteliğinde

[1] Alevilik düşünce yapısı aslında (birtakım gruplar hariç) Türk toplumuna özel bir inanç sistemidir. Bu sebeple sürekli tekrara düşen bir olgudur. Yani Orta-Asya Şamanlığı ile ilişkisi bilinen bir gerçektir. Fakat bu ilişkinin mahiyeti ve ayrıntısı halk-din tarihi bağlamında başarılı bilimsel verilere dayanan monografilerle orta konulup aydınlanmamıştır. İkinci bir nokta ise Türkler ile Şamanizm arasındaki ilişkiye dair yorum ve bilgilendirmeler henüz karanlıktır. Bu alandaki son fikir, M. Eliade benzeri bilim insanlarının ortaya koymuş oldukları eserler ışığında, Şamanizm inanç sistemini Zerdüştlükte olduğu gibi ikilemli formda bir inanç olarak kabul etmek ve değerlendirme yapmaktır (Ortaylı, 1999:35).

olan Bektaşi tarikatının Anadolu'nun kırsal kesimleri üzerindeki etikleri Alevi-Kızılbaş gruplarını doğurmuştur. Bu yargı kesin olmamakla beraber "Aleviler, köy Bektaşileridir" yargısından hareketle kırsal kesime yayılan Bektaşiliğin yorumu, Hurufilik ve Batınilik akımından etkilenerek çok farklı formlara sokulmuştur (Şahin,2002:56).

Alevilik şehir yaşamında bir tasavvufi tarikat olarak Bektaşilik ismini almış ve daha sistemli ve literatüre sahip bir yapı arz etmiştir. Bektaşilik tarikatını tarihi ise yarı efsanevî kurucusu Hacı Bektâş Velî'nin yedinci/on üçüncü yüzyılda Horasan'dan Anadolu'ya gelişiyle başlamaktadır. Bazı araştırmacılar tarafından babalar ile, yani söz konusu tarih itibariyle Anadolu'ya yakın zamanlarda göçmüş göçebe ve yarı göçebe Türk kabileleri arasında İslam'ı yaymaya çalışan gezgin vâizlerle ilintili olduğu söylenmekteyse de Hacı Bektaş'ın geçmişi hakkında fazla bilgi yoktur (Faroqhi, 2003:57).

Bazı rivayetlere göre, Hacı Bektâş, 638/1240 yılında Selçuklu devletini sarsan bir ayaklanmaya önderlik eden Baba İlyâs ve Baba İshâk'ın bir takipçisi idi. Hacı Bektâş, söz konusu isyan hareketi 638/1240 yılında Selçuklu ordusu tarafından bastırıldığında hayatta kalmayı başaran birkaç kişi arasındaydı (Ocak, 2009:6). Hacı Bektâş, tasavvuf, Şiîlik ve Türk halk inançlarının garip bir karışımı (Melikoff, 2009:4) olan, kendi İslam yorumunu Anadolu'nun göçebe ve yerleşik Türk kabileleri arasında yaymaya devam etti. Kaynakların güvenilirlikten uzak ve müphem olmasına karşılık, Hacı Bektaş'ın Türkî kabilelerle irtibatı hususunda ciddî kuşkular söz konusu değildir. Harekete ismini veren kişinin Hacı Bektâş olmasına karşın, hareketin örgütlenmesini sağlayan kişi, Osmanlı sultanı II. Bâyezîd tarafından 907/1501 yılında baş Bektâşî tekkesinin reisliğine atanan Balım Sultân'dır (Knysh, 2011:258).

Ayrıca Hacı Bektaş'tan sonra Sofiyân isimli bir hizip, Hacı Bektaş'ın manevî evlatlarından olduğuna inanılan ve Bektâşiyye'nin Kırşehir ile Kayseri arasındaki en önemli tekkesinin başında bulunan Çelebi isimli birisiyle irtibatlıydı. Babagân isimli diğer bir hizip ise, Dede-Baba (büyük üstad) olarak isimlendirilen ve bekar Bektâşî vâizler (babalar) arasından seçilen bir kişi tarafından yönetilmekteydi. Bu hizbin üyeleri, silsilelerini Balım Sultân'dan devşirmişti. (Birge,1991:56).

Osmanlı idaresi, en çok, tarikatın zâviyelerinin büyük bölümünü kontrolleri altında tutan Sofiyân-Çelebî hizbiyle ilgilenmekte ama resmî kayıtlarda zikredilmeyen Babagân'ı gözden kaçırmaktaydı. Babagân, özellikle de eyaletlerde, mesela tarikatın önde

gelen isimlerinin birçoğunun yurdu olan Arnavutluk'ta faaliyet göstermekteydi (Knysh, 2011:258).

Bir kurum olarak Nübüvvet, İslam inancında iman edilmesi zaruri, konumu ve görevi bakımından ihmal edilmesi imkânsız olan hususlardandır. Allah tarafından gönderilen Hz. Muhammed, her bakımdan aşkın olan Tanrı ile beşer arasındaki iletişimi üstlenmesinin yanında, kitlelere psikolojik ve sosyal konularda yardımcı olma, rehberlik etme, örnek olma ve tarihin gidişatını belirleme ve toplumun kurumlarını ve yapılarını yeniden inşa etmede çok zor bir misyon üstenmiştir. Bu misyon kendisinin kazanmış olduğu bir misyon değil, aşkın olan Tanrı tarafından kendisine verilmiştir. Kendisine verilen bu müşkül misyonu işlemeye çalışırken yardım aldığı kaynak, aşkın bir yaratıcının iradesinden meydana gelen vahiy olmuştur. Aşkın varlık olan Tanrı denetimi altındaki bu nübüvvet görevinin en son halkasını üstelenen Hz. Muhammed ile bu görev kaynağı bir daha verilmemek üzere bitmiştir (Yeşilyurt, 1996:389).

Malumdur ki Hz. Muhammed, peygamberlerin sonuncusudur. Kendisinden sonra kimseye peygamberlik verilmeyecektir. Ancak bir daha nebi gelmeyeceği, imam gelmeyeceği anlamına gelmemektedir. Böylece kendisinden önce gelen beş büyük nebiden sonra peygamberlik makamına gelen Hz. Muhammed ile sonlandırılmış olan nübüvvet kapısını müteakip, velayet teorisiyle İmamet misyonu başlatılmıştır (Corbin, 1973:94).

Şia ve Tasavvuf alimlerinin birçoğunun kabul etmiş olduğu üzere, Nübüvvet kapısı kapalı olmakla beraber velayet kapısı açıktır. Velinin doğruluğunun işareti zahirde Hz. Peygamber'e tabi olmasıdır, zira her ikisi de tasarruf yetkisini aynı kaynaktan almaktadır. Bu sebeple de veli, Hz. Peygamber'in tasarrufunun ortaya çıktığı kişidir, aslında tasarrufta bulunan kişi tektir, veli ise Hz. Peygamber'in insanlar arasında tasarruf etmesini sağlayan bir alet konumundadır. Peygamberlik, hariçte diğer peygamberlerin teşkil ettiği noktalardan oluşan dairenin, Hz. Muhammed noktasıyla tamamlanması gibi velayet de hariçte velilerin teşkil ettiği daireden oluşur ve velayetin kendisiyle sona erdiği son veli ile tamamlanır, velilerin sonuncusu peygamberlerin sonuncusudur (Yavuz, 2017:126).

Kur'an'da velayet ve keramet tabirleri geçmemekle birlikte veli ve bunun çoğulu olan evliya kelimeleri mevcuttur. Kur'an'da veli ve çoğulu olan evliya, dost ve yardımcı,

mevlâ kelimesi de dost ve yardımcı anlamında kullanılır.[2] Evliyaullah tabiri ise Allah'a ve buyruklarına iman edip O'na karşı gelmekten sakınan Müslümanlar, mukabili olan a'dāullah ise Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edip buyruklarına isyan edenler anlamındadır.[3] Veli tabirine günah işlemeksizin sürekli itaat eden kişi anlamı verildiği gibi buna, günah işlemesine engel olmakla, korumasını Allah'ın üzerine aldığı mümin kişi mânası da verilmiştir. Bu anlam, Kur'an'da sâlih kullar hakkında kullanılan "ve huve yetevelles-sâlihîn" ifadesinden alınmıştır" ki âyetin başlangıcındaki ifadeden anlaşıldığına göre burada Allah'ın gözettiği sâlih insandan maksat Hz. Peygamberdir. Buna göre veli Allah'ın yardım ettiği, inkâr karanlığından çıkarıp iman aydınlığına eriştirdiği ve gözetip himaye ettiği mümin kuludur.[4] Samimiyetle itaat ettiği için Allah'a mânevî yakınlık içinde bulunur, ilâhî rahmet ve ihsana mazhar olur. Allah'a iman ettiği halde buyruklarına sürekli olarak itaat etmeyen Müslüman ise Evliyaullah zümresine dâhil değil, itaatten çıkan fasık Müslümandır. Bu durumda 'her müttakî Müslüman bir velidir, fakat her müttakî olmayan Müslüman veli değildir' tarzında açık bir mantıksal sonuç ortaya çıkmaktadır (Yavuz, 2017:118).

Velayet teorilerinde Alevi ve Bektaşi düşünce yapısının en çok etkilendiği tasavvufta veli ve evliya kavramlarına farklı bir anlam yüklenmiş, onlara Kur'an'da bulunmayan bir içerik eklenmiş ve yoruma tabi tutulmak suretiyle Allah nezdinde özel bir statü olarak kabul edilmiştir. Sûfîlere göre velinin günah işlemekte ısrar etmemesi ve şeriata aykırı davranışlarda bulunmaması gerekir. Velayet insanlar içinde hak ile tasarrufta bulunmaktır, çünkü peygamberliğin dış görünüşü (zahir) gayb âleminden haber vermek ise de içi (bâtın) nefisler üzerinde tasarrufta bulunmaktır. Nübüvvet zahiri itibariyle sona ermiş olmakla birlikte bâtını, yani velayet ve tasarrufta bulunma yönüyle devam etmektedir. Çünkü Hz. Muhammed'in ümmetinden olan velilerin ruhları, O'nun velayetinin tasarrufunu taşımaktadırlar, bu sebeple onlar kıyâmet kopana kadar halk içinde bu tasarruf özelliğini kullanır (Yavuz, 2017:125).

Veliler Hz. Muhammed'e tabi olarak, insanları Allah'a (hak) davet ettikleri gibi peygamberler de ona tabi olmak suretiyle ümmetlerini Allah'a (hak) davet etmişlerdir. Velayetin gerçek anlamı, kulun Allah'ta yok olup O'nunla bâkî olmasıdır. Allah'ta yok olmak ise eşyayı sadece Allah ile idrak edip O'ndan başkasıyla algılamamaktır. Salih

---

[2] Bakara 2/107,257; Ali-İmran 3/68; En'am 6/51; Şura 42/31.
[3] Yunus 10/62; Fusilet 41/19, 28.
[4] Muhammed 47/11

müminler Allah'ın veli kullarıdır. Hadislerde Abdal, ğavs, kutub, nüceba gibi çeşitli dereceleri bulunduğu belirtilmiştir. Peygamberlik iddia etmemek şartıyla velilerin elinde mucizelerin ortaya çıkması mümkündür. Hatta velilerin dünyada hurilerle evlenmesi ve cennet meyvelerinin kendilerine gelmesi, meleklerin ve şeytanın onlara görünmesi de mümkündür (Yavuz, 2017:127).

Bu çalışmada, İslam Peygamberi, Hz. Muhammed'in vefatıyla meydana gelen, siyasi çekişmeler, iktidar mücadelelerinin sebep olduğu düşünce farklılıkların sonucunda meydana gelen düşünce sistemlerinden biri olan Alevilik-Bektaşilik düşünce geleneğinin tarihi süreç içerisinde geçirmiş olduğu düşünce evrimi ve İslami normları yorumlama biçimleri incelenmeye ve irdelenmeye çalışılmıştır. Literatür taraması yapılarak çeşitli kaynaklardan ortaya atılan iddiaların ve tespitlerin harmanlanarak gösterilmiştir. Bu iddiaların konunun asıl muhatapları olan Alevi ve Bektaşi mensuplarının geleneksel miraslarıyla karşılaştırılması çalışmayı objektif olma bakımından faydalı hale getirmiştir.

Bu çalışmada Nübüvvet makamının mevkisi araştırılırken aslında Velayetin tam olarak konumu kelami/itikadi açıdan neye tekabül ettiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Çünkü Velayet, Nübüvvetin yerine Tanrı müdahalesinin devamlılığı ve Mehdi/Kurtarıcı ihtiyacının gereği olarak ortaya çıkmış bir teoridir. Aynı zamanda "nübüvvet kurumunun bir alternatifi midir yoksa devamı niteliğinde midir?" Sorusunun cevabı araştırılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.TARİHİ ARKA PLAN

1.1. Alevilik ve Tarihi Arka Plan

1.1.1. Alevilik nedir?

Kelime anlamı itibariyle Hz. Ali'den olanlar, Ali'ciler anlamına gelen Alevilik, İslam dünyasında yüzyıllardır kavram kargaşası yaşamakta ve herkes tarafından kabul edilebilecek terminolojik bir kavram olamamaktadır. Bunun birçok nedeni bulunmakla beraber en önemlisi kendini Alevi olarak tanımlayan zümrelerin, düşünce yapılarının ve Hz. Ali ve Ehl-i Beyt [5](ev halkı) tasavvurlarının farklı olmasıdır.

Arapça'da "Ali'ye bağlı", "Ali'ye mensup", "Ali'ye ait" anlamlarına gelen Alevi, İslam tarihi ve Tasavvuf edebiyatında, "Hz. Ali'yi sevmek, saymak ve her anlamda O'na bağlı kalmak" anlamlarında kullanılmıştır. Böylece Hz. Ali'yi seven ve O'na bağlı kalan herkese "Alevi" denilebilir (Fığlalı, 2006: 5).

Alevilik ve Bektaşilik düşünce sistemi konusunda büyük bir malumat boşluğu ve yüksek derecede terminoloji problemi mevcuttur (Duman, 2011:106). Bu konuda birbirine karıştırılan kavramlar ise Şia, Caferi, Tahtacı, Çepnici, Kızılbaş, Rafızi, Bektâşî ve Alevi gibi kavramlardır. Bu karıştırma da düzenli düşünmeyi hayli zor hale getirmekte konunun mahiyetinin anlaşılmasını imkânsız hale getirmektedir. Sözlük anlamı olarak Alevilik kelimesi, Hz. Ali'nin soy ağacına mensup olmak anlamına gelir. Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan'ın soy ağacına intisap eden kişiler için, "Şerif", ikinci oğlu Hz. Hüseyin'in soyuna intisap edenler için de "Seyyid" kavramı kullanılmaktadır. Alevi, kavramının kökü ise tarihi süreç içerisinde değişerek büyümüştür. Soy intisabı olarak Hz. Ali'ye bağlı olmadıkları halde silsile olarak Ali vesilesiyle peygambere ulaşan tasavvuf tarikatları da "Alevi" sıfatına sahip olabilmişlerdir (Onat, 2009:23).

[5]"Ev halkı" anlamına gelen Ehl-i beyt (ehlü'l-beyt) terkibi ev sahibiyle onun eşini, çocuklarını, torunları ve yakın akrabalarını kapsamına alır. Câhiliye devri Arap toplumunda kabilenin hâkim ailesini ifade eden Ehl-i beyt tabiri, İslâmî dönemden itibaren günümüze kadar sadece Hz. Peygamber'in ailesi ve soyu mânasına gelen bir terim olmuştur. Daha çok Şiî kaynaklarında bunun yerine **ıtre** (العترة) kelimesi de kullanılır. (Öz, 1994:498)

Alevi kavramının ıstılai manasına gelince, genel geçer bir tanım yapma neredeyse imkansızdır. Çünkü tarihsel süreç boyunca dilbilimciler, edebiyatçılar, tarihçiler, şairler, mezhepleri ve fırkaları inceleyen Makalatcılar bu kelimeye çeşitli açılardan bakmışlar ve değişik anlamlar vermişlerdir (Kutlu, 2016:14). Tasavvuf geleneğinde tarikatlarının soy intisaplarını Ali kanalıyla peygambere dayandıran Kadiriyye, Mevleviyye, Bektaşiyye ve benzeri tarikatlara Alevi denilirken, Hz. Ebubekir'e dayandıranlara da Sünni denilir. Ayrıca Alevi isimlendirmesi Mezhepler Tarihi literatüründe genel bir anlamda Şia isimlendirmesiyle eş anlamlı olarak da kullanılabilmektedir. (Çift, 2017:200).

Buna dayanarak Alevi, peygamberin vefatından sonra İslam devletinin başına halife olarak Hz. Ali'nin tayin edilmesini savunan ve imamlığın kıyamete kadar Fatıma'nın soyundan gelenlerin hakkının olduğuna iman eden kitlelerin ortak adıdır (Kutlu, 2016:14)[6].

Alevi kavramının isimlendirilmesi, yerli ve yabancı araştırmacılarca 19. Yüzyıldan itibaren Anadolu ve Balkanlar'da yaşamlarını sürdüren ve daha önce Hurufi, Torlak, Abdal, Işıklar ve Kızılbaş olarak ve daha geniş manada Bektaşi ve Kalender olarak bilinen batıni-mistik gruplar açısından çok kullanılan bir isimlendirme olmuştur (Kutlu, 2016:13).

Abbasi devletinin kurulduğu ilk yıllardan itibaren Hz. Hasan ve Hüseyin yoluyla Hz. Ali soyundan gelenler, emir, şerif, seyit gibi lakaplarla beraber "Alevi" terimi de kullanılan kavram olmuş ve kullanım sonraki dönemlerde de kullanılan kavramlardan olmuştur. Hz. Ali'nin soyundan geldiklerini iddia eden zümreler aynı ismi günümüzde de kullanmaya devam etmektedirler (Ocak, 1989:368).

Kullanılan bu kavramlarla beraber, Ali ismi etrafında oluşan düşüncelerden bir tanesi de Hz. Ali'nin en faziletli sahabi olduğunu iddia eden ve Hz. Peygamberden sonra Allah ve Resulünün tayin etmesiyle halife olması gerektiğini savunan düşüncedir. İslam tarihine ilk mezheplerden olan Şia ve onun etrafında toplanan fırkalar, Hz. Ali'nin şahsiyetine saygı ve bağlılığın ilerisinde, onun ve soyundan gelenler için farklı bir gruplaşma olgusunun siyasal önderliğini üstlenmişlerdir.

Hz. Ali'ye sevgi ve bağlılık etrafında toplanan bütün zümrelerin düşüncelerinin boyutları farklılık arz etmektedir. Örneğin Yemen ve Afrika'nın Kuzey bölgesine mensup

[6]Kutlu'nun burada bahsetmiş olduğu Alevilik, aslında Şia'dır. Çünkü Alevilik Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisinden ibarettir. Bu siyasi amaç ve inanç Şia mezhebi için geçerlidir.

grupların Aleviliği ile Pakistan, Irak ve İran bölgesine mensup grupların ve Türklerin Alevilikleri ve Hz. Ali'ye yükledikleri anlamlar küçümsenmeyecek derecede değişiklik göstermektedir. Nitekim Sünni bir Türk hatta bir Zeydi, Ehl-i Beyt ve Ali'ye saygı gösterme, sevgi besleme ve bağlılık gösterme bakımından Alevi oldukları halde, Iraklı ve İranlı bir Alevi ile aynı kategoriye giremezler. Çünkü İran ve Irak menşeli gruplar sevgi ve saygının ötesinde ayrı bir siyasi "fırka" olarak değerlendirmektedirler (Fığlalı, 2006:6).

Kendilerini Hz. Peygamberin zamanına dayandıran mezheplerin hemen hemen tümü Hz. Ali'yi sevme, bağlanma ve saygı gösterme konusunda birleştikleri halde, Şia mezhebi siyasi bir hüviyet taşıdığı için Müslümanlar tarafından itibar görememiş ve mensubiyet dışında taraftar bulamamıştır (Fığlalı, 1984:25).

Anadolu Aleviliğine Türk-İslam yazılı ve sözlü geleneğinde farklı isimler verilmiştir. Bunlar; Bektaşilik, Kızılbaş, Işıklar, Tahtacılar, Rafızi, Hurufi, Batıni gibi isimlendirmelerdir. Bunlar ayrıntılı bir şekilde tarif edilecektir.

1.1.2. Tarihi Seyir

Mezhepler tarihinde bir mezhebin, düşüncenin veyahut fikrin mahiyetini ortaya koymak için yapılması gereken en önemli işlerden birisi, bu düşünce yapısının tarihi arka planını doğru bir şekilde tespit etmektir. Alevilik düşünce yapısının da anlaşılabilmesi için tarihi seyir içerisinde kronolojik olarak ortaya konulması gerekir. Hz. Muhammed'e kadar dayanan bu düşünce yapısının temelleri Peygamber hayattayken atılmaya başlanmış, Hz. Ali'nin hayatının etrafında şekillenmiş ve Hz. Peygamberin vefatıyla da meyvelerini vermeye başlamıştır.

Hz. Muhammed'e ilk inananların arasında bulunan Hz. Ali, Peygamberin hayatında önemli bir figür olmuş ve peygamberlik görevi boyunca O'na en çok yakın olan isimler arasında yer almıştır. O'nun bu misyonu Peygamber vefat ettikten sonra söz sahibi olabileceği ve belli başlı İslam Devleti kararları alındığında ilk danışılacak kişilerden olması gerekeceği anlamında yorumlanmıştır. Peygamberin Medine'ye hicreti esnasında yatağına onu bırakması, savaşlarda sancağı ona teslim etmesi, "ben kimin velisi isem Ali de O'nun velisidir"[7] hadisinin söylenmesi, "gadiri hum" hadisesi, Peygamberin

---

[7]"Ali bendendir, ben ondanım; ben kimin mevlası, veliy-i emiri isem, Ali onun mevlasıdır. Ali insanların en hayırlısıdır; kim bunu kabul etmezse gerçekten de kafir olmuştur; Ali, iyi kişilerin, müminlerin İmamıdır ve kafirleri öldürendir" (İbn Hacer'den, Vahidi'nin Esbabü'n-Nüzulünden, Zehebi'nin Telhis'inden,

kızı Fatıma ile evli olması, Peygamberin "göz bebeği" olarak nitelendirdiği Hasan ve Hüseyin'in babaları olması gibi önemli ve kritik misyonlara sahip olması, Hz. Ali'yi yüzyıllar süren İslam Tarihinde sürekli gündemde tutmuştur. Bu tür misyonlara yüklenmesi dolayısıyla etrafında toplanan çeşitli gruplarca da inanç ve fikir yönünden karizmatik lider olmuştur.

Anadolu Aleviliğinin kökleri, tarihi bir vakıa olarak Türklerin İslam'ı tanımaya başladıkları dönemlere kadar uzanan belli başlı siyasi, tarihi, coğrafi, icmai, iktisadi ve kültürel şartların tedricen oluşturduğu bir İslami inanç ve kültür olgusudur. (Fığlalı, 2006:24). Alevilik olgusu içerisindeki inançlar ve ritüeller bakımından fazla renklilik ve çeşitlilik arz etmektedir. Anadolu Aleviliğinin tarihi kaynaklarına inecek olursak onu İslam dini ile başlatmak daha uygun olur. Çünkü Alevilik İslam dini içerisinde şekillenen bir düşünce yapısıdır. Her ne kadar Şamanizm ve öncesindeki Türklerin inandığı farklı dinlerden renkler barındırsa da İslam ile birlikte Alevilik ismini almış ve kendisini bu dönemle sınırlandırmıştır. Bu sebeple tarihi arka planın kronolojik olarak ilk adımı Hz. Muhammed'in Hz. Ali ile ilk ilişkileri olacaktır.

Anadolu Aleviliğinin menşei, mahiyeti ve gelişmesinin sağlıklı bir şekilde ortaya konabilmesi ve anlaşılabilmesi için, özellikle İslam'ın ilk dönemlerinde cereyan etmiş olayların irdelenmesi gerekir. Türklerin Müslümanlığı benimsemelerinde dolaylı bir şekilde etki etmiş bir düşünce yapısı olduğu için bu yapının kaynağının tespit edilmesini şart kılar. İslam tarihinde siyasi ve dini kargaşaların ilk sebepleri olarak kaydedilen belli başlı olayların kronolojik olarak tespit edilmesi haritayı daha anlaşılır kılacaktır.

1.1.3. Hz. Peygamber'in Vefatının Ardından Gerçekleşen Hadiseler

Hz. Peygamber, hastalandığı süreçte meydana gelmiş ve ilk anda çözüme kavuşmuş gibi görünse de sonraki dönemlerde Müslümanların ihtilafa ve ayrılığa düşmelerine sebep olan belli başlı olaylar meydana gelmiş ve bu olayların sonucunda ise çeşitli zümreler doğmuştur.

Bu olaylar, Peygamberin Veda Hutbesini verdikten sonra hasta olarak yatağa düşmesi esnasında gerçekleşen veyahut gerçekleştiği iddia edilen birkaç hadise etrafında meydana gelmiştir. İbn Abbas'tan rivayet edilen hadise göre Hz. Muhammed ömrünün

---

Nesei'nin Hasais'inden naklen El- Müracaat; VI. Basım, Necef-i Eşref, 1383 H. 1963; s.202-206, Abdülkadir Gölpınarlı, Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik, s.32, Künüzü'l Hakaık; II, s.116-117)

son anlarında hastalığı giderek artmaya başladığı zaman orada bulunan Müslümanlara; *"Bana bir kalem ve bir kâğıt getirin; size yazı (**vasiyet**) yazdırayım ki, benden sonra ihtilafa, sapıklığa düşmeyiniz"* buyurarak yanındaki sahabelerden kâğıt ve kalem istedi. Onun bu isteği sahabeler arasında tartışmaya yol açtı. Aralarında bulunan Hz. Ömer; *"Allah'ın elçisine sekeratü'l mevt arız oldu, yani ölüm ağırlığı bastı. Yanımızda Kur'an var. Ölüm halinde olduğu için bilinci yerinde değildir, bilinci yerinde olmadığı için sağlıklı karar veremez. Veda hutbesinde "ben size bugün dinimi tamamladım…" dedi. Bize Kur'an yeter"* anlamlarını ihtiva eden sözler söyleyince karşı taraftan da muhalif görüşler yükseldi, tartışma giderek gürültüye dönüşmeye başladı. Bu gürültüden rahatsız olan Hz. Peygamber; *"Benim yanımda sesinizi yükselttiniz. Peygamberin yanında niza(tartışma) yakışmaz."* diyerek oradakileri dağıtmıştır (Akbulut, 2017:49).

İslam tarihi kaynaklarınca çok kez kullanılan bu olay, Hz. Muhammed'den sonra halifeliğin Hz. Ebubekir'in hakkı olduğunu savunalar tarafından "kâğıt kalem getirin kendimden sonra Hz. Ebubekir'i tayin edeyim", Halifeliğin Hz. Ali'nin hakkının olduğunu iddia edenler tarafından ise, "kâğıt kalem getirilseydi Hz. Ali halife tayin edilecekti" şeklinde çeşitli kalıplara sokulmuş ve halifeliğin meşrulaştırmasında çok kullanılan argümanlardan olmuştur.

Bir diğer hadiseler zinciri de Hz. Peygamberin vefatı etrafında şekillenen olaylardır.

- Hz. Muhammed'in vefatı esnasında Hz. Ömer'in "Kim Muhammed öldü derse başını keserim" demesi,
- Hz. Ali ve Ehli Beyt'in cenaze işleriyle meşgul olmaları, bu esnada Ensar ve Muhacirin Beni Saide gölgeliğinde bir araya gelerek Peygamberden sonra kimin halife olacağını tartışmaları, bunu duyan Hz. Ömer'in, Hz. Ebubekir'e haber vererek beraber gölgeliğe gitmeleri, orada yaşanan uzun uzadıya pazarlıktan sonra Hz. Ebubekir'e biat kararının çıkması,
- Cenaze işleriyle meşgul olan Ehli Beytin bu biattan habersiz olmaları,
- Hz. Ali'nin halife olması gerektiği etrafında Ehl-i Beyt ve taraftarlarının Hz. Ebubekir'in hilafetine soğuk davranmaları,
- Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in "İmamlar Kureyştendir" hadisini gerekçe göstererek Ensar'dan halifeliği almaları,

- Hz. Fatıma'nın Halife Hz. Ebubekir'den Peygamberin miras bıraktığını iddia ettiği Fedek Arazisini istemesi üzerine Hz. Ebubekir'in "Peygamberler miras bırakmaz" diyerek bu isteği reddetmesi, bu reddin üzerine Hz. Fatıma'nın altı ay boyunca halifeye küs olması ve biat etmemesi ve Hz. Ali'nin de Fatıma'ya sadakat göstermesi iddiasıyla halifeye biat etmemesi, Fatıma öldükten sonra biat etmesi

vb. hadiseler İslam tarihinde ilk ihtilaflar olarak tohum olmuş ve daha sonra filiz vermek üzere giderek büyümeye başlamıştır.[8]

Sonuç olarak karşımıza vasiyetname meselesi olarak çıkan bu hadise ile ilk kırılmalar başlamıştır. Hz. Peygamber tarafından bir araya getirilen Müslümanlar peygambersiz geçen ilk süreçteki sınavlarında başarısız olmuşlardır. İnsan olma unsurunu da katmakla birlikte oluşan bu başarısızlık, peygamberin vefatından sonra birçok ihtilafın, farklı görüşlerin ve hatta savaşların çıkmasına zemin hazırlamıştır (Akbulut, 2015:35).

Oluşan ihtilafların ve kavgaların en ana kaynağı, hiç şüphesiz Hz. Peygamberden sonra halifelik makamına kimin geçmesi gerektiğiydi. Hz. Peygamber daha hasta yatağındayken bazı teşebbüslerde bulunulmuş ve vefatıyla birlikte Medineli Ensar'la başlamak üzere girişimler gittikçe şiddetlenmiştir. Hz. Peygamberin Rebiyülevvel ayının 12. pazartesi günü vefat etmesi üzerine Ensar'ın "Sakifet-u Beni Saide" şeklinde meşhur olan Saide Oğullarının gölgeliğinde toplanarak Sa'd b. Ubade'yi birinci halife adayı olarak göstermeleri ilk resmi adım olmuştur. Medineli Evs ve Hazreç kabilesinden olan Ensar'ın bu teklifini Sa'd'ın yaşı çok fazla olmasına rağmen hilafetin Ensar'da kalmasını istediği için kabul etmişti. Bu kabul sonrasında verdiği hutbede emirliğin yalnızca Ensar'ın hakkı olduğunu iddia etmesi Ensar'ın halifelik altyapısını daha Hz. Peygamber hayatta iken attığını gösterir.

Bu toplantının haberini alan Hz. Ömer, Hz. Ebubekir'e gelerek durumu bildirir ve her ikisi birlikte hızla toplantı bölgesine giderler. Hz. Ebubekir'in, ilk Müslümanların onlar olduğu ve bütün sıkıntılara katlanmak zorunda kaldıklarını ve benzeri sebeplerden dolayı halifeliğin Kureyş'in hakkı olduğunu söylemesi, ortamda esen rüzgârın yönünü değiştirmiştir. Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer gelmeden önce Evs ve Hazreç arasında gidip gelen hilafet makamı, Hz. Ebubekir'in yaptığı konuşmayla tek aday olarak Kureyşi ön

[8]Burada bu tür hadiselerin ayrıntılarına girilmeyecektir. İlgili hadiselerin ayrıntıları için bkz. İbn Sad, Tabakat. Ethem Ruhi Fığlalı, Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik, Ahmet Akbulut, Sahabe Dönemi İktidar Kavgası

plana taşımıştır. Halifeliği, adeta çektikleri bütün sıkıntıların, yurtlarından kovulmanın mükafatı olarak gören muhacirin bu tavrı akıllarda soru işareti bırakmıştır. Çünkü onlar, "anam babam sana feda olsun ya Rasûlallah" diyerek bu işkencelere katlanmışlardı ve böyle bir şeyin mükafatını halifelik olarak görmeleri Müslüman bireyin hayatıyla çelişki ifade etmiştir. Fakat, hicret ile gelen Muhacirlere evlerini açan ve İslam'ın yayılması için her şeylerinden vazgeçen ve Medine'nin yerlilerinden olmaları bakımından da böyle bir talepte bulunmaları onları haklı kılmaktadır.

Bu konuda Hz. Ebubekir'den çok Hz. Ali sıkıntı ve cefa görmüş, hayatı boyunca bir an bile olsun Hz. Peygamberin yanından ayrılmamıştı. Söz konusu hakkın neden Hz. Ali'nin değil de Hz. Ebubekir'in olduğu sorusu bütün zamanlarda büyük bir kesim inananın kafasını karıştırmış ve Hz. Ali'nin hakkının yendiği fikrini benimseyenlerce kullanılan bir argüman olmuştur. Ayrıca muhacir kadar Ensar da bu konuda hak sahibi olması gerekirdi. Çünkü muhacirin çektiği söz konusu bu cefalara Ensar, kapılarını evlerini ve ailelerini açarak ortak olmuştu. Hz. Ebubekir'in bu uzun hutbesi sonucunda Evs ve Hazreç kabileleri ihtilafa düşmüşler ve sonucunda iki tarafta "ne bizden olsun ne sizden, "hazreçt'en biri olacağına/ evs'den biri olacağına Kureyş'ten biri olsun"[9] diyerek Hz. Ebubekir'in halifeliğini kabullendiler. Burada söz konusu olan başka bir çelişki de Hz. Peygamber'in ölümünü kabullenemeyen Hz. Ömer'in, Peygamberin cenazesi daha yerdeyken bu hilafet pazarlığına ortak olmasıdır. Gelen rivayetler ne kadar da kesinlik arz etmeseler de Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in peygamberin son yolculuğunda Ali gibi yanında olmamaları[10] daha sonraları Müslümanlar arasında ayrılık çıkmasına kapı

[9]Evs ve Hazreç kabileleri Medine'nin en eski yerli kabilelerindendir. Yıllar boyu süren kabile çatışması bu iki kabile arasında da gerçekleşmiş ve sürekli rekabet halinde olmuşlardır. Mekke'de nasıl Haşimoğulları ve Ümeyyeoğulları anlaşmazlıkları varsa aynı şekilde Medine'de de bu durum geçerliydi. Aralarındaki bu anlaşmazlık halifeliğin seçilmesinde dezavantaj olmuş ve iki kabile de halifeliğin karşı taraftan olmasını kendilerine yediremedikleri için halifeliği Muhacire altın tepside sunmuşlardır.
(Akbulut, Sahabe Dönemi İktidar Kavgası)

[10]Hz. Peygamberin son yolculuğunda Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in bulunmamaları iddiası genelde Şia ve Alevilere aittir. İslam tarihi rivayetleri sadece İbn Sad kanadıyla geldiği için bu iddianın doğruluk değeri tartışmaya açıktır. Yüce Peygamberimizin son nefesini verip, ebedi aleme göçmesi Müslümanlar arasında bir panik havası yaratır. Herkes "şimdi ne olacaktır?" sorusuna cevap aramaktadır. Bu ortamda Hz. Ali ve Hz. Abbas'ın öncülüğünde bir grup sahabe Peygamberimizin defin işine öncelik verip, bu mübarek görevi yerine getirme çalışmalarına başlarlar. Aralarına sonradan Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in de katıldığı diğer Müslümanlar ise "Peygamberimizin yerine kim halife olmalıdır?" meselesini çözmeye çalışmaktadırlar. Bir süre sonra defin işi de seçim işi de sonuçlanmıştır. Ancak secim ile uğraşanların defin, defin işiyle uğraşanların da seçimle ilgili bilgileri yoktur. Kendisi ve arkadaşları Peygamberin defni ile meşgulken, Hz. Ebubekir 'in halife seçildiğini duyan Hz. Ali bir kırgınlık, bir burukluk içine girmiştir. Bu ruh haletiyle biat görevini askıya alır. O biat etmeyince bazı kaynaklara göre 3000 kadar Müslüman da Hz. Ali'yi bekleme kararına varmışlardır. Böylece günler, haftalar, aylar geçmiş, durumun değerlendirilmesine devam

aralamıştır. Ve bu, Şii, Alevi ve Bektaşi zümrelerce Hz. Ömer ve Hz. Ebubekir'in önceden bu planı yaptıkları iddialarının ortaya atılmasına sebep olmuştur. (Akbulut, 2015:55-98)

Bu toplantının sonucunda orada bulunanlarca Hz. Ebubekir'e biat edilmiş ve mesele o zaman için hallolmuştu.

Bütün bunlar olurken merceği Hz. Ali ve ailesine çevirmekte fayda olacaktır. Bu arada Hz. Peygamberin cenaze işleriyle meşgul olan Hz. Ali ve ailesi Hz. Ebubekir'in halifeliğe geçtiğini öğrendiklerinde önce inanmamışlar daha sonra büyük bir şok yaşamışlardı. Çünkü onlara göre böyle bir hak yalnızca Hz. Peygamber'e en yakın olan ailesi ve ehli beytinin olduğunu ve bu yüzden hiçbir Müslümanın buna teşebbüs dahi edemeyeceklerini düşünmüşler ve bunun telaşına bile düşmeye gerek duymamışlardı. Bu haberi alan Haşimoğulları, bu olayı kabullenemeyip hilafetin ancak bu işe en layık olan kişinin Ali olduğunu söylemişler ve muhalefette bulunmuşlardı. Hz. Peygamber'e o kadar işkence ve zülüm yapmış olan ve Mekke'nin fethiyle Müslüman olmak zorunda kalan Ebu Sufyan ve Emeviler, Hz. Ali'yi kışkırtmaya çalışmışlarsa da Hz. Ali onlara kulak asmamıştı. Ortalığın karışması sonucunda Hz. Ali, Müslümanların arasına fitne düşmesin gerekçesiyle onun adına ayaklanmaya teşebbüs eden Müslümanları teskin etmiş ve böyle şeyler yapmalarına gerek olmadığını beyan etmişti. İlk gün Hz. Ebubekir'e bey 'at etmeyen bir kısım Müslümanlar ertesi gün mescitte yapılan umumi bey 'atta bey 'at ederler[11] (Akbulut, 2015:56).

Bu olaylar sonucunda Hz. Ebubekir resmen halife olur. Hz. Peygamberin kızı Fatıma, Hz. Ebubekir'den kendisine babasından kalan "fedek" arazisini ister. Halife bunu "peygamberler miras bırakmaz" gerekçesiyle reddeder. Hz. Fatıma, Hz. Ebubekir'e küserek ömrünün kalan altı ayını küs geçirir. Bu süre zarfında zaten kendince sebepleri olan Hz. Ali, eşi Fatıma'yı da gerekçe göstererek Hz. Ebubekir'e biat etmez. Fatıma'nın vefat etmesiyle Hz. Ali de biat eder ve iki yıl boyunca Hz. Ebubekir, halifelik yapar.

---

edilmiştir. Bu arada Halife Hz. Ebubekir, bir kaç kez Hz. Ali'ye: "Bu biat işi ne olacaktır ya Ali?" demek ihtiyacını duymuş, fakat tatmin edici bir cevap alamamıştır. (Çelikcan, 1995:38)

[11]Hz. Peygamberin vefatından, üç halifenin halifelik süreleri boyunca Hz. Ali'nin tavrı hep ılımlı ve pasif olduğu görülmektedir. Onun bu davranışı birçok sünni Müslümanlar da dahil olmak üzere Müslümanlar tarafından "yumuşak huylu", "abid bir Müslüman" ve ortalığın karışmasını istemeyen biri olarak yorumlanmıştır. Öyle ki bu izlenimler Hz. Ali'nin hayatı boyunca kendisini savunanlar kadar hilafeti istemediğini de göstermektedir.

Hz. Ebubekir'in hilafetinde başlangıç aşaması çok karışıklığa sebep olsa da yönetim süreci boyunca büyük sıkıntılar yaşanmaz.

Hz. Ömer'in on yıldan fazla süren halifeliği 23/644 yılında azatlı bir köle tarafından hançerlenmesi ile sona erer. Vefatından önce O, halifelik için kimseyi aday göstermez ve halife seçim işini şuraya havale eder. Sağlıklarında cennetle müjdelenen on kişinin[12] sağ kalanlar ile Hz. Ömer'in kendi oğlu Abdullah'tan meydana gelen şura, uzun müzakerelerden sonra Osman b. Afvan'nın başa geçmesine karar vermiştir. Seçimde dikkat edilen husus, Allah'ın kitabına, Resulünün sünnetine uymak ve kendisinden önce iki halifenin yolundan gitme şartıdır. Bu şartlara Hz. Ali, "Gücümün ve bilgimin yettiği kadar" cevabını, Hz. Osman ise, "Evet", cevabını verince şura da Hz. Osman'ı halife olarak tercih etmiştir. (Fığlalı, 2006:32). Dikkat çeken bir başka husus ise şuranın bütün üyelerinin Kureyşli olmalarıdır.

Hz. Osman'ın halifeliğinin ilk altı yılı (24-2/644-49) sıkıntısız geçmiş olup sonraki altı yılı (30-5/650-5) İslam tarihi açısından çok büyük sıkıntılar, ihtilaflar ve fitnelere sahne olmuştur. Mezheplerin doğmasına, büyük ayrılıkların yaşanmasına ve binlerce Müslümanın birbirlerini öldürmelerine ve sonunda Hz. Osman'ın da şehit edilmesine sebep olan bu olaylar üzerinden 1400 yıl geçmesine rağmen bütün devirlerde ve günümüzde canlılığını korumaktadır.

Devlet kademlerine kendi akrabalarını alması, Hz. Ömer'in atamış olduğu valileri görevden alması gibi olaylar sebep gösterilse de cahiliye döneminden beri Emevi-Haşimi mücadelesinin devam ettiğini bilen her tarihçi, asıl sebebin bu olduğunu çok rahatlıkla görebilir. Cahiliye döneminde çok şiddetli olan bu kabilecilik/asabiyet, Hz. Muhammed'in peygamberliğiyle üzerine toprak atılmış, Hz. Peygamber vefat eder etmez tekrar alevlenmişti. Bütün bu olayları bu sebebe bağlamak sağlıklı olmasa da her olayın altında bu sebebin yattığı söylenebilir.

Hz. Osman'ın yönetimindeki bu olumsuzluklar ülkenin her yerinde karışıklık ve isyanlara sebep olmuştur. Hz. Osman'ın bu yanlışları yardımcıları ve büyük sahâbiler tarafından eleştirilmiş, uyarılmış hatta müdahale edilmeye bile çalışılmıştır. Bütün bu ısrarlara rağmen Hz. Osman, bu yöneticilik anlayışından vazgeçmemiştir. Mısırdan gelen

[12] Cennetle müjdelenen sahâbiler konusu daha çok siyasal bir söylem teşkil etmektedir. Çünkü Hz. Peygamber'in böyle bir hadisi olduğu sahih hadis kitaplarında rastlanamamaktadır. Kaldı ki böyle bir durum hem Kur'an'ın ana felsefesi hem de Hz. Peygamber'in hayatıyla çelişki ifade eder. Çünkü İslam dininde her ne kadar hangi eylemlerin cennetlik ya da cehennemlik oldukları belli olsa da kimin cennete ya da cehenneme gideceğini Allah'dan başka kimse bilemez.

isyancıların evinin muhasara altına alması sonucu bir isyancının içeri girerek şehit etmesi sonucu Hz. Osman devrini kapatmıştır. Hz. Osman'ın halifelik döneminin ortaya çıkardığı sıkıntılar bir yana ölümü daha büyük sıkıntılar meydana getirmiş, katillerinin bulunup cezalandırılması bir anda devletin en büyük meselelerinden birisi olmuştu. Öyle ki evi muhasara altına alınırken sesini çıkarmayan sahabe büyükleri şehit edildikten sonra en büyük gaye ve hedefleri Hz. Osman'ın katillerinin bulunması olmuştur.

Hz. Osman'dan sonra doğan otorite boşluğunu doldurmak için yerine Hz. Ali "Hz. Osman'ın katillerinin bulup cezalandırmak" şartıyla halife seçilmiştir. Talha, Zubeyr ve Hz. Aişe bu şartı öne süren önde gelen isimler olmuştu. "Hz. Osman'ın yönetim biçimini tasvip etmeyen, sert bir şekilde eleştiren ve isyancıların baskılarına maruz kaldığında adım atmayan bu isimler, Hz. Osman şehit edildiğinde neden bu kadar tepki verir oldular?" sorusu da akıllarda kalan bir başka soru işareti olmuştur. Ayrıca Hz. Ali'den, binlerce kişinin bulunduğu isyancılardan Hz. Osman'ın katillerinin bulunmasını talep edilmesi de ayrı bir sorun meydana getirmiştir. Hz. Ali de böyle bir hadisenin yaşanmasına çok üzülmüştü. Onun bütün ömrü boyunca İslam Devletinin fitne ve fesattan korunması için yaptığı fedakarlıkları herkes çok iyi biliyordu. Buna rağmen bütün Müslümanları ilgilendiren ve herkesin sorumluluğunda olan böyle bir görevin ona yüklenmesi ayrı bir zorluk meydana getirmişti. Öyle ki Talha, Zubeyr ve Hz. Aişe'nin başını çektiği bu grup Hz. Ali'ye sürekli baskı yapmış ve iki tarafın askerlerini bir yerde karşı karşıya getirmiştir. Bu karşı karşıya geliş sonucunda İslam Tarihinde ilk kardeş katli olarak tarihe geçen Cemel Vakası'nda binlerce Müslüman bir Müslümanın katilini bulma gerekçesiyle birbirlerini katletmişlerdir. (Güler, 2017:317)

Hz. Ali'nin halifeliği de İslam tarihi açısından ayrı bir kırılma noktası teşkil etmiştir. Meydana gelen ihtilaflar, kavgalar, savaşlar sınırları gittikçe büyüyen İslam devletini önü alınmaz sıkıntılara mahkûm bırakmıştır. Yaşanan bu kırılmaların en büyüğü hiç şüphesiz ki Sıffın Savaşı'dır. Hz. Osman zamanında Suriye'ye vali olarak tayin edilen Muaviye b. Ebu Sufyan, Suriye'de kendisine güçlü bir altyapı hazırlamış ve Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle oluşan otorite boşluğunu fırsat bilerek Hz. Ali'nin karşısında hilafete ortak aday olarak büyük tehlike arz etmişti. Babası Ebu Sufyan gibi o da hiçbir zaman gücün Ümeyyeoğullarının haricinde olmasını kabullenememiş, fakat Mekke'nin

fethiyle zorunlu olarak[13] Müslüman olması ve babasıyla birlikte Hz. Peygamber'e ayak bağı olmaları gerçeği onu açıktan açığa bu hilafete ortak olmayı engelleyen unsurlardandı. O da bu isteğini gizliden gizliye birilerini kışkırtarak, iktidarı sarsmaya çalışarak gerçekleştirmeye çalışmış ve zaman zaman başarılı da olmuştur.

Cemel Vakası'ndan doğan boşluğu fırsat bilen Muaviye, açıktan açığa hilafet davasında bulunmaya başlamıştı. Hz. Ali'nin ısrarlarına rağmen itaati kabul etmeyip, zeki komutan Amr b. As'ın da tavsiyeleriyle iktidar talebinden ziyade Hz. Osman'ın katillerinin bulunmasını bahane etmişti. Bütün gelişmelere ve adımlara rağmen çözüm bulamayan Muaviye'nin bu isyanıyla nihayet Müslümanlar İslam tarihinde ikinci defa karşı karşıya geldiler. (656) Binlerce Müslümanın ölmesine sebep olan bu savaşın sonucuna doğru olaylar Hz. Ali'nin lehine doğru giderken, Muaviye'nin zeki ve kurnaz komutanı Amr b. As'ın taktikleriyle savaş eşitmiş gibi gösterilmişti. Kur'an mızrakların ucuna takılmak suretiyle Hz. Ali tarafını "Allah'ın kitabı aramızda hakem olsun" çağrısıyla Hz. Ali'nin bütün ısrarlarına rağmen durdurmayı başarabilmişlerdi. Hakem Olayı diye tarihe geçen bu anlaşma ile yine kurnazlıklarla savaş, Muaviye'nin lehine sonuçlandırılmış tekrardan büyük kırılmalar yaşanmasına sebep olmuştur.

Hakemlerin tahkim anlaşmasını imzaladıktan sonra giriştikleri müzakereler neticesinde, 659 yılı Şaban ayı sonunda Amr'ın ikinci büyük hilesiyle Hz. Ali'nin halifelikten azledilmesi yolundaki meşhur kararlarını verirler ve bu karar, Amr'ın, "Muaviye'yi iş başına getiriyorum" demesiyle noktalanır; ama böylece yeni bir fitne tohumu daha atılmış olur. Aslında Amr b. As'ın, Ebu Musa el- Eş'ari'yi kandırması ve Muaviye'yi ilan etmesi Fığlalı 'ya göre "azınlığın çoğunluğa tahakküm faaliyetinin başlangıcıdır; çünkü yalnızca Şamlıların valisi durumundaki Muaviye ve yanındakiler, Medine başta olmak üzere Şam bölgesi hariç tüm İslam eyaletlerinin geçerli halifesi konumunda olan Hz. Ali ve onun halifeliğine bey'at etmiş Müslümanların haklarını hile ile ellerinden alma faaliyetinin mensupları olarak görülebilirler. Zaten Hz. Ali'nin şehid

[13] Bir insanın kendisini "Ben Müslümanım" diye beyan etmesi o kişiyi Müslüman olarak kabul etmek için yeterlidir elbette. Buradaki "zorunlu"luktan kasıt Muaviye'nin Müslüman olmaması anlamını ifade etmek için kullanılmamıştır. Fakat peygamber hayatı boyunca Müslümanlara sürekli zulmetmiş ve binlerce Müslümanı öldürmüş ve ölmesine sebep olmuş Ebu Sufyan ve Muaviye, Mekke'nin fethiyle beraber teslim olmuşlar ve Müslüman olmuşlardır. Müslüman olduklarındaki süre boyunca bir Müslümanın yapmaması gereken en büyük kötülüklerden olan "fitne ve fesat" adına her türlü eylemlerde bulunmuşlar ve yine aynı şekilde binlerce Müslümanının kanının dökülmesinde rol oynamışlardır. Kimsenin Müslümanlığı elbette sorgulanamaz ama her Müslümanın eylemleri tartışılabilir ve sorgulanabilir (Yiğit, 1995:87-104).

edilmesine kadar, kendisine bey’at eden İslam dünyasının -Şam hariç- meşru halifesi oluşundaki kesinlik açıktır (Fığlalı, 2006:43).

Hz. Peygamberin vefatıyla ortaya çıkan bu karışık olaylar, dini, siyasi, hukuki ve sosyolojik sonuçlar doğurmuştur. Bu sonuçları burada saymak konunun sınırları dışına çıkılabileceği için sadece özetle, yıllardır İslam alemi tarafından sadece tarihi bir vakıalar zinciri olarak görülen ve dinin her alanına nüfuz edilen bu siyasi hadiseler, her çağda Müslüman zihinleri eleştiriyi ve sorgulamayı engellemiş ve giderek farklı fikir ayrılıkların çıkmasına sebep olmuştur. Bir kere Hz. Peygamberden sonra halifelik meselesinde Müslümanlar siyasi alanı, dini alana yorumlamaya çalıştıkları için işin içinden çıkamamış ve çaresiz kalmışlardır. Yaşadıkları olayları temellendirebilmek için dinin ana kaynağı Kur’an ve Peygamberin sünnetine gitmişlerdir. Burada siyasi alan ile ilgili malzeme bulamadıkları için çoğunlukla hadis uydurmuşlar, ayetleri kendilerine göre devşirmişler ve cahiliye dönemi adetlerine göre hareket etmişlerdir. (Akbulut, 2015:53)

Hz. Osman ile birlikte, bizzat kendisi söz konusu edilemez ise de Emevi ailesi İslam’ın yayılmasıyla beraber ellerinden alınan güç ve iktidarlarını tekrar kazanmak için akla hayale gelmez yollara başvurmuş ve İslam’ın adaleti saf ve eşitlikçi vasfına ciddi derecede zarar vermişlerdir. Muaviye’nin iktidar hırsını bazı Sünni yazarlarının iddia ettiği gibi *ictihad hatası* şeklinde açıklamaya çalışmak kabul edilemez (Fığlalı, 2006:45).

Yaşanan olayların sonucunda görülmüştür ki Emevi yönetimi (Abdülaziz hariç) Kur’an ve sünneti kendi çıkarları doğrultusunda kullanmış, İslamlık değil de Araplık politikası sürdürmüş, dini kendi tekeline alarak siyasetinin sözcüsü yapmaya çalışmıştır. Kendilerine katılmayan Müslümanlara zülüm, işkence, haksızlık ve hatta ölüm saçan bu iktidarın karşısında zulme uğrayan Müslümanlar bir kurtarıcı, bir mehdi arayışına girmişler ve haksızlığa uğradığını iddia ettikleri Hz. Ali’yi kurtarıcı olarak seçmişlerdir. Ali rolünün İslam tarihinde bu derece yüksek olması ve etrafında bu kadar mezhepsel figürlerin tonlanmasındaki en önemli sebeplerden biri de bu olsa gerek.

İşte Türkler, bu olayların geri tepkileriyle şekillenmiş bir İslam ile tanışmışlar, İslam’ı bu olaylar ile birlikte topyekûn kabul etmişler ve daha sonraki hayatlarında da bunların yansımalarını yaşamışlardır. Özellikle Muaviye’nin oğlu Yezid zamanında cereyan eden Kerbela ve benzeri dehşet verici olayların tesirlerini ister Alevi ister Sünni her Türkün hafızasında ve vicdanında daima aynı canlılık ve heyecanla görmek mümkündür (Fığlalı, 2006:46).

Hz. Hasan'ın halifeliği Muaviye'ye bırakmak zorunda kalması, Hz. Hüseyin'in Yezid ile mücadelesi sonucunda Kerbelada hunharca katledilmesi gibi büyük kargaşalar İslam tarihinde önü alınamayacak sonuçlar doğurmuş ve bu sonuçlar etrafında yüzyıllar boyu insanlar fikir sahibi olmuş ve çeşitli fırkalara bölünmüşlerdir. Üstelik Muaviye'nin oğlu Yezid ve yandaşları İslam genel ahlak ve hukuk çerçevesine uygun olmayan hareketleri ve eylemleri ile meydana gelmiş olan Kerbela olayından sonra meydana gelen neredeyse bütün hadiselerin sebebi veyahut bahanesi olmuştur (Fığlalı, 2006:58).

1.1.4. Türklerin İslam ile Tanışması

Bütün bu arka plandan sonra Alevi ve Bektaşi düşüncesini anlayabilmek için bakılması gereken ikinci bir nokta da Türklerin İslam ile nasıl tanıştıkları meselesidir. İslam'ın içerisindeki bir fikri hareketi anlayabilmek için ilk önce İslam'ın arka planına daha sonra da o hareketin ortaya çıkmaya başladığı döneme göz atmak tarihi olayların üzerindeki tozu silmek gibi konuyu daha anlaşılır kılar.

Çeşitli bölgelerde farklı hükümranlıklar halinde yönetilen Türkler, Müslümanlarla ilk defa Halife Hz. Ömer zamanında Horasan, Tohoristan ile Kafkasya bölgelerinde yapılan akınlarla karşılamıştır. Emeviler döneminde birçok yere fetihler düzenlenmiş ve Türkler ile temaslar kurulmuştur. Fakat Emevilerin baskıcı ve ırkçı yönetim biçimleri Türkleri İslam'dan uzak tutmuş sadece siyasi temaslardan ibaret bırakmıştır. (Ocak, 2018:65)

Herhangi bir ırkı üstün gören ırkçı zihniyeti bir kenara bırakıp, başta Türkler olmak üzere, gayri Arap milletlere de kapı açan Abbasiler ise, Emevilere son verip, İslam dünyasının iktidarını ele aldıktan sonra yeni bölgelere fetihler düzenleyerek İslam topraklarını genişletmişler, aynı zamanda davetçiler görevlendirerek fethettikleri bölgelere yerli halka İslam'ı tebliğ etmişlerdir.

Çok geçmeden bu çabaları sonuç vermeye başlamış, Müslümanlar ile Çinliler arasında gerçekleşen Talas Savaşı'nda, Türklerin Çin hükümdarlığına karşı Araplardan yardım istemesi üzerine Araplar Türklerin yanında yer almış ve böylelikle Türklerin Anadolu'ya girmelerine yardımcı olmuşlardır. Arapların yapmış oldukları bu kritik yardım sayesinde Türk-Arap ilişkileri iyi yönde ilerlemeye başlamış ve bu vesile ile de Türkleri İslam dini ile tanışma fırsatı yakalamışlardır.

İlk zamanlar siyasi temaslar sonucu İslam'ı kabul eden Türklerin Müslümanlığı, yüzeysel olarak Arap devletinin üstünlüğünü kabul edip ve onun cazibesine kapılmak ve buna göre yaşamak şeklindeydi. Tarihi kaynaklara göre siyasi iktidarlar resmi olarak İslam dinini kabullenmelerine rağmen göçebe şeklinde yaşayan yerli halk, yüzeysel bir İslamiyet ile alakadar olmuş, eski inançlarına devam etmişlerdir. Zamanla dervişlerin, alimlerin köy köy, oymak oymak gezip İslam'ı anlatmaları, bireysel dinileşmeyi öngören zühd(tasavvuf) hayatının giderek popülerleşmesi, yerli halkı da İslam ile tanıştırmıştır (Ocak, 2018:34).

Bir milletin, bir ulusun ve hasılı bir ırkın belli bir dini inancı "kabul ettim" demekle o inanca geçemeyeceği aşikâr bir olgudur. Bundan dolayı Türklerin İslam dinini sindirmeleri asırlar boyu devam eden bir gerçeklik teşkil etmiştir.

Türklerin İslam dini ile yakınlık kurmalarındaki en önemli sebep, İslam dinindeki Allah inancının, Türklerdeki Gök Tanrı inancı ile paralellik arz etmesidir. Türklerin, bütün kâinatı yaratan, gözeten, koruyan, nimetleri bahşeden, yağmuru yağdıran güneşi doğuran Gök Tanrıları, İslam'da Kur'an'da göğün ve yaratıcısı olan, bütün nimetlerin sahibi olan, tek ve adaletli olan Allah şeklinde tasvir edilen İlahın, bu konularda benzer olmaları da çok etkili olmuştur. Diğer yandan ahiret inancı, peygamberlik özellikleri, cennet ve cehennem tasavvuru gibi konularda da benzer olmaları Türkleri, Müslümanlığa ısındıran etmenler arasında yer almıştır.

Bütün bunlarla birlikte en önemli rollerden biri hiç şüphesiz Abbasilerin hoşgörülü, kapsayıcı ve evrenselci yönetim anlayışlarıdır. Bu anlayış ve yumuşak politika sayesinde Türk komutanların, Abbasi ordusunda yer almaları, kız alıp vermeler, soyların giderek karışması sonucu iyice nüfuz etmiştir. Abbasilerin Hz. Ali soyundan ve tarafından olmaları da otomatik olarak Müslümanlığı Ali penceresinden sunmuş oldu. Emevilerin zulümkâr ve baskıcı yönetimlerine, Hz. Ali'ye hutbelerde küfretmelerineve Ehl-i Beyt'e işkencelerine şahitlik eden Türkler, İslam ile tanışırken direkt olarak kendilerini Abbasi Müslümanlığı, Emevi düşmanlığı içerisinde bulmuşlardır.

Alevilik-Bektaşilik düşüncesinin kilit noktası da burasıdır. Çünkü Türkler, objektif bir İslam ile tanışamamışlardır. Dört halifenin uygulamalarını Abbasi idaresi zihniyetine göre değerlendirmek mecburiyetinde kalmışlardır. Bu süre zarfında Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'in bu derece haksızlık ve baskıya uğramaları, haklı olarak Müslümanlığı kabul eden Türklere karizmatik, adaletli, haksızlığın yanında olan, mazlum olan Ali

şeklinde görünmüştür. Bu görünüş sayesinde her haksızlığa uğrayan, zulme uğrayan, iktidarın ve Emevi'nin karşısında olan kendisini Hz. Ali'nin sancağı altında bulmuştur.

Bunların aksine Abbasoğulları hilafeti Ehl-i Beyt adına almakla beraber, kendilerine en güçlü rakip olarak gördükleri Ali evladına zulmetmeye başlamışlar, Emevilerden pek de farklı olamamışlardır (Gölpınarlı, 2016:79).

Hiç şüphesiz Abbasilerin Ehl-i Beyt'e duymuş oldukları öfkenin sebebi, Ebu Müslim el-Horasani'nin, Abbasoğulları adına Emevilere karşı ayaklandığı zaman altıncı imam Cafer Sadık, kendi adına halktan biat almasını kabul etmemiş ve O'na "Ne sen benim adamımsın ne de zaman benim zamanım" diyerek biatına karşı gelmesidir. Bunun üzerine Abbasoğulları da hilafete geçer geçmez yaptıkları ilk iş kendilerine en büyük tehlike olarak gördükleri Ali evladını ortadan kaldırmaya çalışmışlardır (Gölpınarlı, 2016:79).

Abbasi devleti, Arap olmayan unsurlardan, başta İranlılar olmak üzere Türklerin desteğini de arkalarına alarak kurulmuştu. Devleti kurduktan sonra İranlılar Abbasi devletinin ilk dönemlerinde, devlet idaresinde nüfuz ve mevki sahibi oldularsa da bunların iktidarı uzun sürmemiştir. İlk halifeler kendilerini iktidara getiren unsurların nüfuzundan kurtulmak için başta Ebu Müslim olmak üzere Bermekileri bertaraf ettiler. Onların, Araplara ve İranlılara takındıkları menfi tavırlar, Müslümanlaşmış[14] Türklerin devlet kademelerinde yer almaları sonucunu doğurmuştur. (Fığlalı, 2006:64). Bunların sonucunda Abbasi iktidarı ile Şia arasında büyük sürtüşmeler olmuş ve Şiiler kıyıma uğramışlardır.

Bütün bu gelişmeler Türkleri İslamlaşmaya yaklaştırmış ve İslamiyet artık Türklerin dinleri haline gelmeye başlamıştır. Burada şunu belirtmek gerekir ki Fığlalı'nın; "Toptan dahi olsa din değiştiren bir topluluk, hatta ihtida eden bir kişi bütünüyle kendi harsından (kültüründen) sıyrılamaz. Bir topluluk nasıl ve ne derece üstün bir medeniyet seviyesine girmiş olursa olsun, yüzyıllardan beri devam eden yaşayış, düşünüş ve inanışların, ister istemez, birdenbire feda edip onlardan uzak kalamaz. Bu, Türklerin İslam Medeniyeti dairesine girişlerinde de böyle olmuştur. İslam öncesi maddi-manevi pek çok kültür unsuru, tabir caiz ise, adeta İslamlaştırılmış ve aynı samimiyetle

[14]Fığlalı'nın burada kullanmış olduğu "Müslümanlaşmış" kelimesi fazlaca iddialı ve kesin bir ifade gibi görünmektedir. Daha ilk dönemlerinde İslam ile sadece siyasi olarak tanışan Türkler, yüzyıllar sonra ancak Müslümanlığı tam olarak benimseyebilmişlerdir. Dolayısıyla bu devirde bu tabiri kullanmak imkânsız gibi görünmektedir. Nitekim bir sonraki paragrafta da kendisi bu derece çabuk Müslümanlaşmanın imkânsız olduğunu belirtmiştir.

yaşanmıştır" (Fığlalı, 2006:71) dediği gibi Türklerin bu İslamlaşma süreci, Cahiliye Araplarının Müslüman olma süreci gibi işlemiştir. Nitekim Araplar, Hz. Peygamberin gelmesiyle birlikte birden Müslüman olup bütün kültürlerini geride bırakmamışlar, İslam'a uygun olmayanlar tedrici olarak kaldırılmış, uyanlar ise İslam motifine sokularak devam ettirilmiştir.

Tarih boyunca bir geleneğe ve kültürel mirasa sahip olmuş ve içinde yaşamış, daha sonra çeşitli sosyoekonomik sebeplerle başka bir kültürel mirasa geçiş yapan kitlelerin, yaptıkları bu geçişlerle önceki miraslarını birden kestirip atmaları imkansızdır. Önceki miraslarından birçok formu olduğu gibi geçirip, geriye kalanları da farklı formlara sokarak korumaya çalışırlar. Aynı sosyolojik gerçekten kaynaklı olarak İslam dinin benimsemeye başlayan Türkler için de geçerlidir. Türk toplulukları İslam dinine geçiş esnasında eski inançlarından İslam ile çatışanları yeniden şekillendirmişler, örtüşenleri de olduğu gibi geçirmişlerdir (Ocak, 2018:53).

1.1.5. İslam'ı Anadolu'ya Bağlayan Köprü: Tasavvuf ve Tarikatlar

Kendisi de bir Tasavvuf yorumu olan Alevi ve Bektaşi düşüncesi İslam düşünce mirasında Hz. Muhammed'in vefatından sonra dini yorumlama biçimlerinden biri olan Tasavvuftan çok fazlaca etkilenmiş ve bütün inanç sistemlerini tasavvufi yöntemlerle ortaya koymuştur. Tasavvuf, batıni bir yorumlama yöntemdir. Görünenin ötesinde anlatılmak istenen asıl manayı ifade eder ve farklı bakış açılarıyla görüneni yorumlama şeklidir.

Tasavvuf tarihindeki Vahdet-i Vücud felsefesi, Alevi ve Bektaşi düşünce geleneğinin içerisine farklı şekillerde geçiş yapmıştır. Bu geçişler, Suriye yoluyla ve özellikle Maverâünnehir-Horasan yoluyla Anadolu'ya geçmiştir. Birçok tasavvuf erbabı, mesleklerini halk arasında yaymaya başlamış, binlerce mürid kazanarak, köy köy, şehir şehir dolaşarak manevî nüfuz elde etmişlerdir. Birçok bilgin, büyük şeyhlere intisap ederken, hükümdarlar ve emîrler, bu şeyhlerin düşüncelerini yaymaları ve devam etmeleri için tekkeler yaptırarak bu cereyanı teşvik ediyorlardı. Devlet adamlarını da arkalarına alıp ilim ve idarede ileri gelenlerin bu cereyana kapılmaları, «İslâm âleminin her tarafında şeyh ve dervişler yetiştiriyor ve böylece âdeta yeni toplumsal gruplar oluşturuyorlardı. Bilhassa her büyük şeyhin vefatından sonra muridlerince kerametlere tabi tutulur ve kutsallaştırılırlardı. Tarihî kıymeti olmayan hurafelerle menâkıp kitapları değil, sûfilik

tarihinin en kıymetli me'hazları bile bu gibi muhayyelât ile dolu» hale geliyordu (Eröz,1997:200).

Maverâünnehir İslamlaştıktan sonra, tasavvuf cereyanı da İslâmiyetin takip ettiği yollardan Türkistan'a girdi. Merv, Herat, Nişabur, 10. Yüzyılda tasavvuf erbaplarıyla dolmaya başladığı gibi, 11. Yüzyılda Feregan ve Buhara'da da tasavvuf şeyhlerine rastlanılmaya başlamıştır (Feregan bölgesindeki Türki halklar kendi alimlerine Baba ismi vermişlerdir). Horasan bölgesine herhangi bir sebeple seyahat eden Türki halklar arasında da aynı şekilde tasavvufçular yetişmiştir: Ebû Sa'id Ebü'l- Hayr'ın pek ziyâde hürmet ettiği Muhammed Ma'şûk Tûsî ile Emir Ali Abû Hâlîs gibi meşhur sûfîler Türk asıllıdırlar. İşte bu gibi muhtelif âmiller tesiriyle Türkler arasında tasavvuf cereyanı yavaş yavaş kuvvetleniyor, Buhâra, Semerkand gibi büyük İslâm merkezlerinden içerilere yayılıyor, din aşkı ile mucehhez birçok dervişler tarafından göçebe Türkler yeni adetlerle tanışıyorlardı. (Mesleklerini ve soylarını Hz. Muhammed(s.a.v.)'e kadar eriştiren) sûfîliğin yayılması, tekkelerin siyasî kuvvetler tarafından âdeta resmen tanınması, birçok büyükler, devlet adamları ve hatta sultanların şeyhlere rivayetleri, onlara yüksek bir manevî nüfuz bahşediyordu. Şarap içmeyecek kadar dinî hükümlere bağlı olan Karahanlılar, İslâmiyet'i aşk ve hararetle müdafaa eden ilk Selçuklular, âlimlere ve şeyhlere karşı büyük bir hürmet ve riâyet gösteriyorlardı (Köprülü,1981:13-15).

Ahmed Yesevî gibi büyük bir mutasavvıf ortaya çıkıncaya kadar, Türk içtimaî çevresi, mutasavvıflara, dervişlere alışmıştı. Onlara iyilik ve saadet yollarını gösteren, ilâhîler ve şiirler okuyarak, Allah rızası için öğütler veren bu dervişlere, Türk halkı büyük sevgiyle bağlı bulunuyordu. Onları, eskiden dinî bir kutluluk içinde görüp saydıkları kamlara, ozan'lara benzetiyor ve bu sebepten yürekten benimseyerek, dediklerine inanıyorlardı. Eski kam'ların, ozanların yerini, «ata», «bab», «baba» ünvanlı dervişler almıştı. Bunlar arasında, Hazreti Peygamberin ashabından sayılan «Arslan Bab», Oğuz boyları arasında iyice tanınan «Korkut Ata» meşhurdur. Arslan Bab'ın, Hoca Ahmed Yesevi ile, menkıbevi münasebeti bilinmektedir. Çoban Ata ise, Rumeli köy Bektaşilerinin «Çoban Baba»sı ile ilgili olmalıdır (Eröz,1997:202).

Büyük mutasavvıflardan Feridü'd-Din Attâr'ın, XIII. Yüzyılda Semerkan'da başından büyük bir tehlike geçmiştir. Bu tehlike Tasavvuf hareketlerinde yavaş yavaş büyük ayrılıkların ortaya çıkmakta olduğunu göstermesi bakımından manalıdır. «Mazharü'l-Acâîb» adlı eserinde On iki İmam'ın ve bilhassa Hazret-i Ali'nin methinde

pek ziyâde mübalağa göstermesi, Mehdî gaybetine inandığını izhar etmesi üzerine», Semerkand bölgesinde çok müşkül durumda kalmıştı (Köprülü,1981:14).

Hoca Ahmed Yesevî, böyle bir çevre içinde, kendisinden önce gelen dervişlerin açtığı çığır üzerinde yürüyerek, tasavvuf görüşlerini, Türk göçebeleri arasına kadar yaymağa muvaffak oldu. Bunda, çevrenin tesir almağa hazır bir vaziyette oluşu kadar, kendi şahsiyetinin güçlü oluşunun da payı vardır. İşte Yesevî ile Türk göçebeleri ve yerleşik halkı arasında yayılan mistik düşünceler, Hacı Bektaş Veli'nin himmetiyle Horasan'dan, Anadolu ve Rumeli'ye geçmiş oldu (Eröz, 1997:202).

Tasavvuf cereyanının Orta Asya Türkleri arasında ne derece yaygın olduğunu, XV. Yüzyıl başlarında Uygur harfleri ile yazılmış olan şu gazelden de anlıyoruz:

Ahsenül-takvîm-i kören çun enel-hak timesün
Pez nedin ber-tar olup-tur mansûr-ı tivân-e-si
Şem-i vahdet-tur cemâling sohbet-i rûşen kılur
Karşu-da koş koş yanadur seyyidüng pervân-e-si (Eröz,1997:202)

Şeyhler ve dervişler arasında görülen, soylarını Hz. Peygambere ve Hz. Ali'ye çıkarma kaidesi, hükümdarlar arasında da yayıldı. Bu cümleden olarak, birtakım şecerelerle, Cengiz'in dedeleri Buzencer ve Alanguva'yı, Peygamber ve Ali nesline çıkardılar. Timur'un anası, bütün Karahanlı Sülâlesi, aynı köke bağlandı (Köprülü, 1953:524-525).

Şaman inançlarından İslam dinine geçiş yapmış olan Türklere bu yeni din İslam çeşitli şekillerde kabul edilmeye başlanmıştır. Şehir kesimlerinde eksiksiz bir şekilde kabul edilip yaşanmaya başlanan İslam, eski kültür ve geleneksel miraslarını korumaya devam eden konar-göçer topluluklarda, önceki mirasları hazmettirilerek kabul edilmeye çalışılmıştır. Ahmet Yesevi ve Hacı Bektaş'ın tasavvuf felsefeleriyle beraber kavrulunca ortaya Alevi ve Bektaşilik düşünce yapısı ortaya çıkmıştır. Tasavvufi düşünce ve dini bilgiden gelen hukuksal ve batıni esaslara bağlılık göstermişlerdir (Eröz, 1997:203).

Fuat Köprülü'ye göre; "Türkler, İslam kültür çevresine girişlerinden itibaren tamamen resmi ve geleneksel İslam anlayışını, yani Sünni anlayışı benimsemiş olmalarına rağmen, esas itibariyle Hz. Muhammed ve Ehl-i Beyt sevgisini ön planda tutan sufilik cereyanının kuvvetle etkisi altında kalmışlardır." (Köprülü, 2005:50). Bu durum Türklerin destanlarında Hz. Ali'nin "Allah'ın Aslanı" şeklinde tasvir edilmekten de anlaşılabilir (Ocak,2013:253).

Türklerin ictimai vicdanından doğan temayüller, onları bir yandan tasavvufi fikirler ve şekiller altında tecelli eden ve gelişen bir dini anlayışı benimsemeye sevk ederken diğer taraftan da İslam akidelerinin Hanefilik adı altında yayılmış esaslarını kabule ve bilhassa Allah'ın adının yüceltilmesi için cihad yoluyla İslamiyeti yaymaya teşvik ediyordu. Nitekim Batı'ya akan Türkmenlerin önderi durumundaki Ahmed Yesevi, aslında Hanefi mezhebinde bir fakih olduğu kadar (Köprülü, 1981:63) hikmetleri etrafında on binlerce kişi toplamış bir tasavvuf alimi olarak, ortaya attığı görüşleriyle, Anadolu Türkleri arasında Rafıziliğin umumileşme tehlikesine karşı mücadele veriyordu (Fığlalı,1998:238).

Türkler, İslamiyeti kitleler halinde kabul etmişlerdir. Şehir bölgelerinde dinin bütün gereklilikleri uygulanırken, göçebe kesimi, Müslümanlığı şeklen kabul etmişler ve yüzeysel bir Müslümanlık ile yetinmişlerdir. Göçebe Türkler, eski dinlerinde olduğu gibi inançlarını uygulamaya devam etmişlerdir (Eröz,1977:255). Yerleşik hayat süren ve yüksek tabakaya mensup olarak sayılabilecek bir kütle, İslam dininin kitap esaslı kültürü ile İran kültürü tesirine daha çok maruz iken, Müslümanlığı yaşam bölgelerinden uzak mıntıkalarda konar-göçer bir şekilde hayatlarını sürdüren Türkmenler ise, uzun bir süre Şamani inanış ve yaşayışlarını İslamiyet'le uzlaştırmak suretiyle korumuşlardır. O kadar ki, on sekizinci yüzyılda bile Kıpçak bozkırlarında göçüp konan Kazak-Kırgızların Müslümanlığı Şamanlık ile karışıktır (İnan, 1952:20).

1.1.6. Yesevilik ve Ahmed Yesevi

12. ve 13. Yüzyıllara gelindiğinde İslam ile tanışan Türkler, Müslümanlığı, çoğunlukla taşra kesimi yüzeysel olarak yaşadıkları için kendilerinin anlayışlarına paralellik arz edecek olan birtakım yollara ihtiyaç duymuşlardır. Şüphesiz bu ihtiyacı karşılayan en büyük yol bir tebliğ vasıtası olarak Tasavvuf olarak karşımıza çıkmaktadır. Orta Asya, Maverâünnehir, Horasan gibi Türk bölgelerinde İslam alanında Maturidilik ve Hanefilik çerçevesinde gelişmiş, Hz. Ali ve Ehli Beyt sevgisinden ibaret olan Sünni bir anlayış hâkim olmaya başlamıştır.

Bunlarla birlikte Anadolu'da İslam'ın yayılmasında rol üslenen Halvetiyye tarikatı gibi Tasavvufi mensubiyetler yayılmaya başladı. Anadolu'dan Doğu Türkistan'a kadar uzanan Türkçe konuşulan bölgede, Halvetiyye tarikatı birkaç tarikat daha önemli rol oynadı. Tipik bir Türk tarikatı arayan kişi için Maveraunnehir ve Doğu Türkistan'da

faaliyet gösteren Yeseviyye tarikatı biçilmiş bir kaftandır. Gevşek yapılı bir intisap sistemine sahip olan bu tarikat, Türki halklar ve Altınordu devletinin Moğol yöneticileri arasında İslam'ın yayılmasında aktif rol aldı. Tarikatın kurucusu olan Ahmed Yesevi (öl.562/1162) büyük bir ihtimalle silsilesi Ebu Yezid Bistami'ye kadar giden büyük karizmatik lider Ebu Yusuf Hemedani'nin (öl.534/1140) müridi idi. Yesevi'nin şiirlerinin Türkçe kaleme alınmış bir derlemesi durumundaki Divanü'l Hikmet başlıklı eser, Yesevi'nin serbest yapılı tarikatının ideolojik temeli halini aldı. Sık sık çılgınca raksların ve cazibeli davranışların yer aldığı Yesevi meclislerinde bu eserden pasajlar terennüm edilmekteydi (Knysh, 2011:253).

Alexsandar Knysh'in bu şekilde tasvir ettiği Yesevi tarikatı ve Ahmed Yesevî'nin bu derece serbest yapıda olmaları; birincisi, Türklerin İslam anlayışındaki rahatlık ve hoşgörüyü, ikincisi de bu hoşgörü ve rahatlığın Türkleri Müslümanlaştırma da daha kolay ve etkili bir yol olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

Ahmed Yesevi ve kendisine intisap edilen Yesevilik, Orta Asya'daki Türk sufiliğinin başlangıcı ve mahiyeti ile ilgili terkibi bir bilgi verilebilir. Ahmet Yesevi'nin Türk geçmişindeki önemi, sadece yazmış olduğu literatürle anılan bir şair değil, İslamiyet'in Türkler arasında cereyan etmeye başladığı dönemlerde, onlar arasında ilk defa bir tasavvuf mesleği oluşturarak ruhlarda yüzyıllarca hüküm sürmüş olmasındandır. Ondan önce tasavvuf mesleklerine girmiş insanlar yok değildi; lakin onlar, ya büyük İslam bölgelerinde yabancı kültürünün etkisiyle yabancılaşmışlar ya da yeni dinin genelleşmesi için büyük Türk toplulukları arasına girerek yaşayıp devam edebilecek kuvvetli bir şey meydana getirmede başarılı olamamışlardı. Halbuki Ahmed Yesevi kuvvetli kişiliğiyle, Türkler arasında yüzyıllarca yaşayan büyük bir tarikat kurmuştur ki bu, bir Türk tarafından ve Türkler arasında kurulmuş olan ilk tarikattır (Köprülü, 1981:114).

Özellikle Türklerin Müslümanlığı din olarak seçmeye başladıkları tarihten itibaren, siyasi ve gayri adil[15] tutumları sebebiyle Emevi idaresine karşı oldukları ve Hz.

[15] Emeviler döneminde, Arabın dışındaki bütün kavimlere karşı girişmiş olan gayri adil ve zorba idare düzenin, o insanlar üzerinde, bu yönetime karşı ciddi bir tepki doğurduğu izahtan varestedir. İslam hukukunun açık-seçik beyanlarına rağmen, Emevilerin mevaliyi ikinci sınıf vatandaş görmeleri, Türkler gibi, varoluşlarından itibaren kendi benliklerini ve şahsiyetlerini daima ön planda tutmuş ve üstüne titremiş olan bir kavmi rahatsız etmemesi, tedirgin etmemesi, tepki doğurmaması mümkün değildi. Zorla dahi olsa müslümanlığı kabul etmiş görünen bir takım ilk Oğuz topluluklarında, Karluklarda, Yabgularda ve Yağmalarda bu kavme karşı ciddi bir muhalefetin varlığı söz konusudur. Ancak bu durumda bile Hz. Peygamber sevgisi etrafında halelenen ve onun soyuna karşı bağlılığın ön planda tutulduğu bir anlayış ve

Ali ile soyuna daha muhabbetle yaklaşıp İslamiyeti, intisap silsilesini On iki İmam'a dayayan tasavvuf meslek ve meşrebi içinde benimsedikleri bir gerçektir. Onun içindir ki Sünniliği devlet anlayışlarının temel mefkuresi kılan Selçuklu sultanları ve devlet adamları, tekkeler ve zaviyeler kurarak ve kurdurarak hem şehirde hem de köylerde İslâmiyetin daha yumuşak ve munis çehresini dile getiren ve yaşayan dervişler, ahiler, dedeler, babalar eliyle tasavvufi neş'e ve neşveyi daima diri tutmaya çalışmışlardır (Fığlalı, 2006:91).

Hâkim Ata (öl.582/183) ve Said Ata (öl.615/1218) gibi elçileri ve müridleri, Yesevi'nin öğütlerini Seyhun, Volga, Harezm ve Doğu Türkistan'a kadar yaydılar. Yeseviyye'nin yayılışı, Orta Asya steplerinin İslamlaştırılması ile el ele gerçekleşti. Bununla birlikte, steplerin yedinci/on üçüncü yüzyılda Moğolların istilasına uğramasının ardından, Yeseviyye'nin önde gelen isimlerinin birçoğu, Moğol idaresinden kaçarak Anadolu'ya yerleşti. Onuncu/on altıncı yüzyıldan itibaren Yeseviyye, Orta Asya'daki nüfuzunu, yakın irtibat içinde bulunduğu güçlü Nakşibendiyye tarikatına kaptırdı (Knysh, 2011:254).

Hz. Ali ve Ehli Beyt sevgisini propaganda edinip Anadolu'nun her yerine ulaşmaya çalışıp, tebliğ vazifesi gören Yeseviyye tarikatı, Alevi ve Bektaşi düşüncesinin temellerini oluşturur. Tarikattaki ayin ve erkanlar, talebelerin tebliğ çalışmalarından da anlaşıldığı üzere günümüz Anadolu Aleviliği ile ilgili çok yakın izler taşımaktadır. Bu sebeplerden dolayı denilebilir ki Alevilik düşüncesini Anadolu'ya getiren en önemli tarikatlardan birisi de Yeseviyye'dir (Ay, 2017:258).

1.1.7. Ahilik Teşkilatı

Anadolu coğrafyasında esas ismi Nasiru'd-Din Mahmud b. Ahmed olan Ahi Evran tarafından Fütüvvet geleneğine bağlı olan Ahilik, bir esnaf teşkilatı hüviyetine sahiptir. Meşhur alim Fahreddin Razi'den ders aldıktan sonra kayınpederi Türkmen şeyhi Evahadüddin Kirmani ile birlikte Anadolu'ya gelerek İslam'ın yayılmasını ve dini hayatın halk tabanına anlatılmasında vazife gören Ahi Evran ve arkadaşları kısa süre

---

bu anlayışın şevkle benimsendiği de görülür. Bunun tabii neticesi olmak üzere, toptan İslam'ı kabul etme durumunda bulunan Karahanlılar döneminden itibaren, özellikle Saltuk Buğra'dan itibaren, İslam kültüründe artık Emevi idaresine karşı, Ehl-i Beyti savunan ve Ehl-i Beyt'in haklarını daima ön planda tutan ve onun muhabbeti etrafında halelenen bir genişlik ve gelişme de, İslamın kabul görmeye başladığı müşahede edilir. (Fığlalı, 1992:13)

içerisinde özellikle iç Anadolu bölgesinde tekkeler kurmuşlar ve insanları etrafında toplamayı başarabilmişlerdir. Özel bir esnaf teşkilatı, aynı zamanda bir Tasavvuf tarikatı olan Ahilik tekkeleri alışveriş ve ticarette uyulması gereken ahlak kurallarını fütüvvet felsefesiyle de harmanlayarak yayılma göstermişlerdir. Kâtib Çelebi’nin bahsettiği üzere Ahiyan-i Rum, Baciyan-i Rum, Abdalan-i Rum şeklinde farklı alanda kollarla faaliyet gösteren ahilik sosyal hayatın her alanına hâkim olmayı başarabilmiştir (Kazıcı, 1988:539).

Ahiler, Fütüvvet geleneğine bağlı olmaları hasebiyle ana felsefelerini Hz. Ali ve Ehl-i Beyt dindarlığı çevresinde geliştirmişlerdir. Öyle ki soy senetlerini Hz. Ali vasıtasıyla Hz. Peygamber’e kadar götürmüşlerdir. En büyük felsefeleri Hz. Peygamber’e isnad edilen “La Feta İlla Ali, La Seyfe İlla Zülfikar” *(Ali’den başka cömert, yardımsever, asalet ve cesaretli kimse, Zülfikar <Hz. Ali’nin Kılıcı>’dan başka kılıç yoktur)* sözleri etrafında şekillenmiştir. Savaşlara bile asker yetiştiren bir kurum kadar büyüme gösteren bu teşkilat zamanla nüfuzu fazla büyüdüğü için devlete deklarasyonlar vermeye ve müdahalelerde bulunmaya başladığı için bir baskıya uğramış ve kurucusu hapsedilmiştir (Kazıcı, 1988:540).

İdarenin sert baskılarına maruz kalan Ahiler, uç bölgelere sürgün edilerek bazen de göç etmek zorunda bırakılarak yerleşmişlerdir. Bahsedilen bu teşkilatın içerisinde Anadolu’da faaliyet gösteren çok önemli şeyhler vardır ki onlar; Osmanlı Devleti’nin kurucusu Osman Gazi’nin kayınpederi Şeyh Edebali, Bektaşilik tarikatının kurucusu Hacı Bektaş-ı Veli, Geyikli Baba ve Abdal Musa gibi isimlerdir. İşte tam da bu yüzden Ahilik, Bektaşilik ve Aleviliğin konu sınırları içerisine dahil edilmelidir. Nitekim bahsedilen bu isimler Alevi ve Bektaşilerin ana klasiklerinin yazarları ve kurucu isimlerini oluşturmakta ve bu teşkilatın felsefesiyle harmanlanmışlardır (Kazıcı, 1988:539)

Bahsedilen bu isimler ve teşkilatların ön ayak olduğu fikir cereyanları etrafında idare ile sık sık kargaşalar yaşanmış ve isyanlar meydana gelmiştir. Bu sürtüşmeler sebebiyle teşkilatlar takibata (Aktay, 2007:61) hatta yer yer kıyıma uğramışlar ve sonucunda ise fikirlerini kendilerinden başka çevrelere gizleyerek devam etmek zorunda kalmışlardır.

1.2. Bektaşilik ve Tarihi Arka Plan

1.2.1. Bektaşilik nedir?

Hacı Bektaş'ın hayatı hakkında kaynakların sınırlı, belirsiz ve efsanevi olması sebebiyle neredeyse kesin bir şey bilinememektedir. Menkıbeler yoluyla aktarılan efsanevi hayatı hakkında ayrıntıya girilmeyip, sosyolojik bir gerçeklik arz eden Bektaşilik tarikatı hakkında bilgi verilecektir.

Silsileleri bakımından Ahmed Yesevi'ye intisap edilen tarikatlar başlıca ikidir, Nakşibendiyye, Bektaşiye. Nakşibendiliğin, Ahmed Yesevi'ye intisap edilmesi tarikatın piri Hoca Bahaü'ddin Nakşıbend lakabıyla tanınmış Muhammed b. Muhammedü'l Buhari'nin, Yesevi şeyhlerinden "Kasam Şeyh" ve Halil Ata ile bir müddet beraber bulunarak onlardan feyz almasından dolayıdır. Ahmed Yesevi 'den gelen ikinci büyük bir tarikat da Bektaşilik'tir. Bazı silsilenamelerde Hacı Bektaş Veli'nin tarikat silsilesi farklı şekillerde gösterilmekle beraber, gerçekte bunların hiçbir şekilde geçerlilikleri olamaz. Çünkü Hacı Bektaş, Osmanlı daha kurulmadan evvel Anadolu'ya gelip yerleşmiş meczup bir dervişti ve hiçbir vecihle bir tarikat kurmamıştı; esasen şahsiyeti de böyle bir tarikat kurmasına müsait değildi (Köprülü, 1981:110-111).

Köprülü ve birçok araştırmacının da belirttikleri üzere Hacı Bektaş, Anadolu'ya gelip İslamiyeti yaymak üzere mücadele eden bir derviştir. Şahsiyetinin ve dönemin buhranlı havasının da bir tarikat kurabilecek ve bunu sistemleştirecek zamana ve yere sahip değildi. [16]

Kelime anlamı itibariyle Bektaşilik, Hacı Bektaş Veli'ye bağlı olan, onun yolundan gidenlere verilen isim anlamına gelmektedir. Tarikat silsilelerinin piri olarak Hacı Bektaş Veli'yi kabul edenler, Bektaşi tarikatının usul ve erkanına uygun bir yaşayışa sahip olmalarına bakarak, Ehli Beyt sevgisi, Tevella ve Teberra[17] prensibi gibi hususlara bağlı olmalarına bakarak, Bektaşilere, *Alevi* denilebilir. Fakat bu anlamıyla Alevilik, sünni düşünceye sahip olan kitlelerin Hz. Ali'ye olan sevgi ve saygıdan daha ileriye gitmez. Çünkü Türkiye'de bütün Bektaşiler Alevi oldukları halde, Aleviler, Hacı Bektaş'ı sevip sayıp ona bağlılık göstermelerine rağmen Bektaşi değillerdir. Bu sebeple Şehir Bektaşisi-Köy Bektaşi farklılığı vardır. Köy Bektaşileri Alevi olarak adlandırıldıkları halde, Şehir Bektaşileri, Bektaşi olarak adlandırılmaktadırlar (Eröz, 1977:52).

---

[16]Doktor Jakob ve Şemsettin Sam Bey'in de belirttikleri gibi Bektaşilik, Hicri 922'de ölen Balım Sultan tarafından kurulmuş olup söz konusu tarikate miladi 16. Yüzyıllarda rastlanılmaktadır. (Köprülü, 1981:110).

[17]Tevella: Hz. Ali ve Ehli Beyt'i sevenleri sevmek, Teberra: Hz. Ali ve Ehli Beyt'i sevmeyenleri sevmemek. (Eröz, 1977:64)

Bektaşiliğin düşünce sisteminin yapısını, mahiyetini ve tarihsel süreçte yayılışını tespit edebilmek için tarihçesinden ele almak gerekmektedir. Buna göre Bektaşilik; birincisi 13. Yüzyıldan başlayarak14. Yüzyılda gelişimini devam eden ve 15. Yüzyılın son dönemine kadar devam eden oluşum evresi, ikincisi ise, 16. Yüzyılda Balım Sultan'ın tarikatı sistemleştirmesinden başlayarak günümüze kadar devam eden asıl evre olarak değerlendirilmelidir. Çünkü bu evreler birbirlerinden çok çeşitlilik ve farklılık arz etmektedirler (Eröz, 1977:52).

Hacı Bektaş Veli'nin tahminen 1240 yıllarında veya bu tarihin hemen öncesinde Moğol baskısından kaçan boylarla birlikte Anadolu'ya geldiği; Babailer ayaklanmasının lideri Baba İshak'a bağlandığı, onun halifesi olduğu; baba İshak'ın 1240 yılında öldürülmesinden sonra Sulucakarahöyük çevresine geldiği; hemen hemen bütün araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir (Eröz, 1977:51).

Hacı Bektaş'ın Anadolu'nun kırsal kesimlerinde İslam'ı tasavvuf yoluyla yaymasından sonra halife olarak tayin edilen Balım Sultan tarikat asıl şeklini almış, sistemleştirilmiş ve resmiyet kazanmıştır. Bektaşilik tarikatının kurucusu Hacı Bektaş'tır, tarikatı sistemleştirip bir tarikat haline getiren de halifesi Balım Sultan'dır.

Bektaşiliğin tarihi, yarı efsanevi kurucusu Hacı Bektaş Veli'nin 13. Yüzyılda Horasan'dan Anadolu'ya gelişiyle başlamaktadır. Bazı araştırmacılar tarafından babalar ile, yani söz konusu tarih itibari ile Anadolu'ya yakın zamanlarda göçmüş göçebe ve yarı göçebe Türk kabileleri arasında İslam'ı yaymaya çalışan gezgin vaizlerle ilintili olduğu söylenmekteyse de Hacı Bektaş'ın geçmişi hakkında fazla bilgi yoktur. (Melikoff, 2009:36). Bazı rivayetlere göre Hacı Bektaş, 1240 yılında Selçuklu Devleti'ni sarsan bir ayaklanmaya önderlik eden Baba İlyas ve Baba İshak'ın bir takipçisi idi. Hacı Bektaş, söz konusu isyan hareketi 1240 yılında Selçuklu ordusu tarafından bastırıldığında hayatta kalmayı başaran birkaç kişi arasındaydı (Knysh,2011:258). Bütün Alevi ve Bektaşiler ve çoğu Sünni bilimci ne kadar da Hacı Bektaş'ın Babailer isyanıyla alakası olmadığını iddia etseler de Aşık Paşazadenin "Hacı Bektaş'ın Anadolu'ya geldiğinde ilk görüştüğü kişinin Baba İlyas olduğu" bilgisi ve bunun gibi birçok Baba İlyas-Hacı Bektaş münasebeti hakkında rivayetler Hacı Bektaş'ı doğrudan olmasa da dolaylı olarak bu isyan ile ilişkilendirmektedir.

13. yüzyılda Anadolu'da gerçekleşen siyasi buhranlar kozmopolittik yapıları meydana getirmiş ve adeta Anadolu'yu bir buhran memleketi haline getirmiştir. Moğol

istilası sonucunda gerçekleşen isyanlar, halkları büyük bir ümitsizlik ve kargaşa içine düşürmüştür. Bu istila ve kargaşayla beraber Irak-Orta Asya ve Suriye- Orta Anadolu çerçevesinde yaşamlarını sürdüren çeşitli inanış ve kültürel miraslara sahip olan kitleler huzursuzluk ve geçimsizlik içerisinde sıkıntılar yaşamış ve bu sıkıntılarına manevi bir teselli arayışına girme gereği hissetmişlerdir (Fığlalı, 2066:111).

Bu buhran ortamında Ahmed Yesevi, Yunus Emre ve Mevlâna gibi Hacı Bektaş da halklara teselli ve umut kaynağı olmuştur. Anadolu'da İslamiyeti tasavvuf yoluyla Ehli beyt sevgisi çerçevesinde yaymaya çalışırken müstakil bir tarikat kurulmamıştır. Bugünkü haliyle tarikatın teşekkülü ve sistemleşmesi Hacı Bektaş'tan sonra olacaktır.

Hacı Bektaş, -tasavvuf, Şiilik ve Türk halk inançlarının garip bir karışımı (Melikoff, 2009:41) olan kendi İslam yorumunu Anadolu'nun göçebe ve yerleşik Türk kabileleri arasında yaymaya devam etti. Kaynakların güvenirlikten uzak ve müphem olmasına karşılık, Hacı Bektaş'ın Türki kabilelerle irtibatı hususunda ciddi kuşkular söz konusu değildir. Harekete ismini veren kişinin Hacı Bektaş olmasına karşın, hareketin örgütlenmesini sağlayan kişi, Osmanlı Sultanı II. Bayezid tarafından 1501 yılında baş Bektaşi tekkesinin reisliğine atanan Balım Sultan'dır. Sofiyan isimli bir hizip, Hacı Bektaş'ın manevi evlatlarından olduğuna inanılan ve Bektaşiye'nin Kırşehir ile Kayseri arasındaki en önemli tekkesinin başında bulunan Çelebi isminde birisiyle irtibatlıydı. Babagân isimli diğer bir hizip ise, Dede-Baba ("büyük üstad") olarak isimlendirilen ve bekar Bektaşi vaizler(babalar) arasında seçilen bir kişi tarafından yönetilmekteydi. (Knysh, 2011:258). Bu hizbin üyeleri, silsilelerini Balım Sultan'dan devşirmişti (Birge, 1991:45).

Balım Sultan'ın yaşamı hakkında henüz tarihsel bulgular araştırılmamış, yapılan araştırmalarda bulunan bulgular objektiflik değeri olmayan bilgilerdir. Fakat bizzat Hacı Bektaş'ın kişiliği ve Bektaşiliğin tarihçesi olmak üzere Tahtacılar ve Kızılbaş gibi grupların kökeni Balım Sultan olması muhtemeldir. Küçük Asya'nın bütünsel Bektaşi ya da daha çok Alevi mezhebini[18] yaratan etkilerin kökeni de buna dahil edilebilir. Kızılbaş denilen unsurlar, söz konusu olduğunda Hacı Bektaş tekkesinin Çelebi'leriyle doğrudan bir bağlantıları olmuştur. Öte yandan Balım Sultan'dan başlayarak sözcüğün dar anlamıyla, Balım Sultan'ca geliştirilen erkana göre yola girmiş olan daha sıkı ilişkili

[18]Mezhepler Tarihi araştırmacıları tarafından Aleviliğin bir mezhep olamayacağı iddia edilirken, Birge'nin burada "mezhep" ifadesini kullanması dikkat çekicidir.

olarak örgütlenmiş Bektaşiler ortaya çıkmıştır. Başlarına Dede denilen ve 1925'e kadar onların başı da Hacı Bektaş tekkesinde yaşayan bu gruba, tekkeleri sadece Bektaşi adı taşıyan Arnavutluk, İstanbul, Kahire ve başka yerlerdeki Bektaşiler de dahildir (Birge, 1991:64).

13. yüzyıldan başlayarak, küçük Asya'da halkların ismen ait oldukları çeşitli dinlerden karışmış unsurlar içeren bir türlü halk dini gelişti. Hacı Bektaş'ın, bu harekete yardımcı olan gezginci ruhani önderlerden biri olarak giderek artan bir şekilde üstünlüğü tanındı, yalnızca Kırşehir yakınındaki köy adını ondan almakla kalmadı, fakat tüm Küçük Asya'da sayısız köyde onun adı pir olarak ünlendi. Balım Sultan ile beraber şehirde ve yakınlarındaki kırsal bölgelerde tekkelerde daha yetkinleştirilmiş bir ritüel ve örgütlenme başlamıştır. Bu örgütlenme, belirli ölçülerde çok benzer inanç ve uygulamaları sürdüren, fakat Bektaşiliğin düzenlenmiş sisteminin dışında kalan köy gruplarından ayrılarak daha sistemli hale gelerek Bektaşi tarikatı haline gelmiştir (Said, 1997:66).

Zamanla Hacı Bektaş köyünde iki önder ortaya çıktı. Hacı Bektaş'ın soyundan indiklerini iddia eden, Kızılbaş köy grupları ve diğerleri tarafından ruhani otorite olarak tanınan Çelebiler, öte yandan mücerred olan, Hacı Bektaş'ın yol evladından başka çocuğu olmadığını iddia eden (bel evladı değil, yol evladıdır)[19] ve Balım Sultan tarafından sistemin ruhani ve örgütsel başı olan Dedeler (Said, 1997:65).

Balım Sultan'ın nasıl hareket ettiği, faydalandığı kaynakların ne olduğu ve en önemlisi yaptığı bu değişikliğin maksadının ne olduğu önem kazanmaktadır. Bu konu yeterince netleştirilememiştir. Bununla birlikte, Balım Sultan'ın faaliyetleri Bektaşiliği Kalenderilikten[20] ayırarak tam anlamıyla sistemleştirip derleyip toplamıştır. Tarikatın

---

[19] Bektaşiler, Çelebiler (bel evlatları) ve Babalar (yol evlatları) olmak üzere başlıca iki ana kola ayrılırlar. Bektaşilik ayrı bir ekol olmakla birlikte Alevilikle iç, içe olmuştur. Ayrıca Tahtacılar alevidirler. Bunlarla Toroslarda, Antalya'da, Çanakkale'de, Balıkesir (85 köy alevidir) ve Ege dolaylarında daha sık rastlanır. Yurdumuzda örneğin Hatay dolaylarında Ali'yi çok kutsallaştıran Nusayriler vardır. Bir de ülkemizde Çepniler vardır. Batı Anadolu'da Çepnilere "Çetmiler" deniyor. Elbette Sivas, Amasya, Çorum, Tokat, Erzincan, Tunceli, Malatya, Adıyaman, Maraş, Elâzığ, Adana, Mersin, Nevşehir, Kırşehir, gibi illerimizde Aleviliğin çeşitli ocak ve oymaklarına bağlı yurtsever pek çok Alevi vatandaş yasamaktadır. Bugün için her bölgenin Aleviliği ötekinden ayrımlı bir duruma gelmiştir. 14. yüzyıldan sonra Babailer, Hurufiler, Abdallar, Kalenderiler ve Haydariler Alevilik içinde erimişlerdir (Çubukçu, 1978:67).

[20] **Kalenderîyye:** Dünyayı ve dünyevî değerleri umursamayan, içinde yaşadıkları toplumun, toplumsal düzenin inanç ve geleneklerine karşı çıkan, bunu kılık kıyafet, tutum ve davranışlarıyla gündelik hayatlarına da yansıtan sûfîlere kalender, bunların temsil ettiği tasavvufî zümrelere de genel olarak kalenderiyye veya kalenderîlik adı verilmiştir. Kalenderin Farsça'da "iri yarı, kaba" anlamındaki kalanter (Türkçe'de kalantor) veya Grekçe aynı anlamda kaletoz kelimesinden geldiği ileri sürülmüştür. Kelimenin Farsça kalan sözcüğüyle ender ekinden oluştuğu ve "ağır yük taşıyan, ağır yük altına girmiş bulunan" mânasına geldiği yahut Arapça ekall kelimesiyle Farsça ender ekinden teşekkül ettiği ve "az, önemsiz" anlamında

merkezini Hacı Bektaş Zâviyesi’ne bağlayarak sağlam bir taşra teşkilatı kurmuştur. Bunun sonunda tarikat ekonomik bakımdan da güçlenip kendisine bağlı olan zaviyeler üzerinde hakimiyet sağlamıştır. Bu şekilde Bektaşilik tarikatı II. Mahmud tarafından 1826’da Yeniçeri Ocağıyla olan münasebetlerinden dolayı lağvedilene kadar varlığını sürdürebilmiştir (Said, 1997:64).

İmparatorluktaki bütün Bektaşî tekkelerini Nakşibendî tarikatının emrine veren II. Mahmud bununla hiç şüphe yok ki Bektaşîlik gibi gayri Sünnî bir tarikatı bu koyu Sünnî tarikat bünyesi içinde zamanla eritmeyi düşünüyordu. (Birge, 1991:48). Ne var ki II. Mahmud bu hedefinde başarılı olamamıştır. Abdülaziz döneminde Bektaşîlik tarikatı yeniden eski gücünü eline almıştır. Tahrip edilen bazı tekkeler tekrar tamir edilmiş, fakat bu sefer de Yeniçeri ocağının güçlü desteğinden mahrum kalmıştır. (Ocak, 1989:369).

Osmanlı idaresi en çok tarikatın zaviyelerinin büyük bölümünü kontrolleri altında tutan Sofiyan-Çelebi hizbiyle ilgilenmekte ama resmi kayıtlarda zikredilmeyen Babagân’ı gözden kaçırmaktaydı (Faroqhi, 2003:51). Babagân özellikle de eyaletlerde, mesela tarikatın önde gelen isimlerinin birçoğunun yurdu olan Arnavutluk’ta faaliyet göstermekteydi (Knysh, 2011:258).

Kırsal alanda faaliyet gösteren ve sapkın görüşlere[21] sahip bulunan bu grupları “kırsal Bektaşiler” diye isimlendirmek mümkündür (Melokoff,2009:51). Bektaşi baş zaviyesinin şeyhi, kendisinin onayına duyulan ihtiyaç sayesinde, gerçekten “müfrit” eğilimlere sahip olan veya öyle olduğuna inanılan adayları ayıklayabilmekte ve Osmanlı idaresi tarafından kabul edilebilir bir aday tespit edebilmekteydi (Faroqhi, 2003:21).

Bektaşiye’nin siyasi önemi, Hacı Bektaş’ı kendilerinin piri olarak gören yeniçerilerle olan yakın irtibatından kaynaklanmaktaydı. Yeniçerilerin Bektaşiliği benimsemeleri ve sahiplenmelerindeki en büyük sebep, Hacı Bektaş’ın “Yetmiş iki millete aynı nazarla bakma”[22] prensibinin vermiş olduğu evrensellik ve Yeniçerilerin Hristiyan ve farklı dinlere mensup çocuklardan devşirme oldukları için İslam’ın içindeki bu hoşgörülü fikri benimsemeleridir.

---

kullanıldığı kaydedilmektedir. Farsça tarihî metinlerde genellikle “rind, ayyâr, derviş” mânasına gelen kelimenin kökeni üzerinde kesin bir görüşe varılamamıştır (Azabat, 2001:253).

[21]Mesela, Peygamber’in kuzeni Hz. Ali’yi Allah’ın bir tezahürü olarak görmekteydiler (Melikoff,2003:21)

[22]Erkan-ı Evliya’nın 28. Kuralı: “Kimseye horluk ile bakmayup 72 millete yek nazar ile baka ve herkese muhabbet göstere, bu eyu bu kem demeye, daima edep üzere ola, beş vakte kaim ve şer-i muhkem ola, cem-i enbiya ve evliya tarıkına mürid-i pir olan kişilere bu ahkamları ve bu erkanları yerlü yerince bile ve göstere dahi amel ede, zira şeriatı kaim olmayanın hakikatı dürüst olmaz.” (Bisati, Menakibu’l-Esrar Behcetü’l-Ahrar (Risale-i Şeyh Safi), v. 13b-14a.

Sultan II. Mahmud 1826 yılında Yeniçerileri ortadan kaldırmaya karar verdiğinde, Bektaşi merkezlerinin birçoğu kapatılarak mülkleri ya Osmanlı memurları tarafından müsadere edildi ya da başta Nakşibendiyye olmak üzere diğer tarikatlara verildi. Bektaşiler, Sultan Abdülmecid'in on dokuzuncu yüzyılın ortalarına denk düşen saltanatı sırasında yeniden bir canlanma gerçekleştirdikleri vakte kadar onlarca yıl boyunca yarı gizli bir şekilde faaliyet gösterdi. Farklı inanç sistemlerine açık olması, Bektaşiye'yi önce "Genç Osmanlılar" ve daha sonra "Genç Türkler" tarafından gerçekleştirilen reformlar için bir vasıta kıldı. 1908 yılında gerçekleşen milliyetçi devrimin ardından, Bektaşiye'nin Balkanlar'daki kolları, metropollerdeki Bektaşilerle ilişkilerini keserek yeni ittihat ve sosyal seferberlik kaynağı olarak milliyetçi ideolojinin zuhurunun işaretini verdi (Knysh, 2011:259).

On altıncı yüzyılın ilk zamanlarında Balım Sultan'ın merkez dergâhın başına getirilmesiyle birlikte başlayan Devlet-Bektaşi yakınlaşması, Osmanlı toplumunun temel dinamiklerinden olan tasavvufun ana şemsiyesi altında tıpkı diğer tarikatlar gibi Bektaşiliğin de resmi bir kimlikle temsil edilmesinde önemli bir hareket noktasıdır. Bu durum bazılarınca Bektaşiliğin diğer tarikatlardan farklı olan "özgün" yönlerinin gözden kaçması, aslından uzaklaştırılması olarak görülse de esasen Bektaşilerin, temel inanç ve uygulamalarından fazlaca taviz vermeden bütünün temel unsurlarından biri haline gelmelerini sağlamıştır. Bu sayede toplumun önemli bir kesimini oluşturan Bektaşilik mensupları "dışlanmışlık" hissiyle değil, cemiyetin asli unsurlarından biri olma duygusuyla hareket etmeye başlamışlardır. Kimi Bektaşiler Sünni sınırlara riayet endişesi taşımamaları, hatta dinen yasaklanan (içki gibi) bazı fiilleri işlemeleri sebebiyle zaman zaman eleştirilere muhatap ve fıkralara konu edilmiş olsalar da nihayetinde onlar büyük İmparatorluğun insan profilinin ana renklerinden biri durumundaydılar (Çift, 2009:131).

1908'deki II. Meşrutiyet inkılâbından sonra da faaliyetlerine devam eden Bektâşîlik, 1925'te bütün tarikatların, tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla Türkiye'de resmen ortadan kalkmış ise de gerçekte bütün öteki tarikatlar gibi günümüze kadar varlığını sürdürmüştür (Ocak, 1989:368).

1.3. Alevilik Ve Bektaşilikte İnanç

En aşikâr özelliği bakımından batıni bir tasavvuf yorumu olan Alevilik, inanç boyutu açısından üzerinde durulması gereken bir alandır. Çünkü söz konusu alan, dini bir

alan olup, kendisine has yaşayış ve yayılış özellikleri arz etmektedir. Bu yaşayış ve anlayışın temellerini ortaya koyabilmek için itikat yönünden incelenmesi son derece önemlidir.

İtikat yönünden incelenmeye başladığı zaman da işlenecek olan ilk başlık, Alevilikte Allah inancıdır. Allah inancı, müstakil olarak değil, Alevi ve Bektaşi şifahi ve yazılı literatüründe Peygamber ve Ali inancıyla birlikte kullanılmıştır. Çünkü Alevilik araştırması yapılınca ilk olarak Ali inancına bakılır daha sonra Hz. Muhammed en son da Allah inancına varılır (Üzüm, 2018:120).

Fakat buna rağmen Aleviliğin inanç boyutunun çerçevesini çizmek çok güçtür. Bunun birkaç sebebi vardır. Şöyle ki; bu yapı X. Yüzyıldan günümüze kadar olan bir zaman dilimini ve Orta Asya'dan Anadolu'ya, Anadolu'dan Balkanlara kadar geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır. Bu zaman diliminde ve coğrafyada bu inanca mensup kimseler ortak düşünceler etrafında birleştikleri gibi kimi zaman ve mekanlarda en temel konularda bile farklı anlayış ve düşüncelere sahip olabilmişlerdir. Aynı şekilde Alevilik, itikadi olarak ortaya çıkan bir mezhep olmadığı için arkasında zengin bir literatür de bırakmamıştır. Günümüze kadar ulaşmış olan sınırlı sayıdaki yazılı eserlerde de konular sistematik biçimde ele alınmamış ve işlenmemiştir (Üzüm, 2018:83).

Alevilik, İslam dini içerisinde teşekkül eden bir düşünce yapısıdır. Dolayısıyla ilk adımda madem İslam düşüncesi içerisinde ise neden ayrı bir başlık altında inceleniyor? diye bir soru sorulabilir. Ancak inanç bakımından tam anlamıyla İslam inancı içerisinde olan bu düşünce yapısı ibadetlerin uygulanışı bakımından farklı uygulamalar/ritüeller benimsedikleri için diğer fırkalar tarafından İslam dışı ayrı bir dinmiş gibi algılanmıştır.

Alevi ve Bektaşilerin Müslüman olduklarını söylemek ve tekrar etmek malumu ilan olsa da inanç bakımından İslam inançlarına sahip oldukları halde, namaz, oruç, hac ibadetlerinden uzak olan, köylerinde camileri bulunmayan ve ibadetleri zahiri değil de daha çok batıni olarak yapan Kızılbaş Alevi köylerinin bulunması, yıllarca kimi Müslümanlarca onlar şüpheli fırka olarak görülmüşlerdir. Ilımlı ve ötekileştirmeyen Müslümanlık anlayışı, Aleviliği İslam dairesi içerisinde bir düşünce farklılığı olarak görür. Zira bir bakımdan Alevilik, tasavvufi bir yorumdur. Katı, sert ve kendi fırkası dışında bütün fırkaların yanlış yolda oldukları için cehenneme gideceklerini düşünen zihniyet sahipleri ise Aleviliği, İslam'ın dışında sapık bir fırka olarak görürler (Eröz, 1977:147).

Ancak İslam dinine inandığını iddia eden her Müslüman çok iyi bilir ki, bir topluluğun kendisini Müslüman olarak beyan etmesi, onları İslam dairesi içerisinde görmek için yeterli sebeptir. Ancak kesin olan husus şudur ki; Türkiye'de Alevi ve Bektaşi zümreler, Resmi İslam'ın[23] tasnifiyle "iman esaslarına" riayet etmemektedirler. Sağlam bir iman duygusuna sahiptirler. Ancak bu duygunun, bilgiye dönüşmesi sırasında, resmi İslam'ın tespit ve tayin ettiği çerçevenin dışına taşan birtakım serbest yorumların varlığı az da olsa göze çarpar.

Burada Alevi ve Bektaşi düşünce yapısının ayrı bir başlık altında işlenmesinin sebebi hiç şüphesiz bu yapının heteredoks (cemaat dışı) bir sistem olmasıdır. Anadolu coğrafyasının büyük çoğunluğunu Sünni İslam'a mensup insanların oluşturması onların dışında kalan bütün farklı düşünceleri cemaat dışı yapmaktadır. Sünni yazarların ve ilahiyatçı akademisyenlerin Aleviliği ayrı bir başlıkta veyahut inançlarını derinden işlemelerinin sebebi de budur.

XIII. ve XIV. yüzyıl ilk halk şairlerinden günümüze kadar, bu kitlelerin dinî düşünceleri çözümlenecek olursa, hep aynı ideoloji bulunur. İnce, hafif bir Şiîlik ve sûfilik cilası altında, ruhun tekrar bedene döneceği (reenkarnasyon) ve bu kesret âleminde (biçimlerin çokluk âleminde) Allah'ın beşer suretinde tecelli ettiği inanışı. Yüzyıllar boyunca onların âdetlerine karşı da hep aynı kınamalar karşımıza çıkar. Geceleri kadınlı erkekli -İslâm'a göre reddedilen budur- toplantılarda sazlar çalınarak nefesler (ilâhîler) okunur, kendinden geçilen Semah'a katılınır. Bir başka kınama konusu da -ve hiç küçümsenecek bir husus değildir-, bu toplantılar sırasında, alkollü içkilerin, rakı ve şarabın yasak olmayışıdır. Bazı bölgelerde haşhaş da kullanılır. Ayrıca, camileri bulunmadığı, fakat cem-hâne'lerinde (toplantı yapılan yerler), cem ya da Ayin-i Cem (cem merasimi) denen toplantılar yaptıkları için de kınanırlar. Unutmamak gerekir ki, bu zümreler cemaat dışı (heteredoks) bir İslam yaşıyor olsalar da Müslüman bir ülkede bulunmaktadırlar ve adetleri Müslüman örfle kaynaşmıştır (Melikoff, 2009:99-100).

Alevi ve Bektaşi düşünce yapısının geleneksel İslam anlayışından farklı olarak Allah, Hz. Muhammed ve Hz. Ali hakkındaki inançlarına göz atmakta fayda vardır.

---

[23]Fığlalı'nın ifade etmiş olduğu bu hususta "resmi islam" kavramı tartışmaya açık bir kavramdır. Çünkü İslam dininde Hz. Peygamber'in vefatının ardından yüzlerce mezhep ortaya çıkmış ve o mezheplerin içerisinden de yüzlerce düşünce yapısı teşekkül etmiştir. Ve bütün bu düşünce akımları hepsi de kendilerini "doğru yol, hak mezhep, gerçek islam" diye tanıtmışlardır. Fığlalı'nın bahsettiği bu "resmiyetten" kasıt Anadolu Sünniliği ise bir nebze isabetlidir.

1.3.1. Allah İnancı

Alevi-Bektâşî-Kızılbaş, hangi isimle anılırsa anılsın, bu zümrelerin hepsi de Allah'ın varlığı, birliği kısaca tevhîd konusunda sağlam bir inancın yanında, tasavvufi anlayıştan kaynaklanan bir anlayışın izleri görülür. Tasavvufa ve sûfîlere göre esas olan, Allah ile insanı, dini tecrübe içinde tevhîd etmenin, birleştirmenin yollarını aramaktır. Bu dünyada Allah ile biliş tutmanın sırrını yakalamak ve O'ndan başka her şeyden (mâsivallah) vazgeçmektir. İnsan, bu anlamda bir tevhîde ulaşabilirse, dâima Allah'ın huzurunda olacaktır. O kadar ki, bütün davranışlarında ve düşüncesinde, O'nu göremiyor ise de görürmüşçesine hareket edecektir. O halde, Allah'ı dışımızda arayarak ikiliğe düşmenin gereği yoktur (Fığlalı, 2006:93).

Bu bakımdan Aleviliğin Allah inancı İslamiyet inancından bağımsız değildir. Sadece batıni olarak Alevilik, tasavvufi bir yorum veyahut bir yaşama biçimi olduğu için Allah'a yüklemiş olduğu mana yani Tanrı tasavvurunda farklılık arz etmektedir. Şanının yüceliği, kadir-i mutlak oluşu, tek oluşu ve ondan başka ilah olmayışı konusunda İslam dairesi içerisinde olan bütün mezhepler gibi bir fark yoktur.

Aleviliğin Anadolu'da şifahi olarak yayılmasına en büyük katkı sağlayan bir nevi Şiiliği, Anadolu'ya yazdığı şiirlerle taşıyan İran Şahı Şah İsmail'in Hatayi mahlasıyla yazmış olduğu şu iki dizede Allah inancı bir fikir veriyor:

Evvel ol Allah'ın adı söylenür
Cümle ibâdetin başıdır tevhîd
Pîrim Şeyh Safi 'den bize kalmıştır
Sofi kardeşlerin kânıdır tevhîd
***
Can Hatâyî 'm Tevhîd deryâ denizdir
Tevhid etmeyenler bizim nemizdir
Pirim Şeyh Safi 'den sermayemizdir
Oniki İmâmın erkânı tevhîd (Ergun, 2017:58).

Burada da görüldüğü üzere Alevilik-Bektaşilik inancı temellerini İran Şiiliğinden alır. Şah İsmail'in Anadolu'ya gönderdiği "erenler" adlı müritleri Anadolu'nun kırsal kesimlerinde bu şiirleri yaymışlar ve Anadolu Aleviliğinde yerlerini almışlardır. Bu düşünceler Alevileri, Allah sevgisine ve lütfuna erişmeye yani "marifetullaha"

götürmüştür. Dolayısıyla Aleviliğin Allah inancının ilk adımı tevhittir (Keçeli, 1999:195).

Allah inancına “besmele” ile başlanır. Çünkü Alevilere göre Hacı Bektaş’ın naklettiği üzere Peygamber miraçta Allah ile görüştüğü zaman, Allah Hz. Muhammed’e şöyle seslenmiştir: “Eğer her işte yardımımın seninle olmasını istersen, en yüce adımı, bağışım ve de lütfumu bildiren ismim her zaman dilinde olsun… şimdi benim yüceliğim, ululuğum hakkı için bunlar (Bismillahirrahmanirrahim) derlerse, her işte ben onlara kendilerinden daha yakın olurum…” (Coşan, 199:45).

Besmele inancıyla Allah’a güvenen ve onu seven Aleviler, Allah’tan korkmak ya da çekinmek yerine daha çok tasavvufta olduğu gibi Allah sevgisinde yoğunlaşırlar. Bu manevi inanış dile döküldüğü zaman diğer insanları hayrete düşürecek derecede bir rahatlık sezilmektedir. Öyle ki bu inanışlarında Allah ile şakalaşacak derecede üsluplar beyan etmişlerdir. Alevi birey için Allah, iki insan gibi sen-ben sınırlarına indirgenir, arada mesafe ve resmiyet olmaz aksine samimiyet ve dostluk ilişkisi ortaya çıkar. Bu konuya örnek olarak on altıncı yüzyıl şairlerinde Azmi’nin şu dörtlüğü verilebilir; (Ergun, 2017:244)

Yüz bin tamun olsa korkmam birinden
Rahman ismi nazil değil mi senden
Gaffaru’z-zünubum demedin mi sen
Afv et günahımı yalancı mısın

Beni afv eylesen düşen mi şandan
Şâhlar bile geçer böyle isyandan
Ne dökülür ne eksilir haznenden
Afv et günahımı yalancı mısın

Şanına düşer mi noksan görürsün
Her gönülde oturursun yürürsün
Bunca canı alup gene verirsin
Götürüb getiren kervancı mısın

Bilirsin ben kulum sen sultânımsın
Kalbde zikrim dilde tercemânımsın
Sen benim canımda can mihmânımsın
Gönlümün yârisin yabancı mısın

Beni delil eyler kendin söylersin
İçerden Azmî'yi pazar eylersin
Yücelerden yüce seyran eylersin
İşin seyran kendin seyrancı mısın

Görüldüğü üzere burada tasavvufi bir hal, manevi bir mana, hatta mecazi bir üslup vardır. Çünkü on altıncı yüzyıl divan edebiyatında bütün divan şiirleri ilk okunduklarında basit, fakat kastettikleri manalar bakımından derin anlamlar içermektedirler. Burada da Allah inancı Alevi bir şair tarafından samimi bir üslup ile ifade edilmiştir. Alevi ve Bektaşi inancında, Sünni Müslümanlığında olduğu gibi resmi, asabi ve otoriter bir tanrı inancından ziyade; samimi, dostane ve şefkatli bir anlayış vardır. Alevi'nin Allah'ı, Sünni İslam inancının aksine, şaka yapınca günah yazmaz veyahut kızmaz, her hareketinde cehennemle korkutmaz, aksine bir arkadaşıyla muhabbet edermiş gibi samimi ve içtendir. Çünkü Tasavvuf zattan değil manadan ibarettir. Asıl hissedileni zaten Tanrı da hisseder, kelimelere dökülenin bir önemi yoktur (Bulut, 2011:68).

Ancak buradaki bu samimiyet, her bireyin kolaylıkla ulaşabileceği bir makam değildir. Allah'a kullukta epey mesafe almış ve O'nun sevgilileri katına yücelebilmiş olanların karıdır. Onlar vecd halinde böyle bir şathiyede bulunabilir ve bu her zaman olan bir şey değildir (Fığlalı, 2006:96).

Nitekim bunun çok dikkat çeken bir örneğini Alevi edebiyatının meşhur şairi Kaygusuz Abdal'da görmekteyiz. Samimi ve itikatlı bir Müslüman şair-derviş olarak Allah hakkında şöyle niyazda bulunur; (Ergun, 2017:47)

ly sıfātun Kulhuvallâhu Ahad
Her dem içinde kadîrsûn her sahat

Cümle sırrı sen bilürsûn ey Kadîr
Bî-şeriksin bî-misâlsin bî-nazîr

Cümle sensin mu’teber ü muhtasar

Ol ki sensüzdür fişâr-ender-fişâr

Mâlikü 'l-mülksin Kadîm ü lem-yezel

Mahlûkun hâliki sensin zü'l-celâl

Tamamen yazılı ve resmî anlayışa uygun bu beyitleri söyleyen aynı Kaygusuz Abdal, bu defa coşup taşar ve meşhur şathiyyesinde Allah ile senli benli olur. Adeta onunla şakalaşır ve samimî şekilde içini döker; (Ergun, 2017:49)

Yücelerden yüce gördüm

Erbabsın sen koca Tanrı

Âlem okur kelâm ile

Sen okursun hece Tanrı

***

Yiğit adılan anılır

Filan oglı filân diyü

Anan yokdur baban yokdur

Sen benzersin niçe Tanrı

****

Kaygusuz Abdal yaradan

Gel içegör şu cur 'adan

Kaldur perdeyi aradan

Gezelim bilece Tanrı.

Bu şiirde Kaygusuz'un, sâdece Allah’a hissettiği yakınlığı değil, aynı zamanda Allah’ı ve yaratıcılığını kelimelerin kuru ve dar kalıpları içinde ele alıp açıklayan ve böylece Tanrı'ya karşı duyulacak heyecanı yok eden zihniyetle giriştiği kavgayı da buluruz. Onun bu güzel ve nükte dolu şiirinde, ulaştığı derüni merhaleyi gösteren kısım, son dörtlüktür. O, burada, Tanrı ile kendisi arasında bir "perde" kabul etmemekte, "fenâ fillah" mertebesini "gezelim bilece Tanrı" mısraı ile çarpıcı bir şekilde ifade etmektedir. İşte Tanrı ile biliş tutma ve dini tecrübeyi yaşamanın bir üslûbudur bu (Fığlalı, 2006:99).

Öte yandan Aleviliğin Allah ile olan bu samimi bağı, onu Allah ile bir olma, Allah'ta yok olma anlamına gelen "fenafillah"[24] ve bunun dengi Vahdet-i Vücud[25] felsefesine de kaydırmıştır denilebilir. Genel anlamda, İslâm'ın uluhiyet inancına ilgisiz kalmamış, ancak bunu tarihî geçmişine bağlı olarak eski inançların ve etkilendiği değişik unsurların çerçevelediği "esnek" bir yapıda benimseyip algılamıştır. Bu algılama, en genel karakteriyle Kur'an'ın tasvir ettiği uluhiyet anlayışına paralel bir algılamadan, Tanrı'nın Ali'de bedenlenmesine (hulûl[26]) kadar farklı boyutlar taşımışsa da belirtmek gerekir ki ağırlıklı noktayı yüzeysel bir vahdet-i vücûd anlayışı oluşturmuştur (Üzüm, 2007:89).

Temel erkân kitabı Buyruk'ta uluhiyet anlayışı ile ilgili azımsanamayacak kayıtlar mevcuttur. Burada çeşitli vesilelerle, Tanrı'nın her şeyi yaratan, kudret sahibi, mabut, günahları bağışlayan, kitaplar gönderen, melek Cebrâil ile konuşan, kullarına emirler veren ve birtakım yasaklar koyan, yapılan ibadetleri kabul eden, iyiliklerin karşılığını veren bir zât-ı ilâhî olduğu ifade edilir (Cafer Sadık, 2018: 3,7,9, 43,89).

Bu kayıtlar eserdeki ulûhiyyet anlayışının Kur'an'daki genel ulûhiyyet tasviri ile örtüşen bir karakter taşıdığını göstermektedir. Ancak eserde kısmen farklı sayılabilecek yaklaşımlara da yer verilmektedir. Sayısı fazla olmayan bu kayıtlardan birinde, söz gelimi Hz. Muhammed'in mi'raca çıktığında Tanrı'yı bâkire kız görünümünde gördüğü; Hz.

---

[24]**Fenafillah**: Tasavvufî hayata giren mürid bir mürşidin gözetim ve denetimi altında, kabiliyetine göre değişen bir süre içinde çeşitli riyâzet ve mücâhedelerle nefsini terbiye eder. Bu terbiye ve tezkiye sonucunda ulaşılan noktaya "fenâ-bekā" adı verilmiştir. Tasavvufî hayatın son merhalesine başka isimler veren sûfîler varsa da fenâ-bekāyı bu yolculuğun son durağı olarak görenler çoğunluktadır. Bu terimleri "sekr-sahv", "cem'-tefrika" ve "gaybet-huzûr" terimleriyle aynı anlamda kullanan sûfîler de vardır (Kelâbâzî, s. 187). Fenâ-bekānın bir hal mi yoksa bir makam mı olduğu konusu sûfîler arasında tartışılmıştır (Kara, 1995:333)

[25]**Vahdet-i vücûd**: Vahdet-i vücûd düşüncesi varlığı (vücûd), mümkün ve zorunlu kısımlarına ayrılmadan önce kendinde bir hakikat şeklinde ele alıp zorunlu ve mümkünü onun iki kutbu saymak suretiyle Hak ile halkı (yaratılmışlar) izâfet ilişkisiyle birbirine bağlar. Böylece Tanrı-insan ilişkileri başta olmak üzere birlik-çokluk sorunu, insan iradesi ve özgürlüğü, âlemdeki kötülük problemi, sebeplilik vb. metafizik konularla iman ve akîdenin anlamı, ahlâk konuları ve çeşitli dinî bahisler hakkında kapsamlı ve sistematik bir düşünce ortaya koyar. Bu düşünceyi kabul edenlere **vahdet-i vücûd ehli, vücûdiyye** denir. (Demirli, 2012:431-435)

[26]**Hulul:** Sözlükte "bir şeyi çözmek, bir yere intikal etmek, konup yerleşmek" anlamlarında masdar olan **hulûl** kelimesi isim şeklinde de kullanılır. Terim olarak "gül suyunun güle sirayet etmesi gibi iki cismin birleşmesi, varlıkla onun mahalli veya arazla cevher arasındaki münasebet, bir şeyin mevcudiyetinin diğerinin mevcudiyetiyle aynı olması" gibi değişik biçimlerde tanımlanmıştır (*et-Taʿrîfât*, "ḥll" Md.; Tehânevî, I, 706-709). Ruhun bedenle, faal aklın insanla birleşmesine bazı filozoflar ve Bâtınîler'ce hulûl denilmişse de İslâm düşünce tarihinde itikadî tartışmalara konu teşkil eden hulûl "ilâhî zâtın veya sıfatların yaratıklardan birine, bir kısmına yahut tamamına intikal edip onlarla birleşmesi, Allah'ın insan veya başka bir maddî varlık görünümünde ortaya çıkması" diye tanımlanabilir. Hulûl kavramı Kur'ân-ı Kerîm ile bazı hadislerde sadece sözlük anlamında yer almıştır (bk. M. F. Abdülbâkī, *el-Muʿcem*, "ḥll" Md.; *Müsned*, III, 354, 386) (Demirci, 1998:340-341)

Muhammed'in bir hadisinde, kıyamet günü de Tanrı'nın kullarına aynı şekilde görüneceğini (Cafer Sadık, 2018: 56,68,69) söylediği belirtilir (Üzüm, 2004:92).

Diğer taraftan Alevilik-Bektaşilik düşünce yapısında çok kritik bir yere sahip olan Nesimi ile birlikte Aleviliğe Hurufilik inançları da girmiştir. Hurufiliğin Anadolu'daki en büyük temsilcisi sayılan Nesimi, Fazlullah Hurufi'nin öğretilerini Alevi ve Bektaşi formlarına uydurarak inançlarına yeni bir form katmıştır. Bilindiği üzere Hurufilik inancını yayan Fazlullah Hurufi, kendisini İlah olarak lanse etmektedir. Bu bağlamda Nesimi, Fazlullah'ın Hulul inancı ile tasavvuftaki Vahdet-i Vücûd nazariyesini birleştirip yeni bir form kazandırmış denilebilir.

Nitekim "yedi büyük ozanın[27] Divan'ı, bu nazariyeye göndermelerle doludur. Zaten hayatı hakkında bilgi veren hemen hemen bütün kaynaklar, onun Hurûfîlik'le[28] birlikte kuvvetli bir Vahdet-i Vücûdcu düşünceye sahip olduğunda birleşmektedirler. Bir çalışmada, Nesimi'inin tasavvufî düşüncesini yansıtan en kuvvetli motifin vahdet-i vücûd anlayışı olduğu ve onun bunu sayısız örneklerle ortaya koyduğu; ayrıca aynı anlayışın Hallâc-ı Mansûr tarafından dile getirilen "ene'l-hak" motifine de ağırlıklı bir yer verdiği belirtilmiştir (Üzüm, 2004:93).

Nesîmî'nin Divan'ı daha ilk şiirlerden itibaren bu anlayışı dile getiren beyitlerle başlamaktadır. Söz gelimi, onun her tarafın "Hak" ile dolduğu ve her şeyin "ene'l-hak" dediği, âşık olanla âşık olunanın bir olduğunu ifade ettiği;

---

[27]Seyyid İmad'ed-Din Nesimi (14. Yüzyıl), Yemini (15. Yüzyıl), Fuzuli (16. Yüzyıl), Şah İsmail Hatai (16. Yüzyıl), Virani (16. Yüzyıl), Pir Sultan Abdal (16. Yüzyıl), Kul Himmet (16. Yüzyıl)

[28] **Fazlullah-ı Hurûfî:** Fazlullah'ın idam edilmesine ve müridleri hakkında sıkı bir takibata geçilmesine rağmen halifeleri sayesinde bu fırka taraftar kazanarak gittikçe güçlenmiş; böylece **Hurûfîlik** doğuda Hindistan'a kadar yayılmış, batıda ise Fazlullah'ın baş halifesi Ali el- A'lâ'nın gayretleriyle Anadolu'ya geçerek güçlü tesirini asırlar boyunca Anadolu ve Rumeli topraklarında diğer tarikatlara sızarak göstermiştir. Türk edebiyatının ünlü siması Seyyid Nesîmî de Fazlullah'ın Anadolu'daki halifelerindendir. Rüya yoluyla gerçeği bulduğuna inanan Fazlullah âyet ve hadisleri kendi geliştirdiği te'villerle açıklayarak fırkasını kurmuş, mensupları onu Allah'ın zuhuru olarak görmüş ve eseri *Câvidânnâme*'yi ilâhî kitap saymışlardır. Fazlullah, Bâtınîler'in te'vil metotlarıyla harflerin değerini ve sayılarla olan münasebetini belirleyerek dinî emir ve mükellefiyetleri Arap ve Fars alfabelerindeki harflere irca etmiştir.
Fazlullah-ı Hurûfî, bâtınî inançların kök saldığı İran'da fikirlerini bu bâtınî metotlarla kurmuş; fikren bağlı bulunduğu, bâtınî şeyhlerinden olan ve Serbedârîler'le Horasan'da isyan ve ihtilâllere karışan Şeyh Hasan-ı Cûrî ile (ö. 743/1342-43) onun halifelerinin tesiri altında kökleşmiş akîdelere dayanarak inançlarını yaymaya çalışmıştır. Fazlullah'ın asıl maksadının İslâm kültür ve medeniyetinin İran'daki etkisini kırmak olduğu, bâtınî düşüncelere de bunun için başvurduğu öne sürülmektedir. Nitekim bu temel fikir, artık Arap devrinin bittiğini, Acem devrinin başladığını belirten, böylece Acem kültürünün tekrar canlanmasını isteme konusunda daha istekli olan ve Fazlullah'tan ayrılarak Hurûfîliğin bir şubesi durumundaki Noktaviyye'yi kuran Mahmûd-ı Merdûd'da (Matrûd) (ö. 831/1427) daha açık bir şekilde kendini gösterir (Atalay, s. 35-36). (Aksu, 1995:275-277)

Küllü yer ile gök Hak oldu mutlak
Söyler def ü çeng ü ney “enelhak"
Mâşuk ile âşık oldu bir zat
Mahvoldu vücûd-ı nefy ü isbât

şeklindeki beyitleri bunun örneğini teşkil etmektedir (Üzüm, 2004:95).

Nesimi ile başlayan bu Vahdet-i Vücûd ve Hurufi anlayış daha sonraki şairler Virani, Şah İsmail ve diğerleri tarafından takip edilmiş ve benzeri formlara sokulmuştur. Kültürel kaynakların işaretlediği bu çerçeveye bağlı olarak günümüzde Alevi dedeleri ve Alevi toplumu, bazan çok iyi detaylandırmasalar da bazıları bu anlayışı panteist bir forma (Aydın, 1987:65) büründürerek metafiziki bir nitelik ile Tanrı inancını devre dışı bırakabilmektedirler. Ancak yapılan güncel çalışmalar ve araştırmalarda bütün Alevi dedelerinin Allah inancını Aleviliğin temel inançlarından olduğunu kabul ettiklerini ortaya koymuştur (Üzüm, 2018:87).

Bütün bunlardan sonuç olarak; Alevilik-Bektaşilik düşünce yapısında Allah inancı zaman zaman farklı formlara sokulsa da genel olarak İslam’ın çizmiş olduğu tevhîd sınırlarını kabul etmiştir. Bununla beraber, Alevilik, Vahdet-i Vücûd ve ene’l-hak, panteizm ve Hurufilikten etkilenmiş ve kendine göre yeniden formlara sokmuştur. Zat olarak Sünni İslam’ın resmi Allah inancını, batıni olarak da tasavvuftaki mecazi Allah inancı görülmektedir. Netice olarak Şii İmamiyye’nin on iki imam doktrini, (Arı, 2009:30) Fazlullah’ın Hurufiliği, tasavvufun vahdet-i vücudunu, felsefenin de panteizmini içine alarak çok farklı yapılarda bir Allah inancı söz konusudur.

1.3.2. Hz. Muhammed İnancı

İslami inanışların hemen hemen hepsinde Hz. Muhammed, Allah’ın insanlara doğru yolu göstermek üzere gönderdiği elçisi olarak kabul edilir. Peygamberlerin sonuncusu olarak gönderilen Hz. Muhammed’in Allah’ın kulu ve elçisi olduğuna inanmak tevhidin gereği şarttır. Peygamberin hayatı, yaşadıkları ve Allah’tan almış olduğu vahiy bütün Müslümanlar için bağlayıcı bir akide olmuştur. Kendisini Müslüman olarak beyan eden her fırka, mezhep ya da düşünce sistemi Hz. Muhammed’in bu konumunu da beraberinde ifade etmiştir.

Bu bağlamda Alevi ve Bektaşi düşünce sistemi de Hz. Muhammed’e gereken konumu vermiş, Allah’ın elçisi olduğunu, onun yolunda gittiklerini, dinlerinin onun

aracılığıyla geldiğini her şekilde ifade etmişlerdir. Öyle ki detaylı bir şekilde anlatılacak olan Hak-Muhammed-Ali üçlemesinde Allah'tan sonra ikinci sırada yer almıştır. Tasavvufi yorum olarak Hz. Muhammed'e duyulan aşk ve sevgi neredeyse bütün Alevi ve Bektaşi edebiyatında yoğun bir şekilde görülür. Fakat bu batıni yorum tarih içerisinde çok farklı noktalara da kaymıştır. Hz. Ali'ye yüklenen misyon ilahileştikçe, Peygamber arada belirsizleşmiş ve gittikçe sembolik hale gelmeye başlamıştır.

Bütün Alevi ve Bektaşi kültürü için geçerli olmasa bile, düşünce sisteminin sözlü ve yazılı literatürü ve yaşayan bireylerinde rahatlıkla bu sembolikleşme görülebilir. Öyle ki bu kültürde Peygamber ile ilgili kayıtlar, nicelik olarak Hz. Ali ile ilgili kayıtlardan daha az olmuştur. Fakat yine de azımsanmayacak kadar kayıtlar mevcuttur literatürde. Hacı Bektaş-ı Veli *Velayetnamesi'*nde Allah'a hamd ve senadan sonra "Muhammed peygambere ve soyuna salat u selam olsun" denilerek beşeriliği yanında peygamberliği de vurgulanmaktadır. Aynı şekilde Velayetname[29], Kaygusuz Abdal ve diğer velilerin eserlerinde Hz. Muhammed'in peygamberliği ve beşeriliği bahis olunmaktadır.

Kaygusuz Abdal'ın gerek Menakıbnâmesi'nde[30] gerekse mensur eserlerinde Hz. Muhammed ile ilgili kayıtlar nispeten daha fazladır. İsminin her geçtiği yerde "salat ve

---

[29]**Velayetname**: Bektaşiliğin Kalenderilikten ayrılarak müstakil bir tarikat halini almasıyla, konusu Hacı Bektaş-ı Veli veya Bektaşilik olan ve velayetname adı verilen menakıbnameler ortaya çıkmıştır. Uzun Firdevsi tarafından yazıldığı kuvvetle tahmin edilen ve Hacı Bektaş-'ı Veli'nin hayatı, devrin ünlü devlet adamları ve ilimleri ile ilişkilerini, Sulucakarahöyük'e yerleşmesini ve ölümünü anlatan *Velayetname-i* Hacı Bektaş *Veli* bu türün en fazla bilinen örneğidir. Bunlardan başka, tarikat içinde ulular mertebesine konulan kişilerden bahseden velayetnameler de yazılmıştır. Vilayetname-i Hacım Sultan, Vilayetname-i Abdal Musa, Vilayetname-i Seyyid Ali Sultan, Vilayetname-i Sultan Şücaeddin, Vilayetname-i Otman Baba, Vilayetname-i Koyun Baba ve Vilayetname-i Demir Baba bunlar arasında sayılabilir. (Şahin, 2010:361)
Eserin mensur, manzum veya karışık olmak üzere üç tip nüshası vardır. Hangi tipin ilk yazılışın ürünü olduğu veya her birinin değişik yazılışları mı temsil ettiği, ayrıca yazarı ve telif tarihi gibi konular henüz aydınlığa kavuşmamıştır. Eric Gross'tan Bedri Noyan'a kadar eserin bütün nâşirleri ve Bektaşîlik üzerine çalışan araştırmacılar, mensur ve manzum nüshaların yazarı olarak ayrı ayrı Süflî Derviş mahlası ile bilinen Mûsâ b. Ali'yi ve XV. yüzyılın sonlarıyla XVI. yüzyıl başlarında yaşamış olan Firdevsî-i Tavîl'i (Uzun Firdevsî) kabul etmişlerdir. Bazı araştırmacılar da her iki tip velayetnamenin yazarının Uzun Firdevsî olduğu üzerinde birleşmiştir. Nitekim nüshaların karşılaştırılması da bu görüşü teyit etmektedir. Çünkü bunlarda, değişik zamanlarda yapılan istinsahlar sebebiyle ortaya çıkan kelime değişiklikleri, bazı kısımların birkaçında özetlenmiş olması ve bölümler arası bazı takdim ve tehirlerin bulunması dışında önemli bir farklılık görülmemektedir. (Ocak, 1996:471)
Velayetname, Menakıbnâme türü eserlere (Aktaş,2010:421-444) hiçbir zaman ve hiçbir şekilde tarihi eser gözüyle bakmak, bu eserlerde yer alan bilgilerden hareketle tarih inşa etmeye kalkışmak bilimsel bir tutum ve tavır olmayacaktır. Ancak, her türlü tarih inşa faaliyetinde, geçmişten intikal eden her türlü malzemenin bir şekilde değerlendirilmesi gerektiği de her türlü tartışmanın ötesindedir. (Onat, 2010:51)
[30]**Menakıbnâme**: Arapça, "nekabe", isabet etmek, bir şeyden bahiste bulunmak ya da haber vermek kökünden türeyen menkabe, sözlükte, "öğünülecek güzel iş, hareket ve davranış" anlamlarına gelmektedir. Çoğulu menakıb olan ıstılah, bu anlamıyla ilk defa, III. (IX.) yüzyıldan itibaren yazılmaya başlanan hadis kitaplarında, Hz. Peygamber'in ashabının faziletlerine dair hadisleri ihtiva eden bölümlerin adı olarak (Kitabü'l-Menakıb) kullanılmaya başlanmıştır. Tasavvufun III. (IX.) yüzyıldan sonra İslam dünyasında yaygınlık kazanmasıyla birlikte menkıbe kelimesi, sûfîlerin hikmetli sözlerini ve örnek alınacak hikmetli

selamla anılan eserdeki en önemli kayıt, Kaygusuz'un hac ziyareti esnasında Mekke'den Medine'ye geldiğinde, Hz. Peygamber'in kabrini ziyareti sırasında söylediği yetmiş beyitlik "Gevhername" adlı şiiridir:

es-Selam ey dürr-i derya-yı cemal

es-Selam ey afitab-ı bi-zeval

mısralarıyla başlayan ve Hz. Muhammed'in, güzellik denizinin incisine ve batmayan güneşe benzetilmesi ve şiirde ona selam edilmesi, Hz. Peygamberi vahdet-i vücûd anlayışı çerçevesinde yorumlanmasını göstermektedir. Allah'ın gizli bir hazine olduğu ve sonra bilinmek istendiği ve bu amaçla bir cevher yarattığı ve o cevherin de Hz. Muhammed olduğu ifade edilmektedir. (Üzüm, 2004:99)

Alevi ve Bektaşi kültürünün en önemli yazılı eserlerinde olan Buyruk'ta ise çok daha farklı bir peygamber motifi karşımıza çıkmaktadır. Eser bu konuda önemli kayıtlar içerir. Bunların ilki mi'rac olayıdır. Esasen eser bu konuyla başlar. Kısaca zikretmek gerekirse, Hz. Muhammed bir sabah erkenden mi'raca çıkmış, bir aslan yolunu kesmiş, ilâhî emre uyarak ona yüzüğünü verince aslan sakinleşmiş ve sonunda göğün en yüksek mertebesini de aşarak Hak ile görüşüp konuşmuştur. Konuşulan doksan bin kelâmdan otuz bini şeriata dair olup insanlara indirilmiş, kalan altmış bini ise Ali'de sır olmuştur. Hz. Muhammed mi'rac dönüşü kırkların bulunduğu yere gelmiş ve içeri girmek istemiştir. Kendisinin kim olduğunun sorulması üzerine Hz. Peygamber olduğunu bildirmiş, fakat kapı açılmamıştır. İkinci denemesinde de içeriye giremeyen Hz. Muhammed, üçüncüsünde ilâhî emirle peygamberliğini gündeme getirmeksizin bir yoksul çocuğu olduğunu söyleyince kapı açılmıştır. Böylece kırklar meclisini ziyaret eden Hz. Muhammed, aralarında parmağında daha önce aslana attığı yüzüğü taşıyan Hz. Ali'nin de bulunduğunu görmüştür. Burada Hakk'ın işaretiyle üzüm ezip şerbet yapan Hz. Muhammed bunu canlara dağıtmış, şerbeti içen canlar ilâhî aşkla semaha kalkmışlardır. (Cafer Sadık, 2018) Fakat buradaki mi'rac hadisesi Kur'an, hadis ve siyer kitaplarında bahsedilen mi'rac hadisesinden çok farklıdır.

---

davranışlarını ifade etmek için de kullanılmaya başlanmıştır. Bu kullanım, "sûfîlerin gösterdikleri harikulade olaylar" anlamına gelen kerametleri nakleden küçük hikayeleri kastetmektedir. Bu nedenle, keramet (Ayiş, 2017:391) kelimesinin çoğulu olan keramat tabirinin de zaman zaman menkabe veya menakıb yerine kullanıldığı görülmüştür. Keramat-ı *Ahi Evran* buna en güzel örnektir. (Şahin, 2016:358)

İmam Cafer Sadık’ın İzmir yazması Buyruk eserinde, Hz. Muhammed ile ilgili olarak vurgulu biçimde dile getirilen bir husus da Muhammed ve Ali birlikteliğidir. Tasavvuftaki “hakikat-i Muhammediyye” kavramıyla ilişkilendirilebilecek olan ve Hz. Muhammed'in bu hakikatin bir yüzünü (zâhir, şeriat, nübüvvet), Hz. Ali'nin diğer yüzünü (bâtın, hakikat, velâyet) teşkil ettiğini ifade eden bu terim, açıkça zikredilmemekle birlikte bu anlayışın bir uzantısı sayılabilecek pek çok malzemeye tesadüf olunmaktadır. Birçok yerde "Muhammed-Ali" biçiminde kullanılan bu birliktelik, mi'rac bahsinin sonunda detaylı olarak anlatılır. Kısaca işaret etmek gerekirse, Hz. Muhammed mi'rac dönüşünde insanlara bir mürşide teslim olmaları gerektiği konusunda öğüt vermiş, ardından minbere çıkmış, Ali'yi de yanına çağırarak elinden tutup kaldırmış ve bağrına basmıştır. Çok geçmeden ikisi bir gömleğin yakasından baş vermiş; aynı gömlekte iki baş bir gövde gözükmüştür. Sonra da Hz. Peygamber vücudunun, kanının, ruhunun Ali ile aynı olduğunu bildirmiştir. Aynı husus eserin sonunda bazı ek bilgilerle tekrarlanır. Buna göre on sekiz bin âlemden iz, belirti yokken evrenin yaratıcısı ulu gücünü göstermek istemiş, âlemi yaratmaya karar vermiş, bu esnada yeşil deryayı halk etmiştir. Sonra o deryaya bakmış ve coşup dalgalanan deryaya bir cevher atmıştır. Bu suretle biri yeşil, biri ak iki nur oluşmuş, orada bulunan yeşil kubbe gibi bir kandile bu nurlar konulmuştur. Yeşil nur Muhammed Mustafa'nın, ak nur Ali el-Murtazâ’nın olmuştur (Üzüm, 2009:211).

Ayrıca eserde Hz. Muhammed'in şeriatı, Hz. Ali'nin ise tarikatı temsil ettiğine atıf yapılarak "şeriatın Muhammed'in şanına; tarikat, mârifet, hakikatin Ali’nin şanına geldiği" ifade olunmuştur. Kitapta bu çerçevede kimi zaman Muhammed ve Ali ayrı kimliklerle, kimi zaman da tek bir kimlik olarak birçok defa geçer. Meselâ yolun Muhammed-Ali yolu olduğu, pîrlerin Muhammed-Ali soyundan gelmesi gerektiği belirtilir (Üzüm, 2004:102).

Netice olarak Alevi ve Bektaşi kültüründe inanç sıralamasında ikinci ve mühim bir yeri alan Hz. Muhammed, genel İslami anlayış çerçevesinde kalmakla beraber farklı motiflere de sokulmuştur. Mi’rac hadisesiyle Hz. Muhammed’in peygamberliğini Ali’nin velayeti için bir aracı olarak görmüşlerdir. Batıni yorumlarla giderek gerçek nübüvveti belirsizleştirilerek asıl mananın Ali olduğu, Muhammed’in sadece bir kelime olduğu birçok kaynakta vurgulanmaya çalışılmıştır. Bu konuya nübüvvet-velayet ilişkisi başlığı altında daha teferruatlı yer verilecektir.

1.3.3. Hz. Ali İnancı

Alevi ve Bektaşi düşünce yapısına ismini veren ve düşüncenin kendisi etrafında şekillenmesine sebep olan Hz. Ali, kültürün en önemli parçasıdır. Düşünce yapısının bu isimle anılmasının sebebi, Hz. Ali'nin şahsında yatmaktadır. Onun şahsına yüklenen misyon, anlam ve değer Aleviliğin esaslarını teşkil etmektedir. Hak-Muhammed-Ali üçlemesinin son halkasını temsil eden Hz. Ali, Alevi ve Bektaşi kültürünün ve edebiyatının merkez konumundadır. Hakkında en çok eser yazılan, söz söylenen, şiir yazılan, menkıbe ve keramet söylenen kişi konumundadır (Tiyek, 2017:365).

Tarihi şahsiyet bakımından bilindiği üzere Hz. Ali (H.600), Hz. Muhammed'e peygamberlik ilk Hira mağarasında geldiği zaman peygamberliğini ilan ettiği ilk kişilerden biridir. Zira Hz. Muhammed ilk önce eşi Hatice'ye söylemiş daha sonra sırasıyla kölesi Zeyd b. Sabit sonra da 12 yaşında olan Ali'ye söylemiştir. Zaten amcasının oğlu olan Ali o zaman hemen Hz. Muahmmed'e iman ettiğini beyan etmiştir. 12 yaşındaki bir çocuğunun bir peygambere inandığını beyan etmesi her ne kadar tartışma konusu olsa da gerek Şii-İmamiyye mezhebi gerekse Alevi ve Bektaşi düşünce yapısına inananlarca bu özellik her zaman dile getirilmiş ve Hz. Ali'ye bu özelliğinden dolayı bile manalar yüklenmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Çocuk yaşta Müslüman olması ve hicret sırasında Peygamberin evinde yatağında kalması Hz. Ali'ye ilk kritik misyonları yüklemiştir.

Hicretten sonra Medinelilerle kardeşlik antlaşması yapıldığında Hz. Peygamber, onu kendisiyle kardeş olarak ilan etmiş ve onu çok sevdiği kızı Fatıma ile evlendirmiştir. Amcasının oğlu, hicrette evinde kalması, ona ilk iman eden kişilerden olması, damadı olması ve kardeşlik antlaşmasında Peygamberin kardeşi olması Hz. Ali'yi çok önemli bir konuma getirmiştir. Aynı zamanda peygamberin katılmış olduğu bütün gazvelere iştirak etmiş, zaman zaman sancaktarlık yapmış ve en önemlisi Hayber kalesinin fethinde çok önemli bir rol oynayarak "Hayber'in Fatihi" lakabını almaya hak kazanmıştır. Ancak tarihi arka plan bölümünde de anlatıldığı üzere onun bu saydığımız özellikler yanında daha nice önemli mevkiler/rollerde olmasına rağmen Peygamberin vefatından sonra İslam Halifesi olması için yeterli olmamıştır. Üçüncü halife Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra mecburi bir şekilde hilafete gelmiş ve halifeliği sırasında birçok kargaşaya maruz kalmış ve hayatı da aynı kargaşalar sebebiyle sonlandırılmıştır. Bir

harici tarafından 40 yaşında iken zehirli bir hançer ile yaralanmış ve bir müddet hasta olduktan sonra vefat etmiştir.

Bütün bu olanlar ve daha fazlası Hz. Ali'yi İslam tarihinde çok tartışmalı ve spekülatif bir duruma getirmiştir. Öyle ki ilk başlarda sadece Peygamberden sonra siyasi olarak halifeliğin onun hakkı olduğunu savunanlar, zaman geçtikçe siyasi olmaktan daha çok inanç meselesi haline getirmişler ve Şia mezhebiyle beraber de iman hakikatleri arasında ilk sıraya sokmuşlardır. Özellikle Şia-İmamiyye fırkası tarafından Hz. Ali'nin peygamberden sonra ilk halife olması gerektiği ve bu hakkın üç halife ve Sünnilerce gasp edildiğine inanmak ve ona göre yaşamak iman meselesi sayılmıştır. Buna inanmayan veyahut savunmayan dinden çıkarılabilecek hükmü verilmiştir.

Farklı kesimler tarafından çeşitli kalıplara ve inançlara konu edilen Hz. Ali, Alevi ve Bektaşi kültüründe de çok çeşitli formlara sokulmuş ve çok farklı inanışlarla karşı karşıya gelmiştir. Öyle ki bu kültürün birikimine bakıldığı zaman Hz. Ali, kendisine uluhiyet yani ilahlık tasavvuru yüklenmesinden başlayarak, peygamberle özdeşleştirilmesi, mehdi olarak kabul edilmesi, peygamberin onun velayetini yaymak için gönderildiği, peygamberin aslında sembolik, asıl mananın Ali olduğunun savunulması ve velayet şahı sayılmasına kadar farklı iddialara ve kabullere konu edilmiştir.[31]

1.3.3.1.Hz. Ali'nin Uluhiyeti/Kutsallığı

Temel kaynaklar ve Alevi ve Bektaşi kültürüne bakıldığı zaman açık açık Hz. Ali'nin ilahlığını gösteren ifadeler yoktur. Ancak "Hz. Muhammed'in mi'racda Hakk'ın divanında Ali'yi görmesi" biçiminde ifadelendirilen "Ali sırrı", Hacı Bektâş-ı Velî Menakıbnâmesi'nde sadece bir yerde zikredilmekle birlikte orada da ulûhiyyet nispetini çağrıştıracak hiçbir işaret bulunmamaktadır. Menakıbname'de (Erdem, 2018:23) geçen "Hz. Ali Sırrının Kanıtı" başlığı ile verilen bilgi şöyledir;

Hacı Bektaş Hünkâr mübarek ağzını açıp "ben kevser sakisi, alemlerin rabbi Tanrı'nın arslanı, vilayet sultanı, müminler emiri Hz. Ali'nin sırrıyım" dedi. Lokman-ı Perende hacdan dönünce, Horasan erenleri hac kutlamasına geldiler. Okulun ortasından akan kaynağı görünce, "Biz sürekli buraya gelip gidiyoruz, bu kaynak burada yoktu" dediler. Lokman-ı Perende, "Bu Hacı Bektaş Hünkâr'ın kerâmetidir", dedi. "Hacı Bektaş

[31]Bu tasavvurlar hakkında Bkz. Buyruk, Hacı Bektaş velayetnamesi, Menakıbname, Ergun, Alevi ve Bektaşi Nefesleri ve diğer Alevi ve Bektaşi edebiyatı literatüründe Hz. Ali çok farklı tasavvurlara sokulmuştur.

Hünkâr kimdir" diye sordular. Lokman, "Hacı Bektaş Hünkâr, bu azizdir", dedi ve Bektaş'ı gösterdi. Erenler, "Bu daha çocuk, nasıl hacı olmuş?" dediklerinde ise Lokman, Hacı Bektaş'ın kerametlerini tek tek anlattı; "Kâbe'de namaz kılarken, Bektaş da sürekli benimle namaz kılardı; namaz bitince gözden yitiverirdi", dedi. Erenler, "Bu daha küçük bir çocuk, bu kerameti nasıl edinmiş", dediler. Hacı Bektaş Hünkâr mübarek ağzını açıp, "Ben Kevser sakisi, âlemlerin rabbi Tanrı'nın aslanı, vilâyet sultanı, müminler emiri Hz. Ali'nin sırrıyım", dedi; "Bizim aslımız, neslimiz odur, bu türden kerametler bize mirastır; bizim katımızda bunun gibi kerametlerin tecellisine şaşılmaz; çünkü, bu Tanrı nasibidir.", diye devam etti. Bunun üzerine Horasan erenleri, "Eğer, gerçekten Şah'ın sırrıysanız, onun nişanları vardır, gösterin de görelim, onaylayalım, inanalım", dediler. Hz. Ali'nin nişanı, mübarek avucunun ortasında yer alan güzel, yeşil bir bendi. Hacı Bektaş Veli, mübarek elini açıp gösterdi; baktılar ki avucunun ortasında, güzelim, yeşil bir ben var. Horasan erenleri, "Müminler emiri Ali'nin, mübarek alnında da güzel, yeşil bir ben vardı." dediler. O zaman Hünkâr Hacı Bektaş Veli, mübarek alnını açıp gösterdi; alnında da yeşil, nurlu bir ben gördüler. Görüp, onaylayıp inanan Horasan erenleri, "Dervişlerin dervişi, eksiklik ettik", diyerek özür dilediler; keramet de ancak böyle olur deyip teslim oldular (Atay, 2017:450).

Burada da görüldüğü gibi Hacı Bektaş veliliğini Ali aracılığıyla Tanrıdan aldığını iddia etmektedir. Fakat birinci bölümde de bahsedildiği gibi Hacı Bektaş'ın yaşamı, doğumu ve ölüm tarihi bile tartışma konusu iken, kendisine ait olup olmadığı belli olmayan velayetname'de böyle bir inancın söz konusu olması geçerlilik arz etmemektedir. Yine de Alevilerce geçerli olduğu ve sahiplenildiği için bu inanışın Aleviler arasında temsilcileri mevcuttur denilebilir. Ancak peygamberin mi'racda hakkın divanında Ali'yi görmesi biçiminde ifade edilen "Ali sırrı" menakıbnamede sadece bir yerde zikredilmekle birlikte, burada da tam manasıyla uluhiyet inancını çağrıştıracak herhangi bir işaret bulunamamaktadır (Üzüm, 2004:110).

Abdal Mûsâ Velayetnamesi'nde Hz. Ali hakkında tek kayıt niteliğindeki

"Ali oldum Âdem oldum bahane
Abdal Mûsâ oldum geldim cihane
Ârif anlar biz nice sır'danuz

mısralarında, ruhun farklı bedenlerde dünyaya geldiği; Ali, Âdem ve Abdal Mûsâ'nın aynı ruh ve bunun ancak ârifler tarafından anlaşılabilecek bir "sır" olduğu belirtilmekte; fakat daha açık bir ifadeye yer verilmemektedir (Üzüm, 2004:110).

Ali hakkında birçok göndermenin bulunduğu Buyruk'ta ise, çeşitli vesilelerle aşkın tanrı fikrine, O'nun kimi özelliklerine değinilmekle beraber, Ali'ye açıkça ulûhiyyet sıfatının yüklendiği herhangi bir kayıt yoktur. "Muhammed'in Ali'nin sırrı"na ermesi olarak ifadelendirilen mi'rac, Buyruk'un ilk konusu olmasına rağmen ne bu sırra ne de Ali'ye tanrılık ya da bir cümle yer almaktadır. Ancak eserin bir yerinde, "Henüz dünyanın kurulmadığı, Muhammed ile Ali'nin on sekiz bin âleme düzen vermediği zamanlarda ..." diye başlayan bir cümle bulunmaktadır. Her ne kadar cümle açıkça Muhammed ve Ali'nin on sekiz bin âleme düzen verdiğini ifade ediyorsa da pasajın devamında Cebrâil 'in kendisini Tanrı'ya Muhammed'den daha yakın gördüğü, içine düşen kuşku dolayısıyla bir bocalama yaşadıktan sonra gerçeği fark ettiği, sonra da Ulu Tanrı'dan bağışlanma dilediği anlatılmakta ve bu suretle Muhammed ve Ali'nin üstünde bir Ulu Tanrı'nın varlığına dikkat çekilmiş olmaktadır (Üzüm, 2004:110).

Ali'ye ilâhlık atfedilen örneklere daha çok şiirlerde rastlanmaktadır. Yedi büyük ozandan Nesîmî, Divan'ında çok sayıda on iki imam şiiri kaleme almış ve ilk imam olarak Ali'yi çeşitli özellikleriyle tasvir etmiştir. Baştan sona kadar güçlü bir Hurûfi inancı ve vahdet-i vücûd fikriyle dolu olan Divan'ında şair, yer yer Ali'ye tanrılık atfeder. Bu çerçevede onun on iki beyitlik bir şiiri meşhurdur. "Ali evvel, Ali âhir, Ali zâhir, Ali bâtın" diye başlayan şiirinde Ali'nin "rahmân", "rahîm", vâhid", "ehad", "ferd", "samed" Kur'an'da Allah'ın isimleri olarak zikredilen evvel, âhir, zâhir, bâtın, rahîm, rahmân, vâhid, ehad, ferd, samed, sultan, sübhân gibi isimleri Ali'ye nispet etmektedir. Bu ifadeler, Ali'ye ilâhlık atfedildiği izlenimi vermekle birlikte, Nesîmî'nin mensubu olduğu vahdet-i vücûd anlayışı çerçevesinde düşünüldüğünde, doğrudan Ali'nin ilâhlık vasfı taşıdığı gibi bir anlama gelmemektedir. Nitekim aynı şiirin müteakip beytinde;

Ali'dir ol veliyyullah
Ali'dir mazhar-ı Allah

denilerek, Ali'nin "Allah'ın velîsi ve O'nun mazharı olduğu da açık biçimde beyan edilmektedir (Üzüm, 2004:112).

Yedi büyük Alevî ozanı arasında Ali üzerine en çok şiirin Virânî'nin (ö. XVI. yüzyıl) olduğu söylenebilir. Nesîmî gibi Hurûfi inançlarla birlikte vahdeti vücûd çizgisine

bağlı olan Virânî'nin, bu temel felsefe çerçevesinde, görünüşte Ali'ye ilâhlık atfedilen şiirleri, diğerlerine göre daha fazladır. Son mısraları "Lâ ilâhe illallah" diye biten on beş kıtalık uzun şiirinde aşkın ilah anlayışını arı bir ifadeyle dile getiren Virani gerek on iki imamla gerekse müstakil olarak Ali ile şiirlerinde Ali'yi birçok farklı özelliğiyle yansıttığı gibi, ona tanrılık atfeden mısralara da bolca yer vermektedir. Onun tıpkı Nesîmî gibi Ali'yi, birinde evvel, âhir, zâhir, bâtın olarak andığı, diğerinde "sûret-i sübhân" ve "sûret-i rahmân" olarak nitelediği iki şiirinin yanı sıra, Farsça 'da ilâh anlamına gelen yezdân kelimesiyle onu, "Hem şüphesiz yezdânımız" diye anması ve yine Fars kültüründe Allah için kullanılan "hüdâ" tabirini, "Ali'dir bil hüdâdır ayn-ı mutlak" mısraında olduğu gibi Ali için kullanmış olması, onun bu konudaki tutumunu açıkça yansıtmaktadır.

Onun;

Es- selam ey on sekiz bin alemi
Es-selam ey var eden canım Ali

Beyti ile bilhassa;

Yâ Ali ben senden ayrı, Allah derim, gayri yok
Zikrimizdir bâ-i bismillâh derim gayri
Nokta-i nutkundan oldu her dü âlem ser be ser
Ol sebepten cümle zatullah derim gayri yok

şeklindeki mısraları Hurûfî ve vahdet-i vücûdcu çizgide Ali'yi nitelediği ifadelerdir. (Üzüm, 2004:112)

Şah İsmâil Hatâî'nin de Ali hakkında pek çok şiiri vardır; ancak bunlardan pek azında ona ilâhlık atfedilmesi istikametinde mısralar bulunmaktadır. O Divan'ında Vahdet-i vücûdcu karakterde tablolar çizerken bilhassa;

Yaratan be-kudret gök ile yeri
Melâike hem Âdem dev ile peri

mısralarıyla başlayan deyişinde, yeri göğü yaratanın, bizi yokluktan (ez adem) varlığa getirenin, Nûh, Eyyûb ve Yâkub peygamberleri sıkıntılarından kurtaranın hep Ali olduğunu ifade ederek ona ilâhlık yüklemektedir.

Anadolu Aleviliğini en iyi terennüm eden şairlerden Pîr Sultan'ın (ö. XVI. yüzyıl) Allah-Muhammed- Ali tasavvurunu dile getirdiği gerek on iki imam gerekse müstakil olarak Ali hakkındaki şiirlerinde ona ilâhlık izâfe edilen ifadeler oldukça sınırlıdır. Mutlak anlamda Allah'ı, başta yaratıcılığı olmak üzere, birçok vasfı itibariyle anan Pîr

Sultan'da Hurûfi ve vahdet-i vücûdcu çizgi kendisinden öncekilere göre azalmış olmakla birlikte tamamen kaybolmamıştır. Bu çerçevede şairin, Ali'ye açık biçimde tanrılık atfedilen birkaç şiiri bulunmaktadır. Bunlardan ifadece en açık olanı beş kıtalık şiirinin şu ilk kıtasıdır:

Gafil kaldır şu gönülden gümanı
Bu mülkün sahibi Ali değil mi
Yaratmıştır on sekiz bin âlemi
Rızıkların veren Ali değil mi?

Şair her ne kadar bu deyişin izleyen kıtasında, "Gelin vazgeçelim böyle gümandan/Vallahi çıkarız dinden imandan" diyerek bu tür düşüncelerden vazgeçme çağrısı yapmaktaysa da bir başka meşhur şiirinde "On sekiz bin âlemi yaratan ve rızıklarını verenin Ali olduğunu" tekrarladıktan sonra, daha vurgulu olarak "Bir ismin Ali'dir bir ismin Allah" mısraıyla Allah'ın Ali'nin bir ismi olduğunu ifade etmektedir.

Kul Himmet'e gelince: Her ne kadar kendisine aynı mealde iki şiir izâfe ediliyorsa da bunlar aslında yukarıda zikredilen Pîr Sultan'a ait şiirlerdir. (Üzüm, 2004:113-114)

Netice olarak batıni birkaç anlam dışında açıkça Hz. Ali'nin ilah olduğunu ya da Allah'tan büyük olduğunu ifade eden hiçbir kanıt yoktur. Uluhiyetten ziyade insanüstü nitelikler verildiği söylenebilir. Ancak Alevi şiirleri ve şairlerinin Allah, peygamber ve Ali hakkındaki teolojik düşüncelerin, Sünni algıdaki anlayışları zorladığı görülmektedir. Bahsedildiği üzere şiirlerdeki ifadelerin mecazi olmaları ve şiir dilindeki manalara delaletleri tartışılabilir. Hurufiliğin ve Vahdet-i Vücudun vermiş olduğu batını yorumlamanın etkisiyle Hz. Ali'nin fazlaca övülmesinden ibarettir denilebilir.

1.3.3.2. Hz. Ali'nin Velayeti

Alevi ve Bektaşi kültüründe Hz. Ali tasavvuru konusundaki en net ilke onun Velayetidir. Şia-İmamiyye 'deki siyasal yorumdan ziyade Alevilikteki velayet daha çok tasavvufi yorumlamadan ibarettir. Allah'ın dostluğunu, İlahi aşka ulaşmayı ve erenliği ifade etmektedir. Konuyla ilgili olarak Hacı Bektaş-ı Veli Menakıbname'sindeki en önemli gönderme, kelime-i şehadete eklenen ve "Ali'nin Allah'ın vasisi olduğu"nu belirten kayıtlardır.

Erkân kitabı Buyruk'a gelince: Söz konusu eserde, Ali'nin velayetine dair dikkate değer birtakım kayıtlar yer almaktadır. Bunların ilkinde, Hz. Muhammed'in Hz. Ali'ye

kuşak bağladıktan sonra, “Lâ ilâhe illallah Muhammed’ün resûlullah Aliyyün veliyyullah" dediği nakledilmektedir. Burada Ali’nin velâyeti bizzat Hz. Muhammed’in ağzından aktarılmış olmaktadır. İkinci kayıt tarikatla ilgili olarak gündeme getirilmektedir. Eserde tarikattan söz edilen pasajda, tarikat sahibinin Ali olduğu belirtildikten sonra, “Ali velîler şahıdır" denilerek onun velayeti dile getirilmektedir. (Yılmaz, 2017:438) Üçüncü olarak, tâlibin yola girmesi anlatılırken velâyet konusuna değinilmektedir. Yola bağlanmak isteyen kimsenin takip edeceği usul açıklanırken, dedenin tâlibe kelime-i şehâdeti telkin etmesinden söz edilir: "Sonra pîr tâlibe şunları söyler: Tanrı'dan başka tapacak yoktur. Tanrı’nın elçisi Muhammed'dir. Tanrı’nın velisi şâh-ı merdân Ali'dir." Ayrıca eserde "oğlan ikrarı alma" başlığı altında okunan gülbank vesilesiyle de velâyet konusuna değinilmektedir. Buna göre, ikrar alma sırasında, mürşit ikrar aldığı kimseye başka bazı duaların yanında kelime-i şehâdeti öğretirken onun "Aliyyen veliyyullah", yani “Ali Allah’ın velîsidir" demesi gerektiğini de vurgular. Aynı husus “secde" başlığında yeniden gündeme getirilerek, Ali'nin “Tanrı aslanı ve O'nun velîsi" olduğu tekrarlanır. Onun velâyeti dile getirilmektedir.

Alevî ozanlara gelince, bunlardan Nesîmî'de Ali'nin velâyetine çeşitli göndermeler bulunmaktadır. Söz gelimi bir yerde;

Veliyyullahtır ol Kur'ân-ı nâtik
Ani Hak bilmeyen(in) işi hatadır",

başka bir yerde ise;

Sâh-ı merdân şi'r-i Yezdân pîşvâ-yı ehl-i din
Kâşif-i sırr-1 velâyet Haydar-ı Kerrâr mest

denilmekte, bir başka kayıtta ise “Ali'dir ol veliyyullah Ali'dir mazhar-ı Allah" mısraına rastlanmaktadır.

Âşık Virânî'de ise Ali'nin velâyetine yönelik işaretlerin daha fazla olduğu görülmektedir. Bir şiirinde:

Hatem ü mühr-i nübüvvet Mustafa'dır gönlüme
Ma'den-i devr-i velâyet Murtazâ'dır gönlüme

derken, Murtaza Ali'nin velâyet devrinin madeni olduğunu belirtmektedir. Yine bir şiirinde "Ali şâh-ı velâyettir" mısraıyla onun velâyetin şahı olduğuna dikkat çekmekte, başka bir şiirinde;

Her kim ki sever şâh-ı velâyeti

Hakk'ın ânadır çünkim bilesin inâyeti

demektedir. Şair başka bir yerde;

Yani ki Ali ayn-ı Veliyyullahtır ol

Gayri deme kim şahidim Allah'tır

Hem şâh-ı velâyet esedullahtır ol

mısralarıyla Ali'nin velâyetinin şahidinin Allah olduğunu ifade etmektedir. Başka bir yerde yine aynı mealde;

Ali'nin yoluna kurbana geldim

Veli'nin canına mihmana geldim

Ali'dir ol veliyyullah bilir

derken diğer bir şiirinde de; ,

Ali şâh-ı velâyettir ki medhin dinle gel ey can

mısraına yer vermektedir. Veli, Âşık Virânî'nin Ali'yi bazen de şâh-ı velâyet biçiminde anan benzer nitelikte birkaç şiirinin daha olduğu kaydedilmelidir.

Şah İsmâil Hatâî'de de Ali'nin velâyeti çeşitli deyişlerde gündeme getirilmiştir. Şair, Ali'ye tahsis ettiği on beş beyitlik şiirinin ilk beytinde;

Ey iki âlemin penahı şah u server yâ Ali

Sâhib-i fazl-ı velâyet şi'ri Hayder yâ Ali

diyerek, Ali'yi velâyet lütfunun sahibi olarak anmaktadır. Bir başka şiirinde de;

Hem bahr u kân u kûh-i vilâyettir ol Ali

Düşman ânın katında kamu berk-i kâh tır

mısralarına yer vermektedir. Yine Ali'nin velâyetine göndermede bulunduğu bir şiirinde, bunu bilmeyenleri;

Velâyet bahrine yol bulmayanlar

Gözü a'ma vü ahmak bihaberdir

diyerek ağır biçimde eleştirmektedir. Diğer taraftan Ali'ye seslenirken onu "Ey sırr-ı hidâyet u velâyet" diye anmaktadır.

Pîr Sultan da diğer Alevî ozanları gibi Ali'ye birtakım deyişlerinde velâyet atfetmektedir. Nitekim bir şiirinde Ali'yi "velâyet mülkünün sultanı" olarak vasıflandırır. Başka bir şiirinde ise Ali'yi, "veli" kelimesinin anlamlarından biri olan "Allah dostu" ifadesiyle anar. Yine bir şiirinde; "Şahların şahısın Zât-ı Ali'sin" mısraıyla Ali'nin "şahların şahı" olduğunu dile getirir (Ergun, 2017:54)

Kul Himmet'e gelince... Onun da diğer şairler gibi kimi şiirlerinde Ali'yi velâyeti yönüyle vasfettiği görülmektedir. Bunlardan birinde Ali'yi “velâyet mülkünün şahı” olarak niteler. Yine bir şiirinde dua sadedinde, “Hazreti Ali’nin velâyeti için’ ibaresine yer verirken bir başkasında Ali'ye seslenerek;

Tanrı’nın aslanı sırr-i velîsin
Yâ Ali mürvettir mürvet yâ Ali der.

Başka bir yerde, "Hz. Muhammed'i Allah’ın habibi, Ali'yi de O'nun velîsi" olarak zikreder. Nihayet;

Ali ser-i evliyadır ben ser-i enbiya
Ali hatem-i evliyadır ben hatem-i peygamber

mısralarıyla, Ali’nin velîlerin hem başı hem de sonuncusu olduğunu belirtir. Kul Himmet’in aynı konuyla ilgili birkaç göndermesine daha tesadüf edilmektedir (Ergun, 2017:58).

İKİNCİ BÖLÜM

2. NÜBÜVVET-VELAYET İLİŞKİSİ

2.1. Nübüvvet-Velayet

2.1.1. Nübüvvet

İlk insan Hz. Adem'den bu yana tarih boyunca her dönemde insanlar bir yaratıcıya inanma eğilimi hissetmişler ve hayatlarının merkezine bir yaratıcı güç oturtmuşlardır. Hayatlarına aldıkları bu yaratıcı güç pasif olmamış her zaman ve her şartta müdahale eden ve kaderleri değiştiren bir özellik arz etmiştir. Yaptıkları dualarda, ettikleri ibadetlerde bir cevap aramışlar ve hayatlarını emniyet altına almak istemişlerdir. Tarihteki bu müdahale şekli de Peygamberler aracılığıyla yapılmış ve peygamberler bu düzenin temsilcisi olmuşlardır. Alevi ve Bektaşi kültüründe de Peygamberin yeri ve önemi her zaman yaratıcıdan sonra ikinci sırayı almış ve bütün inançlarına yansımıştır.

Allah tarafından gönderilen Nebi, Tanrı ile insan, vahiy ile akıl arasındaki bağı temsil etmektedir. İnsanın en temel sorunlarından biri, onun Allah'la olan bağını ne şekilde belirleyeceği konusuna hâkim olamamasıdır. Tarih boyunca, insanın Allah'la olan ilişkisinin koptuğu dönemler en bunalımlı dönemler olmuştur. Bu sebeple en temel görev, insanın kişiliğinin yaratıcının koyduğu misyona göre şekillendirilmesidir. Bu noktada Peygamberler, insanın tevhîd prensiplerini göz ardı ettiği, yaratıcıyla olan bağını kopardığı, samimiliğini yitirdiği zamanlarda yardımına yetişen Allah'ın elçileridir. İlk peygamber Hz. Adem'den bu yana her yüzyılda insanoğlunun yüce varlık ve aşkın olan Tanrı ile arasına uçurum girdiğinde yol gösterici olarak karşılarına Peygamberler çıkmış ve onlara yardımcı olmuşlardır. Bütün yüzyıllarda olduğu gibi Hz. Muhammed de bu döngüyü temsil eden son halkadır. İslam dininde "peygamberliğin son bulması" mefhumu büyük önem arz etmektedir (Yeşilyurt, 2015:229).

Sözlükte "haber vermek" manasındaki neb' yahut "konum ve değeri yüksek olmak" anlamındaki nebve (nübû') kökünden mastar ismi olan nübüvvet kelimesini Râgıb el-İsfahânî, "Allah ile akıl sahibi kulları arasında dünya ve âhiret hayatlarıyla ilgili ihtiyaçlarının giderilmesi için yapılan elçilik görevi" diye tarif etmiştir (Yeşilyurt, 2015:229).

Türkçe'de nübüvvet kökünden türeyen nebî yerine daha çok Farsçadan alınmış peygamber (peygamber, haber getiren) ve peygamberlik kelimeler kullanılır. Risâlet nübüvvet kelimesi ile eş anlamlı kabul edilmekle beraber literatürde daha çok nübüvvet kelimesi kullanılmıştır. Her ikisi de asıl unsuru, Allah'ın vahiy yoluyla öğrettiği hakikatleri ve O'nun emirlerini insanlara ulaştırıp elçilik görevini yapma teşkil eder. Allah'ın elçi olarak seçip görevlendirdiği kişiye nebi yanında resul de denir. Fârâbî ve İbn Sînâ gibi İslâm filozoflarına göre nübüvvet olağan öğretme ve öğrenme araçlarına başvurmadan sahip olunan bilgi algılama gücüdür Nebevî güce sahip olan insan "faal akılla doğrudan ilişki kurmasını sağlayan aklî, hayalî ve nefsî güçleri sayesinde bilinmeyen hususlara ulaşır, görünmeyen suretleri algılar ve nesneleri değişikliğe uğratabilir. (Yavuz, 2007:286).

Yeryüzünde var olan bütün dinlerde bir peygamber tasavvuru ve inancı olmuştur. İslam dininde de Hz. Muhammed, İslam dinini Allah'tan alıp insanlara ileten elçi, dini öğreten öğretmen, yol gösteren rehber olarak yer almıştır.

Nübüvvet inancı, İslam inanç kategorisinin iman edilmesi mecburi, bulunduğu konum ve meydana getirdiği misyon bakımından ihmal edilmesi imkânsız olan ilkelerdendir. Peygamberler her konuda aşkın varlık Tanrı ile beşer arasındaki iletişimi sağlamakla birlikte, toplumlara sosyal ve psikolojik olarak yol gösterici olmuşlardır. Tarihin gidişatını değiştirerek ona yön verme ve toplumsal kurum ve kuruluşların niteliklerini baştan yaratma veya ıslah etme konusunda kendilerine düşen bu zorlu misyonu yerine getirmeyi başarabilmişlerdir. Üzerlerine düşen bu zorlu misyonu yerine getirirken almış oldukları bilginin ve emirlerin kaynağı aşkın varlık olan Tanrı olmuştur. Ve bu kaynak da vahiy şeklinde tezahür etmiştir. Tanrı'nın denetimi ve müdahalesi altında olan bu nübüvvet misyonu bir daha verilmemek üzere Hz. Muhammed ile sona ermiştir (Yeşilyurt, 1996:389)

2.1.1.1. Hatmü'n-Nübüvve

Peygamberlik müessesesinin Hz. Muhammed ile sona erdiğini, ondan sonra yeni bir peygamber gönderilmeyeceğini ifade eden "Hatmü'n-Nübüvve" terimi, Arapça 'da "bir işi tamamlayıp sona erdirmek, bir şeyin sonuna damga vurmak, bir yazı veya belgeyi mühürlemek" anlamlarına gelen "hatm" mastarı ile Arap dil bilginlerinin "yükseklik ve yüksek makam" (nebve, nebvıye); "haber vermek, belirginleşip ortaya çıkmak" (nebe',

nübii') gibi anlamlarda kullanılan "nebve" veya "nebe'" kökleriyle bağlantılı olabileceğini belirttikleri "nübüvvet" kelimesinden oluşmuş bir terkiptir. Bu tamlamada yer alan "nübüvvet" terimi: "kullara yönelik olan ilahi irade ve mesajların vahiy yoluyla üstün vasıflı bazı seçkin insanlara, beşeriyete tebliğ etmeleri kaydıyla, ulaştırılması" anlamına gelmektedir. Buna göre "Hatmü'n-Nübüvve" (hatmı-i nübüvvet) tamlaması Allah ile kulları arasındaki elçilik (nübüvvet ve risalet) görevinin sona erdiğini belirtmektedir. (Yurdagür, 1997:303).

İslam inancına müntesip bütün mezhepler ve fikir akımlarının kabul ettikleri ortak inanışa göre de son peygamber Hz. Muhammet'tir ve ondan sonra peygamber gelmeyecektir. Kur'an'ı Kerim'e ve peygamberin sünnetine tabi alimlerin tümü ve Müslümanlar, Hz. Muhammed'in gelmesiyle nübüvvet zincirinin tamamlanmış olduğunu ve buna inanmanın İslam dininin temel prensipleri arasında yer aldığını ve zaruriyat-ı diniyeden (dinde inanılması zorunlu ilkeler) olduğuna inanmışlardır. Buna herhangi bir alternatif getirenlerin veyahut inanmayanların da İslam dairesinden çıkacaklarını beyan etmişlerdir.

Hâkim Tirmizi, bizzat bu konuda "*Hatemü'l Evliya*" isminde müstakil bir eser yazmış ve bu eserde hatmü'n nübüvvet hakkında şöyle demiştir;

"Allah Teâlâ Muhammed'de nübüvvetin bütün cüzlerini bir araya toplamış, tamamlamış ve kendi mührüyle onu mühürlemiştir. Bu mühürden dolayı ne nefsi ne de düşmanı (şeytan) nübüvvet alanına sızmak için bir yol bulabilir. Hasan el-Basrî'nin (ra) Enes b. Mâlik'ten (r.a), onun da Rasûlüllah'tan (sav) naklettiği şefâatle ilgili şu hadisi görmüyor musun? Rasûlüllah şöyle demektedir: "Onlar Âdem'e (as) gelip, Allah katında kendileri için şefaatçi olmasını istediklerinde Âdem (as) şöyle cevap verir: "Sizden biriniz gizli bir şekilde malını bir yere toplasa ve sonra onu mühürlese, bir başkası mührü açmaksızın o mala ulaşabilir mi? Muhammed'e gidin, zira o Hâtemu'n-nebîyyîn'dir." "Bize göre bunun anlamı şudur: Nübüvvet en mükemmel şekliyle Muhammed'de tamamlanmıştır. Allah onun kalbini nübüvvet için bir kap yapmış sonra da onu mühürlemiştir. Bu durum sana, mühürlenmiş bir kitabın ya da bir kabın için- de olanı hiç kimsenin artırıp, azaltamayacağını haber vermektedir. Diğer enbiyânın kalpleri üzerinde böyle bir mühür mevcut değildir. Bundan dolayı onlar nefslerinin kalplerine olan etkisi hususunda emin olamazlar. Allah bu delili onun kalbinin derinliklerinde gizlememiş,

izhâr etmiştir: Bu mühür onun iki omuzu arasında bir güvercin yumurtası biçimindeydi.” (Çift, 2018:116).

Kur’an-ı Kerim’de Ahzab suresi 40. Ayet nübüvvetin son bulduğuna dair en kesin delillerden biri olarak kabul edilmiştir; “Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah’ın resulü ve nebilerin sonuncusudur…” ayeti kerimede açıkça ifade edildiği gibi Peygamberlik babadan oğula geçen bir soy ilişkisi değildir ve Hz. Muhammed’den sonra da peygamber gelmeyecektir. Bütün İslam alimleri bu ayeti üzerinde tevil yapılmayacak derecede kesin bir delil olarak kabul etmişler ve Maturidi gibi alimler de bunu dinin bir parçası olarak kabul etmişlerdir.

Kur’an’da dolaylı olarak Hatm-i nübüvvet meselesine işaret eden ayetlerin sayısı yorum çeşitliliğine göre yüze kadar olabilmektedir. Tefsir alimleri, ilk başta Ahzab suresi olmak üzere ayetleri yorumlarken peygamberin son görevii yerine getirdiğini, kendisinden sonra yeni bir görevlendirmenin söz konusu olamayacağını kanıtlamaya çalışmışlardır (Daudi, 1997:479).

Hadis kaynaklarında yer alan çeşitli rivayetlerde belirtildiğine göre Hz. Peygamber nebîlerin sonuncusu olduğunu, risâlet ve nübüvvetin kendisiyle sona erdirildiğini açıklamış (meselâ bk. Müsned, II, 412; III, 266; Buhârî, “Menâḳıb”, 18; Müslim, “Mesâcid”, 5, “Îmân”, 327); bu arada kendisini, bütün bölümleri ikmal edilip yalnız bir tuğlası eksik kalan güzel bir sarayı tamamlayan tuğlaya benzetmiş, böylece başka bir peygambere ihtiyaç kalmadığına dikkat çekmiştir (Müslim, “Feżâʾil”, 20-23). Ayrıca isimlerinden birinin “âkıb” olduğunu, bunun da “kendisinden sonra peygamber gelmeyen kişi” anlamına geldiğini söylemiştir. (Yurdagür, 199:477).

2.1.2. Velayet

Arapçada v.l.y. kökünün; yakın olma, bitişik olma gibi temel anlamlarına gelen Velayet, bu temel anlamlarının yanı sıra ayrıca; dostluk-arkadaşlık, komşuluk, yönetmek, yardım etmek, sorumluluk almak, otorite sahibi gibi anlamlara da gelmektedir. Kelime, sûfîlerin velâyet anlayışları dikkate alınarak iki temel anlamda kullanılır: 1.Dost, sevilen yakın arkadaş. 2.Koruyucu, yönetici, başka birisi adına işleri yöneten, sorumluluk sahibi. Diğer taraftan tasavvufî bir ıstılah olarak Allah’a dost olan, bazı işleri uhdesine alan, sorumluluk sahibi, yönetici anlamına gelmekle birlikte, Allah’ın Velî isminin bir tezahürü

olarak sevilen, ilâhi yardım gören, görüp-gözetilen kişi anlamında genel bir çerçevede kullanılmaktadır. (Aydın, 2017:226).

Istılahî olarak ise daha çok fıkıh terimi olarak karşımıza çıkan velayet kelimesi, şer'î yetki anlamına gelmekte, başkalarının işlerini üzerine almak ve onları idare etmek anlamında kullanılmaktadır. Şia'nın fıkıhta benimsedikleri Ca'ferî mezhebine göre fakih olan kişiler, imamların vekili konumunda olduklarından onların birtakım hak ve selahiyetlerini sahiplenmişlerdir. Şia inancına göre velayet denildiğinde, Allah Resulü (s.a.s.)'nden sadır olan tüm eylemlerin O'nun adına ve O'nun yerine vekalet eden imamlar tarafından devam ettirilmesi inancı anlaşılır. Yine velayet, İmamiyye'ye göre oniki imamı ifade etmektedir. Bu imamlar, kendilerinin yolundan gidenler için bir rehberdirler. Bu anlamıyla velayetin ebedî, nübüvvetin ise sınırlı olduğu kabul edilmiştir (Apaydın, 2013:15).

Kur'an'da velayet ve keramet tabirleri geçmemekle birlikte veli ve bunun çoğulu olan evliya kelimeleri bulunmaktadır. Kur'an'da veli ve çoğulu olan evliya, dost ve yardımcı, mevla kelimesi de dost ve yardımcı anlamında kullanılmaktadır.[32] Evliyaullah tabiri ise Allah'a ve buyruklarına iman edip O'na karşı gelmekten sakınan Müslümanlar, mukabili olan a'daullah ise Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edip buyruklarına isyan edenler anlamındadır.[33] Veli tabirine günah işlemeksizin sürekli itaat eden kişi anlamı verildiği gibi buna, günah işlemesine engel olmakla, korumasını Allah'ın üzerine aldığı mümin kişi manası da verilmiştir. Buna göre veli Allah'ın yardım ettiği, inkâr karanlığından çıkarıp iman aydınlığına eriştirdiği ve gözetip himaye ettiği mümin kuludur.[34] Samimiyetle itaat ettiği için Allah'a manevi yakınlık içinde bulunur, ilahi rahmet ve ihsana mazhar olur. Allah'a iman ettiği halde buyruklarına sürekli olarak itaat etmeyen Müslüman ise Evliyaullah zümresine dahil değil, itaatten çıkan fasık Müslümandır. Bu durumda 'her muttaki Müslüman bir velidir, fakat her muttaki olmayan Müslüman veli değildir' tarzında açık bir mantıksal sonuç ortaya çıkmaktadır. (Yavuz, 2017:116)

Resul-i Ekrem (s.a.s.) son peygamber olduğundan, ondan sonra başka bir nebi gelmeyecektir. Ancak bu durum, İmamiyye'ye göre insanların artık bir öndere ihtiyaçlarının olmayacağı anlamına gelmez. Bilakis peygamberden sonra insanların

---

[32] Bakara, 2/107,257; Ali İmran, 3/68; En'am, 6/51; Şura, 42/31.
[33] Yunus, 10/62; Fussilet, 21/19,28.
[34] Muhammed, 47/11.

hataya düşmemeleri ve istikametten ayrılmamaları için bir öndere, bir imama daha çok ihtiyacı vardır. Her dönemde imamın olmasının zaruretine inanan İmamiyye, velayet kavramını da bu şekilde gündeme almıştır. (Corbin, 1978:719)

Her bir imam masumiyet sıfatıyla bu vazifeyi üstlenmiştir. Ancak, on birinci imam Hasan el- Askerî'nin vefatı sonrasında güvenlik gerekçesiyle gizlendiğine inanılan on ikinci imamın ortadan kaybolması veya vefatıyla iki aşamada gerçekleşecek olan gaybet dönemi başlamıştır. İlk gaybet döneminde, gaib olan imamın kendisiyle görüşmelerine izin verdiği dört kişi sefirlik yapmıştır. Son sefirin ölümüyle İmamiyye için artık uzun bir gaybet dönemi başlamıştır. Bu uzun ve ne zaman biteceği belli olmayan dönemde İmamiyye inancına sahip kişiler, inançlarına zarar vermeden imamın zuhurunu beklemek zorundadır. Şia, imamla irtibatın kesildiği bu dönemde onun yerine vekalet edecek birine ihtiyaç duydu. İmamın yerine geçebilecek kişi ise sadece alimlerdir. Zira İmamiyye'nin düşüncesine göre velayet hakkı Resûlullah (s.a.s.)'tan sonra imamlara, onlardan sonra da fakihlere (alimlere) ait bir haktır. Gaybet döneminin ilk zamanlarında fakih, dini konularda rehberlik etmek, dini anlatma ve kötülüklerden sakındırma görevini[35] üstlenmiş iken, gaybetin uzaması ile siyasî olarak da bir güç haline gelmiş, fakihlerin hak ve selahiyetleri biraz daha genişlemiştir. Fakihlere tanınan bu yetki, sadece devleti idare etme anlamındaki bir haktır, yoksa fakihlerin Hz. Peygamber ve imamlar ile aynı konuma sahip oldukları anlamında değildir. (Üstün, 2013:20)

Velayet teorisini daha iyi anlamak için tasavvufta çokça kullanılan hatm-i velayet terimini incelemek gerekir.

2.1.2.1. Hatm-i Velayet

Hatmü'l-Evliyâ isimli eserin sahibi olan Hakîm Et-Tirmizî, peygamberlerin birbirlerine göre olan üstünlüklerinden hareket ederek veliler arasında da böyle bir

[35]**Velâyet-İ Fakih**: Sürgün olarak bulunduğu Necef'te Âyetullah Humeynî tarafından öne sürülen velâyet-i fakih teorisi 1979'da İran'da meydana gelen ihtilâlin ardından İran İslâm Cumhuriyeti'nin temel ilkelerinden biri olmuş ve Şiî İsnâaşeriyye siyaseti anlayışında önemli bir dönüşümü başlatmıştır. Velâyet-i fakih terkibi esasen "fakihin tasarruf yetkisi" anlamına gelse de siyasî bağlamda fakihin yönetim yetkisini ifade etmektedir. Ancak 1969-1970 yıllarında Necef'te talebelerine verdiği dersleri *Ḥükûmet-i İslâmî* adıyla neşreden Humeynî, ilk defa Molla Ahmed en-Nerâkī'nin (ö. 1245/1829) *ʿAvâʾidü'l-eyyâm* adlı eserinde bir bölüm halinde yer verdiği velâyet-i fakīh tabirinin muhtevasını genişleterek fakihlerin yetkisini daha da ileriye götürmüş, on ikinci imamın gaybeti döneminde âdil bir fakihin devleti yönetmesi gerektiği tezini ortaya atmıştır. Humeynî'ye göre "veliyyü'l-emr" olan mâsum imamlar Hz. Peygamber'den devraldıkları velâyetle dinî ve dünyevî tam bir yönetim yetkisine sahiptir. Gaybet döneminde ise velâyet âdil fakihe intikal etmiştir. (Üstün, 2013:19-22)

derecelenme neticesine gitmektedir. Velayet bayrağını elinde bulunduran Hâtemü'l-Evliyâ, Peygamberimizin diğer peygamberlere şefaat edeceği gibi, O da diğer velilere şefaat edecektir. O anda veliler onun arkasında nebiler ise önündedir (Kara, 2017:101).

Tirmizî, hâtemü'l-evliyâ olan kimseyi **"imam-ı velâyet"** ve **"reis-i velâyet"** ifadeleriyle zikrettikten sonra peygamberliğe çok yakın bir makam olduğuna da işaret etmektedir. O, Muhammed yolunda O'nun nübüvveti ve Allah'ın mührü ile yürür. Peygamberlerin seyyidi Hz. Muhammed olduğu gibi velilerin seyyidi de O'dur. Konunun acîb ve garip olduğunu da ilave eden Hakîm şu ayete meseleyi istinad ettirmesinden bu makamı, manevi bir makam olarak değerlendirmek istediği düşünülebilir: "...İnsanları uyar ve inananlara Rableri katında yüksek makamlar olduğunu müjdele.[36] (Kara, 2017:102).

Hâkim Tirmizi velayeti vahdet-i vücut penceresinden değerlendirmektedir. Onun tasvir ettiği Veli, kendi çabası ve nefis tezkiyesiyle yavaş yavaş makamları teker teker geçerek en üst makama gelir ve ondan sonra da Allah ile bir olur. İbadetler yaparak ve haramlardan uzak kalarak belli bir mertebeye geldikten sonra da Veli olur;

Allah'ın velîsine gelince; o, seyrinde sıdk ile taatleri yerine getirirken onların zorluklarına karşı sabra vefâ gösterdiği gibi bulunduğu makamın şartlarına bağlı kalan ve aynı zamanda mertebesinde sâbit olan kişidir. Farzları edâ etmiş, haramlardan kaçınmış ve bulunduğu mertebenin gereğini yerine getirmiştir. Böylece o ıslah olmuş, arınmış, edeplenmiş, temizlenmiş, güzelleşmiş, genişlemiş, tezkiye olmuş, cesaretlenmiş ve korunmuştur. Bu on özellikle o, Allah'ın velîsi olma vasfını kazanmıştır. Bunun sonucunda bulunduğu mertebeden Mülkü'l-mülk'e nakledilmiştir. O, Allah'ın huzuruna çıkarılır ve burada Allah'la karşılıklı olarak gizlice konuşur. Orada yalnızca O'nunla meşgul olur. Nefsinden ve her şeyden ayrı olarak O'nunla birliktedir. Artık O'nun avucundadır" (Tirmizi, 2018:101).

Tirmizi'nin Velisinin elde ettiği makam Vehbi; yani Allah tarafından verilmiş değil, kesbidir; yani kendi gayretleri, çabaları, ibadetleri sonucunda elde edilmiştir. Bu durumda isteyen herkes nefsine hâkim olarak Veli olabilir;

Nefsânî arzularını terk eden kişi bunu kendi gayreti ile gerçekleştirmiştir. Bununla birlikte onda nefse ait bazı şeyler kalmıştır. Bunun üzerine Allah, yukarıda sözünü ettiğimiz şeyleri ona ihsân eder. Fakat o bunlardan da uzak durur. Sonra o sakınır ve hiçbir

[36]Yunus, 10/2

şeye yönelmez. İşte onun bu hali sözünü ettiğimiz duruma uygundur. Bunların her ikisi, Allah onların işlerini Kendi üzerine alana kadar Allah'ın işini samimiyetle üstlenirler. Birincisinin velâveti rahmetten kaynaklanır. Allah onu bir anda, İzzet Evi'nden (Beytü'l-izze) Kurbet Menzili'nin olduğu yere nakleder. İkincinin velâyeti ise İlâhî cömertlikten (Câud) kaynaklanır. Allah onu alır ve bir anda bir mülkten diğerine ve sonunda Mülkü'l-mülk'e nakleder. (Tirmizi, 2018:106).

Yine Tirmizi 'ye göre velayetin on tane özelliği vardır. Kişi bu makamlardan geçerek en son makama gelir ve artık Velayet makamına ulaşır;

“Allah Teâlâ, gerekli şartlar doğrultusunda onu söz konusu mertebeye yerleştirir. Kişi şartları yerine getirip bunların dışında kurbet mahallinde yapması gereken herhangi bir amel kalmadığında, Ceberût'un gücüyle nefsini ıslah etmesi, kontrol altına alması ve bunun neticesinde nefsinin korkup uysallaşması için Ceberût mülküne (Mülkü'l-ceberût) nakledilir. Sonra Allah onu, arınması için Sultan/güç mülküne (Mülkü's-sultân, kudret mülkü) aktarır. Bu sayede nefsinde bulunan şehvetlerin aslı ve dayanağı olan güç azalır. Daha sonra edeplenmesi için onu Celâl mülküne (Mülkü'l-celâl) yöneltir. Ardından buradan, saflaşması için Cemâl mülküne (Mülkü'l-cemâl) götürür. Sonra temizlenmesi için Azamet mülküne (Mülkü'l-azamet) ulaştırır. Sonra tezkiye olması için Heybet mülküne (Mülkü'l-heybet) erdirir. Bilâhare genişlemesi için Rahmet mülküne (Mülkü'r-rahmet) vardırır. Buradan terbiye olması için Behâ mülküne (Mülkü'l-behâ) nakleder. Sonra güzel/hoş (tayyib) bir hale gelmesi için Behcet mülküne (Mülkü'l-behcet) aktarır. En sonunda da tek olması (ferd) için Ferdâniyet mülküne (Mülkü'l-ferdâniyet) girmesini sağlar. Lütuf onu tek (ferd) kılar, rahmet toplar, mahabbet yaklaştırır, şevk daha da yakınlaştırır. Sonra ilâhî irâde onu Allah'a yaklaştırır, Allah onu kabul eder ve daha da yakınlaştırır. Ardından onu kendi haline bırakır. Sonra ona seslenir. Akabinde onu yayar. Sonra onu sıkar. Artık her nerede olursa olsun O'nun elindedir. Bunu takiben o, O'nun emin kıldıklarından biri haline gelir. Buraya vardığında artık sıfatlar yok olmuş, söz ve ibareler ortadan kalkmış olur. Burası akılların ve kalplerin ulaşabileceği son noktadır.” (Tirmizi, 2018:110)

İbnü'l-Arabî de bu terimi genellikle ilâhî yardım manasına kullanır ve velîleri hevâ, nefs, dünya ve şeytan düşmanlarına karşı yürütülen mücâhedede Yüce Allah'ın yardımıyla muhafaza edilen kimseler şeklinde tanımlar. Bu genel anlamıyla ‘velayet’, başta Hz. Peygamber ve diğer bütün nebiler olmak üzere Allah dostlarının iki niteliğine

işaret eder: 1. Allah'ın yardımını ve muhafazasını görmek. 2. Metafizik/kozmik anlamda bir yetkiye sahip olmak. Böylece 'velâyet', her iki anlamında da hem peygamberlerin hem de tasavvufî anlamıyla velilerin belli makamlarına işaret eden genel bir kavram olmaktadır. (Aydın, 2017:226).

İbn Arabi'nin meseleye bakışı iki safha arz etmektedir. Önceleri yazdığı eserlerinde Fususu'l Hikem adlı eserinde daha farklı düşünceler dile getirmektedir. Resailu İbn Arabi'de velinin diğer peygamberlerin ruhaniyetinden bilgi aldığını söyledikten sonra şöyle devam etmektedir: Allah'ın her veli kulu, aldığı, kavradığı her şeyi şeriatına bağlı olduğu kendi peygamberlerinin ruhaniyetinden alır. Bu durumu kimi bilir kimi de bilmez. Bilmeyenler Allah'ın kendisiyle oluştuğunu zannederler. Hiçbir kimse nebilik miracının daha aşağı olduğunu vehmetmemelidir. Peygamberlik yücelikleri asli nurdan kaynaklanmaktadır. Velilik yücelikleri ise bu nurdan gelen feyizden çıkmaktadır. O'na göre Veli, basiret ile Nebi'ye tabidir. Velayetin en üst derecesini "makam-ı kurb" olarak niteleyen Arabi, bu derecenin üstünde ancak nübüvvet derecesinin bulunabileceğini ifade etmektedir. (Kara, 2017:102).

Hakîm et-Tirmizî başta olmak üzere pek çok sûfî hatm-i nübüvvet inancından hareket ederek "hatm-i velâyet" teorisini geliştirmiştir. Buna göre bir "hâtemü'l-enbiyâ" olduğu gibi bir "hâtemü'l-evliyâ" da olmalıdır. Çünkü velâyet nübüvvetin bâtınıdır. Nübüvvetin zâhiri dinî hükümleri ve şeriat hakkında bilgi vermek, bâtını ise verilen bilgileri ve emirleri bizzat yaşamak ve bu şekilde nefsine mutabık etmektir. Her ne kadar tebliğ etme bakımından nübüvvetin zâhirî sona ermiş olsa da ilâhî kemâlin yeryüzündeki temsilcileri olarak kabul edilen velîlerin tasarruf görevleri devam ettiğinden nübüvvet velâyet biçiminde sürdürülmektedir. (Yurdagür, 1997:478).

İbn Arabi, aynı zamanda iki yeni terim daha ortaya koymaktadır; Hatm-i Velayet-i Amme, Hatm-i Velayet-i Muhammediyye-i Hassa. İlki Hz. İsa'dır ikincisi hatemü'l-evliya olan zattır. Fütuhatta yer alan bir şiirinde ise çarpıcı bir satır karşımıza çıkmaktadır; "Şüphesiz hatemü'l-velayet benim" bir başka yerde de aynı kişi için şunları söylemektedir; "O, yüzyılımızda dünyaya teşrif etmiştir. Kendisini ve hatm-i nübüvvet alametini gördüm, artık ondan sonra veli yoktur" (Kara, 2017:102).

Başta Ehl-i sünnet mezhebi Mu'tezile, Şîa ve Hâricî düşünürleri hatm-i nübüvveti kabul etmekte bir sakınca görmemektedirler. İsnâaşeriyye İmâmiyyesi âlimlerinin bu inancı benimsemekle birlikte imamların nasla tayin edildiğini ve mâsum olduklarını ileri

sürmelerinin bu inançlarını zedeleyici bir mahiyet arz ettiğini söylemek mümkündür. Görüldüğü gibi İmamiyye mezhebi, İmamlara Nübüvveti hasredemeyip onu yerine alternatif bir misyon olarak Velayeti yüklemişler ve son imamla birlikte de "hatmü velayet" teorisini geliştirmişlerdir. Benzer teori tasavvufta da görülmektedir. İbn Arabi, Hâkim Tirmizi gibi tasavvuf büyükleri Nübüvvetin alternatifi ve devamlılığı mesabesinde "Velayet" teorisini geliştirmişler ve bunu da yine kendi aralarında "Hatemü'l Evliya" kavramıyla noktalamışlardır. Burada sorulması ve cevaplanması gereken sorular vardır:

1.Nübüvvet, Allah tarafından belirlenmiştir ve Hz. Muhammed bütün Müslümanların üzerine icma ve kabulleriyle birlikte peygamberdir. Ve yine aynı şekilde Allah tarafından Kur'an da Hz. Muhammed'in son nebi olduğu ve ondan sonra peygamber gelmeyeceği açıkça ifade edilmiştir. Buna rağmen Peygamberin vefatından sonra ortaya çıkan "Velayet" teorisi Nübüvvete alternatif midir? Yoksa nübüvvetin devamı mıdır? 2. Ortaya atılan "Velayet" ve "Velilik" makamı kimin tarafından belirlenmiştir? Ve yine aynı şekilde kimin tarafından sonlandırılmıştır? 3. Velayet İslam teolojisinde neye tekabül etmektedir? Usulu'd Din'den midir? Dini konumu nedir? İnanç skalasında nerede durmaktadır?

Bu soru işaretleri ve kavram kargaşaları cevaplarını beklemektedirler. Aynı teori İmamiye Şia'sı etkisiyle Alevi ve Bektaşi kültürüne nüfuz etmiş ve çok belirsiz bir hal almıştır. Zira bu kültürün klasiklerinde ortaya çıktığına göre Hz. Ali'ye "Veli" misyonu yüklenmekte ve yer yer bu velayet, nübüvveti geride bırakmakta. Bu yapılırken aynı zamanda Hz. Muhammed'in nübüvveti "Hak-Muhammed-Ali" üçlemesi ile kutsanmaktadır. Yerine göre bazen Hz. Ali, Peygamberden daha üstün görülmekte, yerine göre ise Hz. Peygamberin varisi, dostu, arkadaşı, İmamların ilki olarak görülmekte. Bütün bu komplike yapı kesin bir zemine oturtulamamaktadır. (Yakar, 2011:70-86).

Bu kavram kargaşasını sadeleştirebilmek için Şia'da Nübüvvet-İmamet-Velayet üçlüsünü anlamaya çalışıp daha sonra Aleviliğe nasıl tesir ettiği tespit edilmeye çalışılacaktır.

2.1.3. Şia'da Nübüvvet-Velayet-İmamet

Şia: Hz. Peygamberin vefatından sonra Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'ini halifelik için en layık kişi olarak gören ve onu tayinle meşru halife kabul eden, ondan sonraki halifelerin de onun soyundan gelmesi gerektiğine inanan toplulukların ortak adı olmuştur. Şiilik ise,

Hz. Hüseyin'in Emevilerce, Kerbela' da (61/680) tarihinde şehit edilişinden sonra siyasi bir temel düşünce olarak ortaya çıkmıştır. Hz. Hüseyin'in intikamını almak üzere toplanan ve onun yardımına gelmedikleri için dövünerek tövbe edenlerin oluşturduğu "Tevvabün hareketi", Şia'nın bir ıstılah haline gelişini, yani İslam içinde siyasi bir kitleleşme hareketinin başlamakta oluşunun ilk tezahürleridir. Bugün Şia denilince on iki imamın yolundan gidenler anlaşılmaktadır. (Fığlalı, 1998:117). Şia ikidir. Biri: Şia-i velayet, diğeri: Şia-i hilafettir. (Tatlıoğlu, 2010:239-240)

Şii inananlarca Hz. Muhammed velilerin başı olarak Hz. Ali'yi göstermiş ve bir hadis-i şerifte: "Her nebinin nesli kendindendir. Benim neslim, Ali'nin (r.a) neslidir.[37] "buyurmuştur. Hz. Peygamberin, Hz. Ali (r.a) hakkında "Hz. Ali'nin (r.a)"Şah-ı Velayet" unvanıyla büyük bir çoğunlukla evliyanın ve tariklerin temsilcisi olacağını belirtmiştir. Hz. Ali ve neslinin ilim, şecaat ve ibadetteki çok yüksek mertebeleri nedeniyle Hz. Peygamber (a.s) ona ve ondan sonra gelen AI-i Beyte karşı çok büyük ilgi ve sevgi göstermiştir.[38] Bu gerçeği gösteren diğer bir hadis-i şerifte ise şöyle buyurmuştur: "Size iki şey bırakıyorum. Onlara tabi olursanız, kurtuluşa erersiniz. Biri Kitabullah olan Kur'an-ı Kerim, diğeri Al-i Beyt'imdir."[39] Hz. Peygamber, Hz. Ali (r.a) gelecekte çok zor şartlar altında görev yapacağını ve bir şok fitneye maruz kalacağını peygamberlik öngörüsü ile hissetmiştir. Hz. Ali'yi (r.a) ümitsizlikten ve ümmetini onun hakkında yanlış düşünmekten yani su-i zandan kurtarmak için; "Ben kimin efendisiysem, Ali de onun efendisidir".[40] gibi sözleriyle Hz. Ali'yi (r.a) teselli etmiş ve ümmetini de uyarmıştır. (Gölpınarlı, 2016:82)

Peygamberin şahsının yükümlü olduğu vazife nübüvvet ve risalet şeklinde ikili bir deyimle ifade edilmiş bulunmaktadır. Nebi-Murselin vazifesi işte bu tebliği yerine getirmektir. Ancak o, nebilik vazifesini kendisiyle birlikte farz edildiği velayet vasfına da sahiptir. Bu bakımdan O'nun üstünlüğü, velayet olmaksızın sadece risalet vazifesini taşıdığından değil, fakat, bu özelliğinin yansıra velayet vasfına da sahip olmasından dolayıdır. Bununla birlikte şu gerçeği belirtmek gerekir; risalet vazifelerinden nebinin özellikle zahiri, yani zahiri şekli ile şeriatı bildirmekten başka bir fonksiyonu yoktur. O bundan başka bir şey yapmaz. Bu şeriatın batınını, deruni anlamını açıklamak, hakiki

---

37 Et Tebarani, El Mu'cemu'l Kebir,3/43. Et-Deylemi, El-Müsned, 1/172.
38 Buhari, Cihad, 102, 143 Fezailü'Sahabe, 9, Megazi, 38. Müslim, Fezailü'Sahabe, 32.
39 Tirmizi, Menakıb, 31. Müsned, 3/14, 17, 26, 59, 51181.
40 Tirmizi, Menakıb, I İbn-i Mace, Mukaddime, ll, Müsned, 1184-118

hüviyetine"; gerçek anlamına dönüştürmek vazifesi İmam'a aittir. İmam'ın vazifesi işte budur. Nebi'nin şahsında bulunan vazife, görüldüğü gibi, daha başlangıçta iki ayrı şahsın; Nebi'nin ve İmam'ın vazifesi olarak ikiye ayrılmış bulunuyor. Aslında bu durum, tarihi hadiselerin basit bir tahlili meselesi değil, tersine, aşağıdaki misallerde görüldüğü gibi, Nebi'nin tebliğinin çok değişik şekilleri ile değerlendirildiği, kâinat öncesi bir seviyede, lahuti mülk planlarında kavranıldığı esasla ilgili bir şeydir. Mesela "Ali ve ben bir tek nuruz", daha başka bir irâde ile: "Biz esasta bir tek meşaleden yanan, iki nuruz" veyahut da "Ben ilim şehriyim, Ali de onun kapısıdır" gibi sözler söylemiştir. İmameti daha iyi anlamak için, onu ilk planda işte bu tarihi tezahürlerle, dünyevi olaylara tekaddüm eden metafizik plan üzerine oturtmak gerekir. Daha doğrusu onu her türlü ampirik anlayışı sınırlayan ve ona tekaddüm eden bir düşünce planında mütalaa etmek yerinde olur. (Corbin, 1997:718).

Şia'da velayet teorisinin temellerinin görülebileceği en güçlü kaynak İmamet görüşüdür. Zira Şia'da ilk iman edilmesi gereken ve neredeyse bütün akidenin üzerine oturduğu en önemli kilit taşı İmamet teorisidir. Şia İmamiyye, nübüvvetin nasıl Allah'tan bir lütuf olduğuna inanırsa, her asırda Peygamber'in görevlerini üstlenmiş, insanların doğru yol ve irşadlarını üstlenmiş bir imamın varlığına inanır. (Yavuz, 2017:123)

Şii-İmamiyye'nin imamet akidesi, ilk kavramlarıyla, Cafer es-Sadık (148/765) zamanında tanımlanmış ve vasıflandırılmıştır. Şia-İmamiyye'de kritik bir misyona sahip olan İmam Cafer'e göre; "İnsanlık, Allah tarafından kendisine rehberlik verilmiş, masum ve din konusunda en yetkili ve en üstün bir kimseye daima muhtaçtır." (Fığlalı: 1984:221) böylece imamiyet, nübüvvet mertebesine yükseltilmiş olmaktadır. Resul ile İmam arasındaki yegâne fark, imamın bir kitap getirmemesidir. Kuleyni'ye göre imam da vahiy alır fakat resulden farklı olarak meleği göremez; o sadece muhaddestir, insanlarla Allah arasında aracıdır. Kısacası imamlar, Allah'ın emirlerinin sahipleri, ilminin hazinesi, vahyinin de koruyucularıdırlar. (Fığlalı,2008:23)

Bilindiği üzere, Hz. Muhammed son peygamberdir. O'ndan Sonra peygamber gelmeyecektir. Ancak "başka nebi gelemeyecektir" görüşü, belki de daha başka peygamberlere her zamankinden daha çok ihtiyaç duyulabileceği manasını da beraberinde getirdiği için olacaktır ki, Şiiler üzerinde fevkalade tesirli olmuştur. Fakat, her ne kadar (Hz. Muhammed'den) başka bir nebi olmayacaksa da imam vardır. Ve işte böylece, kendisine tekaddüm eden, geçmiş beş büyük Peygamber'den sonra Hz.

Muhammed'le sona ermiş bulunan nübüvvet dairesini takiben, velayet müessesesi veya imamet halkası başladı. (Corbin, 1978:730)

Corbin'in de değinmeye çalıştığı gibi Hz. Peygamber'in nübüvveti sona erdirmesinden sonra doğacak olan otorite boşluğuna yapılan arayış Şia'da imamiyet veya velayeti doğurmuştur. İmamet ile velayet zat bakımından ayrı fakat mana bakımından aynı şeyler sayılabilir. İlk imam Hz. Ali ile birlikte 12 imam ile sabitleşen imamiyet teorisi de tıpkı sona eren nübüvvetin devam ettirilmeye duyduğu ihtiyaç, imametde de ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaca karşılık olarak da son imamdan sonra yeni bir dönem başlamış o da velilik dönemi olmuştur.

2.2. Alevilik ve Bektaşilikte Nübüvvet-Velayet İlişkisi

Alev-i Bektaşi kültüründe üzerinde durulması gereken en mühim noktalardan bir tanesi de Hz. Ali'ye yüklenen Velayet sıfatının Hz. Muhammed'in nübüvveti ile olan ilişkisidir. Zira Velayet doktrini ile Hz. Ali tasavvuru giderek mistik olmaya başlamış, Hz. Muhammed'in peygamberliği sembolik hale gelmiş ve neredeyse Hz. Ali'ye uluhiyet nispet edilecek dereceye gelmiştir. Hiç şüphesiz ki, bundaki en büyük katkıyı tasavvufi-batıni metot yapmıştır. Burada bu ilişkinin çözümlenebilmesi için Alevi ve Bektaşi kültüründeki Hak-Muhammed-Ali üçlemesine bakılması gerekir. Çünkü bu doktrin birbirine zincir gibi bağlı ve birbirinden ayrı düşünülemeyen bir inanç yapısı arz eder.

2.2.1. Hak-Muhammed-Ali Üçlüsü

Alevi inancının adeta sembolü olan "Hak-Muhammed-Ali" tasavvurunda Hak, Tanrı'yı ki bu bazen Allah bazen de Tanrı ifadesine dönüşebilmekte, Muhammed, nübüvvet şahı yani peygamberliği, Ali ise velayet şahı yani peygamberden sonra insanlara doğru yolu gösteren veliliği temsil etmektedir. Son ikincisi olan Muhammed-Ali tasavvuru çoğunlukla birbirine karışmış ve tek bir özmüş gibi yorumlanmıştır. Alevi ve Bektaşi kaynaklarında bu iki isim ayrı ayrı zikredilseler de genel çerçevede ikisinin ayn "öz"ü ifade ettikleri anlaşılmaktadır.

Aleviler arasında Hakk-Muhammed-Ali (Üçler) kabulü hakkında üç faklı yaklaşımın söz konusu olduğu görülmektedir:

Birinci yaklaşım: Hakk-Muhammed-Ali'deki Hakk, her şeyin yaratıcısı ve tek ilah olan Allah; Muhammed, Allah'ın kendilerine vahy ettiği peygamberlerinin en sonuncusu

olan Hz. Muhammed; Ali, Allah'ın arslanı, Peygamber'in damadı, amcaoğlu, büyük kahraman vb. bütün üstün meziyetleri dolayısıyla kendisine velayet kapısının piri olma özelliği verilmiş olan Hz. Ali'dir. Buna göre, Hakk, ilah; Muhammed, peygamber; Ali ise velayet kapısının piridir. Bu anlayışta Hakk-Muhammed-Ali (Üçler)'deki unsurların her birinin nitelik ve görevlerinin belirlenmiş olduğu ve olayın uluhiyyet-nübüvvet-velayet bağlamında değerlendirildiği anlaşılmaktadır. (Üçer, 2007:121)

İkinci Yaklaşım: Hakk-Muhammed-Ali'deki Hakk, Allah'tır, ilahtır; Muhammed ve Ali ise ruhu, cismi, bedeni aynıdır, aralarında bir fark yoktur, nitelik ve özellik olarak bunlar birbirinin aynısıdırlar. Bu görüşte olanların genel hareket noktalarından biri, "Allah'ın ilk olarak kendi nurundan *Muhammed-Ali* nurunu yarattığı, Abdülmuttalib'e gelinceye kadar tek olan bu nurun Abdullah ile Ebu Talib'de ikiye bölündüğü ve her iki oğlun sulbünden gelen Fatıma ile Ali'nin evlenmesiyle tekrar birleştiği, sonra Ehl-i Beyt soyundan gelenlerce taşındığı" seklindeki yaygın inanış iken; bir diğeri de kimilerince musahiplik esnasında; kimilerine göre ise, Gadirihum olayında Hz. Peygamber ile Hz. Ali'nin, bir olduklarını göstermek için aynı kıyafetin içine girmeleri üzerine ruhlarının ve cisimlerinin aynileştiği ile ilgili anlatılan batıni ve mitolojik kabullerdir. (Üçer, 2007:122)

Üçüncü Yaklaşım: Hakk da Muhammed de Ali de birdir. Bunlar bir şeyin farklı tezahürleridir. Aslında bunların hepsi aynıdır. (Üçer, 2007:123)

Bu tasavvur menakıpnamelerin ikisinde karşımıza çıkmaktadır. Birincisi olan Hacı Bektaş Velayetnamesi'ne göre; Hünkarın hocası mektebe geldiğinde, Hacı Bektaş'ın yanında iki kişinin bulunduğunu, birinin sağına, diğerinin de soluna oturduğunu ve ona Kur'an öğrettiklerini görmüş, yanlarına yaklaştığında kayboluvermeleri üzerine bunların kim olduğunu merak etmiştir. Hünkâr, hocasının merakını gidermek üzere söz alıp, sağında oturanın iki cihan Tanrı'nın aslanı Murtaza Ali olduğunu; birinin zâhir bilgisinden, diğerinin bâtın bilgisinden ders verdiklerini söylemiş; bunun üzerine Lokmân memnuniyetini belirterek Tanrı'ya teşekkür etmiştir. (Bozkurt, 2018:85)

Demir Baba Velayetnamesi'nde, Deliorman bölgesi pîrlerinden Demir Baba'nın, herkesin yakındığı ve baş edemediği bir ejderhayı öldürmek üzere yola çıkarken, âyetler okuyup "Yâ Muhammed yâ Ali" diyerek kemer eylediği güneşi Muhammed Mustafa, solunda oturanın ise, yine kendisinin bir kâfirle mücadelesi sırasında onun ensesine çöküp Tanrı'nın adını andıktan sonra "devlet-i Muhammed Mustafa, velâyet-i Aliyye'l-Murtaza" dediği(Bozkurt, 2018:89) aktarılmakta ve bu suretle ikisi arasındaki özdeşliğe işaret

edilmemekle birlikte, Muhammed ve Ali peş peşe anılmaktadır. Yine aynı eserde bir mektup vesilesiyle, “Benim ırzımı saymazsan ya Muhammed-Ali’nin ırzı nice olur?" sözleriyle (Bozkurt, 2018:91) ikisi daha açık olarak tek bir kimlikle nitelendirilmiştir. (Üzüm, 2004:118)

Muhammed-Ali birlikteliğini en açık, en vurgulu biçimde ortaya koyan eser, şüphesiz İmam Cafer Sadık’ın Buyruk eseridir. Eserde konu nazarî yönüyle iki yerde açıklanmıştır. Buna göre, Hz. Muhammed mi'racdan döndükten sonra sahâbîlerine temel konularda bilgiler vermiş, onları bir pire teslim olmaya davet etmiştir. Bu sırada, Cebrâil gelerek Allah Ali'yi vasiyet etmeni emrediyor demiştir. Bunun üzerine deve havutunda bir minber yapılmış, Hz. Muhammed minberde güzel bir hutbe okumuştur (Üzüm, 2004:110).

2.2.2. Kırklar Cemi

Alevi ve Bektaşi kültüründe “Kırklar Cemi” diye meşhur olan hadise İzmir yazması Buyruk’ta şöyle nakledilmektedir:

“Hz. Muhammed bir sabah erken Miraç’a' gidiyordu. Ansızın yoluna bir aslan çıktı. Aslan üzerine kükremeye başladı. Muhammed ne yapacağını şaşırdı. Birden bir ses duydu: "Ey Muhammed, yüzüğünü aslanın ağzına ver!" Muhammed söylenileni yaptı. Yüzüğünü aslanın ağzına verdi. Aslan nişanı alınca sakinleşti. Muhammed yoluna devam etti. Göğün en yüksek katına erişti. Orda dostuna kavuştu. Onunla doksan bin söz konuştu. Bunun otuz bini şeriat üzerine idi ve inananlara indi. Kalan altmış bini ise Ali'de sırr oldu.”[41]

“Cennette Hz. Muhammed'e bal, süt ve elmadan oluşan bir yemek geldi. Bunlar özellikle seçilmiş yiyeceklerdi. İnsan için sütün yüz yararı, balın yüz yararı vardı. Elma da katılınca bu üç yiyeceğin bin bir yararı bulunuyordu. Balın peteği insanın mayası, sütün memesi ana rahmi, elmanın kabuğu derisi sayılırdı. Tanrı, süte sevgiyi, bala aşkı, elmaya dostluğu bağışladı. Üçünü de cennet ürünü olarak insanlara yolladı."

[41]Alevi ve Bektaşi kültüründe “**Ali sırrı**” olarak geçen bu düşünce Hz. Ali’nin batıni bilgilere hâkim olduğu sonucuna götürüyor. Bu da Hz. Ali’nin Peygamberden daha fazla bilgi, daha derin bir ilme sahip olduğu, Allah ile arasında farklı bir bağ olduğunu göstermektedir ki Ali’nin uluhiyeti konusunda farklı düşüncelere sevk etmektedir. (Demircan, 2018:43)

“Hz. Muhammed miraçtan dönerken şehirde bir kubbe gördü. Bu kubbe ilgisini çekti. Yürüyüp onun kapısına vardı. İçerde birileri sohbet ediyordu. Hz. Muhammed içeri girmek için kapıyı vurdu. İçerden bir ses geldi:

"Kimsin, ne için geldin?" diye sordu.

Hz. Muhammed:

"Ben peygamberim. Açın içeri gireyim. Erenlerin güzel yüzlerini göreyim!" diye karşılık verdi. İçerden:

"Bizim aramıza peygamber sığmaz. Var peygamberliğini ümmetine yap." dediler.

Bunun üzerine Hz. Muhammed kapıdan çekildi. Tam gideceği sırada Tanrı’dan bir ses geldi:

"Ey Muhammed o kapıya var." buyurdu.

Tanrı’nın bu buyruğu üzerine Hz. Muhammed yeniden o kapıya varıp kapıyı çaldı. İçerden:

"Kim o?” diye sordular.

Hz. Muhammed: “Ben peygamberim. Açın içeri gireyim mübarek yüzlerinizi göreyim." dedi.

İçerden:

"Bizim aramıza peygamber sığmaz, ayrıca bize peygamber gerekli değil." dediler.”

“Tanrı'nın elçisi bu sözler üzerine geri döndü. Oradan uzaklaşacağı sırada Tanrı yeniden buyurdu:

"Ey Muhammed, geri dön! Nereye gidiyorsun? Var o kapıyı arala." Buyurdu.”

“Tanrı'nın elçisi yine o kapıya vardı. Kapının tokmağını çaldı.

İçerden:

"Kimsin?" diye ses geldiğinde:

"Yoktan var olmuş bir yoksul oğluyum. Sizi görmeye geldim. İçeri girmeme izin var mı?" diye karşılık verdi. Yeniden geri dönüp geldiğini bildirmedi.

O anda kapı açıldı. İçerdekiler:

"Merhaba, hoş gelip uğur getirdin; gelişin kutlu olsun kapılar açan!" diye karşılayarak içeri çağırdılar.”

“ O mecliste Kırklar oturmuş aralarında söyleşiyorlardı.”

“Peygamber Hazretleri: “Kutsal kapı, hayırlar kapısı açıldı. Bismillahirrahmanirrahim" diyerek önce sağ ayağını içeri atıp o kapıdan içeri girdi.”

“İçeride otuz dokuz inanmış can oturuyordu. Hz. Muhammed bakınca bunların yirmi ikisinin er on yedisinin bacı olduğunu gördü.”

“Muhammed peygamber geldi." diye gaipten bir ses geldi. Hz. Muhammed’in içeri girmesi için inananlar ayağa kalktılar. Tümü ona yer gösterdi. Hz. Ali de o mecliste idi. Hz. Muhammed, Hz. Ali’nin yanına oturdu. Ama onun Hz. Ali olduğunu anlamadı. Hz. Muhammed’in aklında birtakım sorular belirdi. "Bunlar kimler? Tümü aynı düzeyde. Büyükleri hangisi, küçükleri hangisi?" diye düşündü. Soru sormayı gereksiz görüyordu. Ama dayanamadı:

"Sizler kimlersiniz? Size kim derler?" diye sordu.,

İçerdekiler: "Biz Kırklarız." diye karşılık verdiler.

Hz. Muhammed:

"Peki, sizin ulunuz kim, küçüğünüz kim, ben anlayamadım." dedi.

Kırklar:

"Bizim ulumuz da uludur. Küçüğümüz de uludur. Bizim kırkımız birdir, birimiz kırktır." diye karşılık verdiler.

Hz. Muhammed:

“Ama biriniz eksik, o birinize ne oldu?" diye sordu.

Kırklar:

"O birimiz Selman’dır. Taşraya çıktı. Pars’a[42]gitti. Ama niçin sordun? Selman da burada. Onu aramızda say." dediler.

“Hz. Muhammed, Kırklar’dan bunu göstermelerini istedi O zaman Hz. Ali kutsal kolunu uzattı. Kırklar’dan biri "destur" diyerek Hz. Ali’nin koluna bıçak vurdu. Hz. Ali'nin kolundan kan akmaya başladı. Bu sırada tüm Kırklar’ın bileğinden kan akıyordu. O anda pencereden bir damla kan girip ortaya damladı. Bu kan, taşrada bulunan Selman’ın kolunun kanıydı. Sonra Kırklar’dan biri Hz. Ali’nin kolunu bağladı. Öbür Kırklar’ın da tümünün kanı durdu.”

[42] **Pars**: “İran” anlamına gelen sözcük, Bedri Noyan tarafından Farsçada “dilenmek, ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir yere çıkmak” anlamına gelen “Parsa” olarak yorumlanmışsa da Selman’ın zaten lakabının “Farisi” olması ve İranlı olması bu sözcüğün İran anlamında kullanılması daha uygundur. (Noyan, 1985:89-Naskali, 2007:174)

“O sırada Pars’dan Selman-ı Farisî’nin geldiğini gördüler. Selman bir üzüm tanesi getirdi. Kırklar bu üzümü getirip Hz. Muhammed’in önüne koydular:

"Ey yoksullar hizmetkârı, bir hizmet et de bu üzüm tanesini bize paylaştır." dediler.”

“Hz. Muhammed duruma baktı. “Bunlar kırk kişi, üzüm tanesi bir tane. Ben bu üzümü nasıl böleyim?" diye düşünceye daldı. O anda Tanrı Cebrail’e:

"Sevgilim (Muhammed) zorda kaldı. Tez yetiş cennetten bir nur tabak al, ilet. O üzümü bu tabak içinde ezip şerbet eylesin. Kırklar’a verip içirsin." diye buyurdu.”

“Cebrail cennetten nurdan yapılmış bir tabak alıp Tanrı’nın elçisinin karşısına geldi. Tanrı’nın selamını ileterek o tabağı Muhammed’in önüne koydu:

"Şerbet eyle, ey Muhammed" dedi.”

“O sırada Kırklar, Hz. Muhammed üzümü ne yapacak, diye seyrediyorlardı. Birden Hz. Muhammed’in önünde nurdan tabağın belirdiğini gördüler. Tabak güneş gibi ışık veriyordu. Hz. Muhammed tabağın içine bir damla su koydu. Sonra parmağı ile o üzüm tanesini nurdan tabak içinde ezip şerbet eyledi. Tabağı Kırklar’ın önüne koydu. Kırklar o şerbetten içtiler. Tümü ilk yaratılıştaki gibi sarhoş oldular. Oturdukları yerden ayağa kalktılar. Bir kez “Ya Allah!" diyerek el ele verdiler. Üryan büryan semaha girdiler. Hz. Muhammed de bunlarla birlikte semaha girdi. Kırklar’ın semahı ilahi bir nur içinde sürdü. Semah ederken Hz. Muhammed’in başından mübarek imamesi düştü. İmame kırk parça oldu. Kırklar’ın her biri bir parçasını aldı. O parçayı etek yapıp kuşandılar.”

“Hz. Muhammed bunlara pîrlerini ve rehberlerini sordu. Kırklar:

"Pîrimiz, Şah-ı merdân Ali’dir; kuşkusuz, tartışmasız ve rehberimiz, Cebrail Aleyhi selamdır." dediler.”

“Bunun üzerine Hz. Muhammed, Hz. Ali’nin orda olduğunu anladı. Hz. Ali, Hz. Muhammed’in yanına doğru yürüdü. Hz. Muhammed, Hz. Ali’nin geldiğini görünce saygı ve sevgi ile eğilerek Hz. Ali’ye yer gösterdi. Kırklar da Hz. Muhammed’e katılarak, Hz. Ali karşısında saygı ile eğilerek yol açıp yer gösterdiler. Bu sırada Hz. Muhammed, Hz. Ali’nin parmağında nişan-ı mührü gördü” (Bozkurt, 2018:22-27).

Başta Buyruk olmak üzere neredeyse bütün Alevi ve Bektaşi literatüründe farklı formlarda anlatılan bu hadise, çok batıni kalıplara sokulmuş, abartılı ve mucizevi anlatımlarla efsaneleştirilmiştir. Hz. Ali’nin velayetini güçlendirmek niyetiyle yapılan bu aşırı ve gerçekten uzak yorumlamalar, Hz. Ali’yi Peygamberin sahabesi ve dört büyük

halifelik yapmış olan beşerilik özelliğinden sıyırıp ilahi bir motife sığdırmıştır. Hz. Ali'nin bu kadar manevi yönünün güçlendirilmesi onu peygamber ile eşleştirmeye hatta peygamberin sadece sembolik olduğunu asıl mananın Ali olduğu yorumlamalarına kadar götürmüş nihayetinde Hz. Ali uluhiyet makamına kadar çıkarılmıştır.

Allah'tan vahiy almış olan ve peygamber olarak bütün kitleler tarafından kabul edilen Hz. Muhammed'in miraçtan döndüğünde böyle bir yere uğraması, bu yerde kim olduğunun bilinmemesi ve içeriye alınmaması, içeriye alındıktan sonra en yakın arkadaşı, damadı ve yeğeni olan Ali'yi tanıyamaması, burada Cebrail'den vahiy alması ve ilginç bir şekilde bu vahyin Kur'an'da yer almaması, doğa üstü denecek mucizevi olaylar yaşanması gibi ifadeler bu ve benzeri hadiselerin Hz. Ali'nin makamını ve tasavvurunu yüceltmek niyetiyle yapıldığını ve gerçekten tamamen uzak olduğunu göstermektedir. Kaldı ki zaten şifahi(sözlü) ve gizli bir kültür olan bu düşünce sisteminin içinde buna benzer fazlaca halk efsanesi bulunmaktadır.

Buyruk'ta bu konuda nazari yönden bahsedilen ikinci nokta da şöyledir; Hz. Muhammed mi'racdan döndükten sonra sahâbîlerine temel konularda bilgiler vermiş, onları bir pire teslim etmeye davet etmiştir. Bu sırada Cebrail, Hz. Muhammed'e gelerek Allah'ın bu kişinin Ali olması gerektiğini ve Ali'yi vasiyet etmesini söylemiş. Hz. Muhammed uzun bir hutbe okuduktan sonra vasiyetini şu şekilde dile getirmiştir:

"Ey insanlar, hakikat Şâh-ı Merdân Ali hakkında geldi, gelin ona uyun" buyurmuştur. Ardından sağ elinden tutarak onu da minberin üzerine çıkarmış kutsal elleri ile kuşağını açıp Ali'yi bağrına basmıştır. İkisi birlikte aynı gömleğe girmiş ve gömleğin yakasından baş vermiş; gömlekte iki baş bir gövde gözükmüştür. Sonra da "Senin vücudun benim vücudum, senin etin benim etim, senin kanın benim kanım, senin ruhun benim ruhum" demiştir. Olayı izleyen sahâbiler bu sözleri duyunca şaşırmış, içlerinden biri hasetle, "Ey Tanrı'nın elçisi, gömleğinizi çıkarın, biz de görelim" deyince, Hz. Peygamber teninden gömleğini çıkarmış, orada bulunan herkes Muhammed tek bir vücut olduğunu görmüştür. Bunun üzerine insanlar, "İnandık, ey Tanrı'nın elçisi" demiş, ardından Peygamber kutsal gömleğini giymiştir." (Bozkurt, 2018:31-32)

Aynı husus eserin sonunda, bazı ek bilgilerle tekrarlanır: "Muhammed ile Ali'nin nuru birdi. On sekiz bin âlemden iz, belirti yokken onların nurları parlıyordu. Günlerden bir gün evrenin yaratıcısı ulu gücünü göstermek istedi. Yüksek-alçak, sağ-sol, kuzey-güney, doğu-batı, yer-gök, ay-yıldız, yıl-gün gibi şeyleri yaratırken ulu büyüklüğü ve

büyük bağışlaması ile bir de yeşil derya yarattı. Sonra o deryaya baktı. O anda derya coştu ve dalgalandı. Dışarıya bir cevher attı. Ortadan ikiye böldü. Parçalardan biri yeşil, biri ak nur oldu. Orada yeşil kubbe gibi bir kandil asılı duruyordu. Tanrı, nurları bu kandile koydu. Yeşil nur Muhammed Mustafa'nın, ak nur Aliyye'l-Murtaza'nın oldu; o nurların her birinden bin bir ışık yayıldı. Tüm varlığı aydınlattı. Bu iki nur Abdullah ve Ebû Tâlib zamanında görünüşte ikiye ayrıldı, ama nurlar ayrıldıktan Sonra da onlar bir kapıdan girip çıkmışlardır. Bir sofrada, bir kapta yiyip içmişlerdir. Birbirlerinden hiçbir gizlilikleri olmamıştır. Bir gün Hz. Muhammed bu gerçeği açıklamak istemiş, Ali'yi yanına çağırmış, ikisi bir gömlekten baş çıkarmışlardır..."(Bozkurt, 2018:86)

Ayrıca eserde Hz. Muhammed'in şeriatı, Ali'nin ise tarikatı temsil ettiğine atıf yapılarak, "Şeriat Muhammed'in şanına; tarikat, mârifet, hakikat Ali'nin şanına geldiği" ifade olunmuştur. (Bozkurt, 2018:19) Kitapta bu çerçevede kimi zaman Hz. Muhammed ve Ali ayrı ayrı kimliklerde kimi zaman da tek kimlik olarak birçok defa geçer. Meselâ yolun, Muhammed-Ali yolu olduğu, pîrlerin Muhammed-Ali soyundan gelmesi gerektiği belirtilir. (Bozkurt, 2018:20-21-28)

Muhammed-Ali özdeşliği Alevî deyişlerinde de sıkça tekrarlanmıştır. Nesîmî;

Kim Muhammed'i Ali'den ayırır lânet ona
Lahmüke lahmî değil mi yâ Ali senden medet (Nesimi, Ergun, 2017:63)

beytinde bu birlikteliği kabul etmeyenleri tel'in(lanetlemek) ederken, başka bir şiirinde;

Âyet-i levlâk ilen hem lâ fetânın mânâsı
"Lahmüke lahmi" yerisi(ni)z yâ Muhammed yâ Ali (Nesimi, Ergun, 2017:69)

diyerek bu birlikteliği tekrarlar. Virânî de şiirlerinde daha çok "Mustafa", "Murtaza ifadeleriyle Muhammed-Ali ikilisini vurguladığı gibi bazı deyişlerinde ikisinin aynı beden, ayni ten olduğunu ifade eden "lahmüke lahmî" ibaresine atıf yapar. Ayrıca o, şu şiirinde Ali'nin Muhammed'in zatı olduğunu söyler:

Nûr-ı bedrüddücâsın yâ Ali canım Ali
Nûr-ı zâtı Mustafa'sın yâ Ali canım Ali

Şah İsmail Hatai, Pir Sultan Abdal, Kul Himmet ve diğer bütün Alevi ozanları şiirlerine ve beyitlerine Hz. Muhammed sevgilerine Hz. Ali'yi de katarlar, Hz. Ali'yi manevileştirerek Hz. Muhammed ile özdeşleştirmişlerdir.

Alevi ve Bektaşi edebiyatında Hz. Ali'nin Velayetiyle Hz. Muhammed'in nübüvvetini eşleştiren bir başka yorum da "Sakahum sırrı"dır. Yaratılışın ana gayesi, her şeyin ilk sebebi olarak anlatılan bu düşünceye göre cümle yaratılan her şeyin yaratılış sebebi Hz. Ali'dir. Öyle ki Hz. Ali olmasaydı on sekiz bin alem yaratılmazdı düşüncesini bile ifade etmişlerdir.

Buna göre; Allah, kendi nurundan bir nur yaratmış ve buna Nur-i Muhammedi demiştir.[43] Alevi ve Bektaşi inancına göre kainatın yaratılış sebebi bu nurdur. Ayrıca nur, zuhura işarettir; zahir ismi ile tecelliye denir ve dünya suretlerine görülen vücuddur. (Fığlalı, 2006:184)

İslam inanışında Allah'ın Hz. Muhammed'i kendi nurundan yaratması zati olarak değil, manevi olarak onun şahsında insanlığın yüceltilmesi anlamına gelmektedir. Kur'an'ı Kerim'de "nur" kelimesi ile bizzat Hz. Muhammed işaret edilse [44]de bu ve benzeri ayetlerdeki Hz. Muhammed'i kasteden "nur" yücelik anlamını taşımaktadır. Tasavvuftaki "Nur-i Muhammed'i" inanışındaki temel hedef de Hz. Muhammed'i yüceltmektir. (Fığlalı, 2008:184)

Bunula beraber Alevi ve Bektaşi düşüncesi Hz. Muhammed ile birlikte Hz. Ali'de de ilâhî nûr görür; her ikisini birleyerek, onlarda Tanrı nûrunun tecellisini bulur. Onlara göre Muhammed ve Ali, ayrı ayrı vücuda sahip olmakla beraber, birdirler; aynı nûr- dan yaratılmışlardır ve "bir şahsın iki adı gibi söylenip yazıldığını kabul ederler. Peygamber ve güveyisi, teolojik bir simada birleştirilmiştir."(Eröz, 1977:213) bu Kul Adil'in bir nefesinde şöyle açıklanır: "Ali Muhammed'dir, Muhammed Ali" Yesari'nin on iki imam nefesinde:

Haşa birbirinden kim ayrı gördü

Muhammed Ali'dir, Ali Muhammed (Gölpınarlı, 2017:48)

Ayrıca Hz. Peygamber'in "Ben ilim şehriyim; Ali de onun kapısıdır" hadisine dayanarak, Hz. Ali'ye ilâhî ve yüce bir sıfat kazandırırlar. Böylece karşımıza iki Ali çıkar.

---

[43] Cabir b. Abdillah'dan rivayet edilen bir hadis şöyledir: "Dedim ki, ya Resûlullah, anam babam sana feda olsun. Allah'ın en evvel yarattığı şeyi bana söyler misin? Buyurdu ki: Ey Cabir, Yüce Allah eşyadan önce kendi nurundan senin peygamberinin nurunu yarattı…" Resûl-i Ekrem'in ruhu ve nuru bütün insanlardan, peygamberlerden, hatta meleklerden önce var olduğundan Peygamber insanlığın mânevî babasıdır. Hz. Âdem insanların maddeten babası (ebü'l-beşer), Hz. Peygamber ruhların babasıdır (ebü'l-ervâh). "Allah ilk defa benim nurumu yarattı"; "Âdem toprakla su arasında iken ben peygamber idim" (Tirmizî, "Menâķıb", 1; *Müsned*, IV, 66; V, 379; Aclûnî, I, 265; Abdülkerîm el-Cîlî, II, 37) meâlindeki hadislerle bu hususa işaret edilmiştir. (Demirci, 1997:179-180)

[44] "Doğrusu size Allah'dan bir vahiy (nur) ve apaçık bir Kitab gelmiştir." (5/Maide, 15.)

Bunlardan biri beşer olan Ali'dir. Dünyada yürür, insanların işlerine karışır. Diğeri doktrinal Ali'dir. Kozmik önemiyle temsil edilir. (Birge, 1991:133)

Bu husus Alevi-Bektâşî şairleri tarafından "Allah-Muhammed-Ali" üçlüsü şeklinde şöylece ortaya konur:

Fakir Ednâ (On yedinci yüzyıl): ()

Ali Muhammed'dir. Muhammed Ali
Ali Gördüm bir elmadır elhamdülillah
Ali Muhammed'dir Muhammed Ali
Anlar kurdu doğru erkânı yolu

Kul Himmet (Onaltıncı yüzyıl): (Ergun, 2017:188)

Mahabbettir Lâilâheillallah
Mahabbettir Muhammed Resûlullah
Mahabbettir Ali şah veliyyullah
Üç isim, mânada birdir mahabbet
Yerde insan gökte melek yok iken
Kudretinden bir nûr indi süzüldü
Cümle mahlûk kandildeki nûr iken
Ayın Ali, mim Muhammed yazıldı.

Allah-Muhammed-Ali üçlüsü, Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin nûr birliği meselesi Alevî-Bektâşî edebiyatında Onaltıncı yüzyıldan itibaren giderek artan bir heyecanla işlenmiş bir konudur. Bu duruma takılarak, Alevî-Bektâşî zümrelerinin "Allah-Muhammed- Ali" üçlemesini, Hristiyanlıktaki "Baba- Oğul- Ruhu'l-Kuds" üçlemesine benzeten batılı araştırmacılar ve bir kısım yerli yazar, muhtemelen tasavvuf geleneğindeki "nübüvvet-velâyet" konusunu görmezden geliyorlar. (Fığlalı, 2006:186) Hristiyanlıktaki üçleme ile Alevilikteki üçleme arasındaki tek benzerlik sayı bakımındandır. (Eğri, 1999:106) Birincisi bir dinin ana inanç doktrinleridir, ikincisi ise bir dinin içerisindeki tasavvuf yorumundan ibarettir. Baba-Oğul-Kutsal ruh üçlemesi Hristiyanlık dininde Tanrı'yı ifade eder. Ancak Hak-Muhammed-Ali üçlemesinde Muhammed ve Ali, biri Allah'ın kulu ve elçisi diğeri de Allah'ın kulu, elçisinin yolunda giden velidir. Dolayısıyla bu iki doktrini eşit saymak hem akademik bir yanlış hem de

objektif olmayan bir ön kabulden ileri gelmektedir. Alevî-Bektâşî kültüründeki “Allah-Muhammed-Ali" üçlemesinde günümüz Dedebabası Sayın Noyan’ın da belirttiği şekilde, "Hıristiyanların üçlemesindeki Baba-Oğul orantısı yoktur. Hz. Muhammed ve Hz. Ali’nin anaları, babaları, ataları besbelli kimselerdir. Kendileri de gökten indiklerini ve sonra yine oraya çıkacaklarını iddia etmemişlerdir. Hz. Peygamber ve Hz. Ali kendilerinin de bir Tanrı kulu olduklarını daima tekrarlamışlardır.” (Noyan, 1985:54)

Zaman zaman aşırıya kaçan ifadelerine ve belki de birer "şathiyyât[45] sayılması gerekli edebî mahsullerine rağmen, onların Allah, Muhammed ve Ali’ye karşı duydukları derin bağlılık ve aşka bağlamak, sanırız daha insaflı ve mâkul görünmektedir.

Alevî kültüründe, Uluhiyyet’in nuru, tabiî olarak nurun aslıdır. Nübüvvet nûru, peygamberlerin sonuncusu (hâtem’ul-enbiyâ) Hz. Muhammed'de; nübüvvet halkasının aralandığı noktada başlayan velâyet nûru da Hz. Ali’dedir. Bunun içindir ki ona, "Şâh-ı Velayet” de derler. Nübüvvet Uluhiyyet’in mümessilleri oldukları ve aynı kaynaktan neşet ettikleri için, yan yana zikredilmeleri de o kadar tabiidir; çünkü zinciri tamamlayan halka hükmündedirler. Bu anlayışın tasavvuf geleneğindeki velâyet görüşünden ayrı olarak Hz. Ali’ye öncelik tanıdığı ve bu arada, Bâtınîlikten büyük ölçüde etkilenmiş olduğu belirtilmelidir; çünkü tasavvufta, mesela İbn Arabî’ye göre, Hz. Peygamber’in hem nübüvvet hem de velâyet sıfatı vardır. Nübüvvet sıfatı son bulduğu halde, velâyet sıfatı onun velileri ile devam etmektedir. (Kara, 2017:153)

Alevî kültürü ise, velayeti, Şii-Bâtınî tesirle, sâdece Hz. Ali’ye ve oğullarına tahsis etmektedir. Buna göre nübüvvet dinin zâhirî kısmını öğretme; velâyet ise asıl önemli olan bâtıni yani iç anlamını, özünü anlatma, demektir. (Fığlalı, 2006:186)

Esasen Alevî kültürünün, dinde müstesnâ bir yer tanıdığı Hz. Ali’nin bu konudaki görüşleri bizzat kendi dilinden takip edilecek olursa, onu neredeyse tanrılaştıracak derecede yücelten ifadelerin, hangi görüşün tesiriyle söylenmiş olursa olsun, birer şathiyyât olarak görülmesini ve her birinin mecâzî anlamda değerlendirilmesini zarûrî kılar. Meselâ onun, bu hususlardaki hutbelerinden sâdece bir kaçındaki görüşler şöylece

[45]**Şathiyyât**: Sufilerin cezbe halinde iken söyledikleri görünüşte saçma ve ölçü dışı, fakat şerh ve tahlili halinde çok değişik ve ilgi çekici hususlara işaret ettiği görülebilen sözleri ve şiirlerine denir. Bazı mutasavvıflara göre şathiye türü sözler onu söyleyen sûfîye ait olmayıp bunların gerçekte kaynağı Allah’tır. Sûfînin yaptığı şey bu ilâhî sözleri tekrar etmekten ibarettir. Bâyezîd-i Bistâmî’nin, “Kendimi tenzih ederim, şanım ne yücedir” ifadesi bir müminin, “Ben kendisinden başka ilâh bulunmayan Allah’ım, bana ibadet ediniz” meâlindeki âyeti (Tâhâ 20/14) zikir yoluyla tekrarlaması gibidir. Halbuki Bâyezîd-i Bistâmî’nin bu şathiyesini duyanlar O’nun kendisini kastettiğini sanmışlardır. Bu türlü edebi mahsullere, en çok Alevi ve Bektaşi edebiyatında rastlanılmaktadır. (Uludağ, 2010:270)

özetlenebilir: "Dindeki en başta gelen iş, O'nu (Allah'ı) tanımaktır. O'nu tanımanın kemâli, O'nu tasdik etmektir. O'nu tasdik etmenin kemâli, O'nun Birliğine inanmaktır. Sonra Allah, insanoğluna, yarattıklarına sözünü iletsinler, O'nun ihsanını hatırlasınlar, öğüt versinler, önlerindeki perdeyi kaldırarak hikmetin faziletini görsünler ve onlara O'nun yüceliğinin işaretlerini göstersinler diye Resullerini ve Nebilerini gönderdi. Allah, yaratıklarına dâima ya bir Peygamber göndermiştir ya Kendi katından bir Kitâb indirmiştir; ya geçerli bir delil ve hüccet yahut doğru yolu gösterecek bir vesile belirlemiştir. (Demircan, 2018:95)

Hz. Ali'ye ait olduğu iddia edilen Nehcu'l Belaga adlı eserde geçen bu pasaja göre Allah, insanları aydınlatmak, onlara doğru yolu göstermek üzere elçiler ve nebiler gönderir. Alternatif olarak kitap yoksa da bir "vesile" gönderir. Burada "vesile" den kasıt, peygamberin vefatından sonra insanlara doğru yolu gösterecek olan Veli'dir. Yani o da Velayet şahı Hz. Ali'dir. Bu vesile kapısıyla da Hz. Ali'ye ilahi bir misyon yüklenmektedir.

Yine aynı eserde Hz. Ali hakkında şöyle bir rivayet iddia edilmektedir; "Allah'ın Resulü (s.a.s.)'ne vahiy indiğinde Şeytan'ın feryadını duydum ve "Ey Allah'ın Resulü, bu feryat nedir?" dedim. O şu cevabı verdi; "Bu feryat eden şeytandır; artık kendisine ibadet edilmesi ümidini yitirdi Ey Ali, sen de benim gördüğümü görmekte ve duyduğum her şeyi duymaktasın; tek istisna ile ki, sen peygamber değilsin, sadece bir vezirsin ve şüphesiz hak yoldasın…" (Demircan, 2018:393). Burada Hz. Ali'nin olduğu iddia edilen bu rivayete göre açıkça Hz. Ali'nin de Peygamberin duyduğu sesleri ki bu sesleri peygamberden başka kimse duyuyorsa ya vahiy-i mektub yani yazılmış vahiy ya da vahiy-i gayri mektub yani peygamberin aldığı fakat yazıya geçirmediği vahiydir. Burada bu sesi peygamberden başka kimse duymuyorsa sadece onun peygamberlik konumuna has bir yetenek ya da özelliktir. Bu sesi peygamberle beraber Hz. Ali de duyuyorsa demek ki Hz. Ali'nin diğer insanlara göre farklı, peygambere benzeyen bir ilahi özelliği vardır demektir. Bu da akıllara iki türlü soru işareti getirmektedir; birincisi, Hz. Ali, eğer bu sesleri işitiyorsa ve peygamber de onun kendisinin veziri olduğunu iddia ediyorsa, peygamberin vefatından sonra siyasal-halifelik olaylarında Hz. Ali neden bu kadar pasif davrandı? Neden vezirlik hakkın iddia etmedi ya da Peygamber bunu bütün inananlara neden açık açık belli etmedi? İkinci bir soru ise; eğer Hz. Ali'nin böyle ilahi bir özelliği, yani peygamberin duyduğu sesleri duyma misyonu varsa bunu neden sadece Şii-Alevi

kesim bilmektedir? Kaldı ki böyle bir yeteneği olsaydı bunu Hz. Ali'nin bütün arkadaşları, ilk Müslümanların hepsi bilirlerdi. Burada neden bu özelliğini gizlediği sorusu da akıllara gelmektedir.[46]

Burada da anlaşılacağı üzere Alevi ve Bektaşi literatürünün şifahi olması, tarih boyunca siyasal hükümetler tarafından takibata uğramaları sebebiyle inançlarını gizli yaşamaları Alevi ve Bektaşi inançlarını epey karmaşıklaştırmış, çok farklı rollere bürümüştür. Kulaktan kulağa rivayetler yoluyla gittiği her köyde, her bölgede farklı formlara bürünen bu inançlar daha sonra yazılı hale getirilmeye çalışılsa da her kesimin düşünceleri ve inanışları farklılık arz ettiği için tabii olarak birden fazla farklı yazılı literatür ortaya çıkmıştır. Artık karşımızda iki 'Ali' bulunmaktadır. Birisi tarihsel gerçekliği bulunan dördüncü halife Ali, diğeri efsaneleştirilen menakıblarla hayatı yeniden inşa edilen menkıbevi Ali.

Hurufi ve Batınilik akımından fazlaca etkilenen Alevi ve Bektaşi düşünce yapısında Allah, peygamber ve Hz. Ali'nin tasavvurları çokça sembolikleşmiş zamanla efsaneleşmiştir. Bu yorumlar da haliyle diğer çevreler tarafından aşırı olarak algılandığı için zaman zaman Alevilik-Bektaşilik İslam dininin dışında farklı bir gelenek, sapkın bir fırka gibi gösterilmeye çalışılmıştır. Şia-İmamiyye'nin Hz. Ali'nin hilafeti üzerine aşırı savunma yapması onların da Hz. Ali tasavvurunu aşırı yüceltmiş ve Hz. Ali'nin siyasi konumuna inanmak dini bir mesele haline getirilmiştir. Şia-İmamiyye ve Anadolu tasavvufunun etkisiyle de bu etki Orta-Asya'dan beri Şamanizm gibi inanışlara mensup olan Türkleri etkilemiş, aslı Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisinden ibaret olana fakat farklı normlara sokuldukça ulûhiyyet yüklemeye kadar giden inançlara kadar götürmüştür.

2.2.3. Dört Kapı Kırk Makam

Tasavvuf geleneğindeki Vahdeti-i Vücud düşüncesinden etkilenen ve bunun formlarını kendine göre uygulayan Alevi ve Bektaşi düşüncesinde Nübüvvet-Velayet ilişkisi açısından kritik olan bir başka öğreti de Dört Kapı Kırk Makam öğretisidir. İmam

[46]Hz. Ali'nin sözleri ve hutbelerinin toplandığı ve O'na ait olduğu iddia edilen bu kitap, Hz. Ali vefat ettikten 360 yıl sonra derlenip bir araya getirilmiştir. Kitabı bir araya getiren eş-Şafi er-Radi adlı şahıs bu metinleri verirken hiçbir kaynak belirtmemiştir. Mezhepler tarihi açısından bilimsel olarak gerçeklik arz eden bir kitap olmadığı için ortaya koymuş iddialar da ciddiye alınacak bilgiler değildir. Fakat şu da bir gerçek ki bu eser gerek Şii fırkası gerekse Alevi ve Bektaşi zümreler tarafından baş yapıtlardan kabul edilmiş ve içindekilerle amel edilmiştir. İçindekileri onayladıkları için de Alevi ve Bektaşi düşence sistemi hakkında önemli bilgiler vermektedir. (Demircan, 2013:12)

Cafer Sadık'ın İzmir yazması Buyruk adlı eserinin neredeyse bütün nüshalarında özet olarak geçen öğreti şöyledir;

"Dört kapı, kırk makam ve on yedi erkan ve üç yüz altmış altı Menzil vardır. Bütünü içinde inancın ilkeleri şöyle açıklanır: Dört kapının birincisi şeriat, ikincisi tarîkat, üçüncüsü mârifet, dördüncüsü hakikat kapısıdır."

"Şeriat kapısı, doğru inanç ve uğraş ile hizmet edip Hakk Teala'nın didârını görmektir. İnsanlara hizmet ve izzet edip şeriat mizanında tamam olarak şeriat ehlini hâkir görmemektir" (Çalışkan, 2010:69).

"Tarîkat kapısı, tarîkatın gerektirdiği işlerde uzun yıllar hizmet ile gönül dileğini ve kalb isteğini bulup tarîkat ehline muradını vermek, velayet göstermek, keramet izhar eylemek, böylece tarîkat mizanında tamam olmaktır."

"Mârifet kapısı, Allah'ı tanıyıp teslimiyet bulup rızaya kavuşmaktır. Başkasının ayıbını örtmek, gönlünün muradını tanıyıp zahir ve batını kavramış kişileri hoşnut eylemek, Hakk Teala'nın nurunu her yerde görmektir. Mârifet, aklın nuru, canın hayatı, ilmin sureti, tarîkatın sikkesi, şeriatın gömleğidir."

"Hakikat kapısı, hakikat nuru ile insanın kendisinden geçip Mevlâsı ile kendisi arasında nur ile sırra erip keramet gösterip Allah'ın sırrının sırrına ermektir. Peygamberin sözü şeriat, işi tarîkat, durumu mârifet, sırrı hakikattir. Şeriat farzdır, tarîkat vaciptir, mârifet sünnettir, hakikat nevaldir. Şeriat anadır, tarîkat babadır, mârifet oğuldur, hakikat oğulun oğludur. Şeriat doğudur, tarîkat batıdır, mârifet kuzeydir, hakikat kıbledir. Dört kapıda murat benliğin yok olduğu verdi. Birlik bu kapıya girmekle olasıdır." (Bozkurt, 2011:181).

Görüldüğü üzere bu makamlardan her birinden geçen kul sonunda Hakk ile bir olmaktadır. Bu da tasavvuftaki Vahdet-i Vücud ile aynıdır. Varlıkta bir olma felsefesinin farklı bir yansımasıdır.

Alevi ve Bektaşi literatürüne yansımamış olmakla birlikte, bazı Alevi ileri gelenleri Dört Kapı teorisini şu şekilde de yorumlamışlardır; şeriat kapısından bakıldığında Hz. Ali yiğit, cesaretli, kahraman, Allah'ın aslanı, cennette kevser sunucusu, Murtaza gibi bir kimlik ile ortaya çıkar. Tarikat kapısından bakıldığında Hz. Ali, velayet sahibidir. O kadar ki ona uğramadan velayet sahibi olmak mümkün değildir. O sadece bir veli değil, insanları veliliğe götüren kılavuz, velayet sancağını taşıyan seçkin bir liderdir. Marifet kapısından bakıldığında "hakikat-ı Muhammediyye" anlayışı içerisinde velayet

ve nübüvvetin aynı öz altına birleştiği, dolayısıyla Ali ile Muhammed'in aynı özden oldukları gibi bir görünüm söz konusudur. Hakikat kapısından bakıldığında ise Ali'nin ulûhiyyet makamı göze çarpmaktadır. Çünkü o mertebede Hakk ile bir olunmaktadır ve orada Hak'tan başka kimse yoktur. (Üzüm, 2018:127)

2.2.4. Üç Sünnet Yedi Farz

Bununla beraber Alevi ve Bektaşi düşüncesinde Üç Sünnet Yedi Farz diye başka bir teori daha vardır. Buyruk eserinin İzmir Yazmasına göre; "üç sünnet: Allah, Muhammed Ali'dir. Bunların üçünü bir bilmek gerekir. Allah, Muhammed, Ali bir idi, ervah-ı ezelde nurları bir idi (Yılmaz, 1948:43) aynı yapıtta ise yedi farz ise şöyle sıralanır: Musahip, mürebbi, rehber, mürşit, aşna, peşine, çeğildeşinden ibarettir. Başka bir rivayete göre ise: İki musahip iki de eşleri dört, bir mürebbi bir rehber ve bir mürşit yedidir" (Yılmaz, 1948:43). Bedri Noyan ise şu bilgileri verir: "Üç sünnet, yedi farz hakkında: Sırname adlı yazmada İmam Cafer Sadık Hazretlerine atfen şu bilgi verilir:

1. Sünnet: gönlünden ve düşüncesinden Tanrısal gerçeği (ilahi hakikati) çıkarmamaktır. Bunu daima hatırlamaktır.
2. Sünnet: Bir kardeşine karşı kin garaz, duygusu beslememektir.
3. Sünnet: Kahrına ve her haline teslim ve razı olmaktır. Yedi Farz şunlardır:
    1. Farz: Var olan her nesnede tanrıyı tanımak, (gerçeği görmek). Kendisine söylenenlerin herhangi bir kimseye açmamaktır. Ahdini şeytandan korumak ve Tarıyk-i nacinin[47] sırlarını dışta kalanlardan gizlemektir.
    2. Farz: Ayıpları örtücü olmaktır. Gördüğünü örtüp, görmediğini söylememektir.
    3. Farz: Tanrısal gerçeği düşünmek, her derdin ondan geldiğini unutmamaktır.
    4. Farz: Mürşit ve rehber hakkını Hakk bilmiş olmaktır. Onun iradesine uymaktır. Her işe başlarken ona başvurmak, onda perdesiz, Cemalullah'ı görmektir.

[47] Mezhepler tarihinde Fırka-i Naciye diye geçen tamlamanın anlamı şudur; Hz. Muhammed'in "Ahir zamanda ümmetim 73 fırkaya bölünecek. Bunlardan sadece bir tanesi kurtuluşa erecek o da…" hadisindeki kurtuluşa erecek olan fırka anlamında kullanılır. Ortaya çıkan her mezhep fırka-i naciye olduğu iddiasında bulunmuştur. (Fığlalı,1983:55)

5. Farz: Musahip hakkını erenler meydanına götürmek, mürşidine boş elle gelmemektir. Talibin abdesti oldur.
6. Farz: Meydanda mürşidinden aldığı eli Hazreti pîrin eli bilmek, ondan hakkın eline ermek, ikrar verip tevbe kılmaktır.
7. Farz: Mürşidinden kazandığı bilgiye uymak ve yol ehline karşı alçak gönüllü olmaktır" "(Bozkurt, 2018:192).

Burada da görüldüğü üzere üç sünnet yedi farz teorisi yine aynı şekilde tasavvuf kültüründen etkilenilerek ortaya konulmuş bir teoridir. Üç sünnet ile Allah, Muhammed, Ali kastedildiği iddiaları da vardır.

Netice olarak Velayet doktrini ile Hz. Ali ve Hz. Muhammed aynı özde birleştirilmiş, velayet, nübüvvetin gereği ve devamı olarak görülmüştür. Hz. Ali'nin şahsına yüklenen aşırı kutsiyet onu Veli makamıyla Peygamberle özdeşleşmeye oradan da Hakk katına çıkarmıştır. Nübüvvet kapısının kapanmasıyla inananlar, ilahi otoritenin müdahalesinin devam etmesine ihtiyaç duymuşlardır. Sünni İslam, tasavvuf ile, Şii-İmamiyye ve Alevi ve Bektaşi kültürü de Velayet doktrini ile bu müdahaleleri devam ettirmişlerdir. Böylelikle Nübüvvet ile eşdeğer görülen Velayet çoğu zaman Nübüvveti geçmiş bazen de aşırı yorumlarla Uluhiyete kadar gitmiştir.

Hz. Ali tasavvuru ile ilgili algılamalar gerek kaynaklar gerekse yüklenilen mertebeler itibariyle ne kadar farklılık arz etse de Hz. Ali, Alevi ve Bektaşi kültüründe genellikle tarihi bir şahsiyetten çok, kültürün geçirdiği tarihi sürece bağlı olarak folklorik ve yer yer de mitolojik bir figür olarak yer almaktadır. (Üzüm, 2018:127)

Hz. Ali'ye de yüklenen bu tasavvurlar, onun şahsında bütün inanan toplumların kendileriyle Allah arasında bir bağ kuracak, onlara doğru yolu gösterecek bir kurtarıcı/mehdi anlayışından hareketle ortaya konulmuştur denilebilir.

Sonuç olarak Alevi ve Bektaşi düşünce yapısında Hz. Ali, tarihsel şahsiyetinden uzak bir biçimde algılanmıştır. O'na duyulan sevgi ve saygıda aşırıya gidilmiş ve peygamberlik ile eşdeğer görülmüştür.

SONUÇ

Tasavvuf, Batınilik, Şiilik, Şamanizm, Hurufilik gibi çeşitli inanç ve düşünce sistemlerinden yaşamış oldukları coğrafyalar dolayısıyla etkileşimde bulunan Alevi ve Bektaşi düşünce mirası, İslam dinini Hz. Ali şahsında çok farklı motiflerde/konumlarda yaşamaya ve aktarmaya çalışmıştır. Bunu yaparken sosyolojik ve psikolojik şartlar gereği uğramış olduğu her düşünce geleneğinden bir şeyler alıp kendi düşünce sistemine göre yorumlamıştır.

Hz. Muhammed'in vefatından sonra siyasi olarak çok çalkantılı dönemler geçiren İslam dünyası, sosyal ve siyasal istikrar açısından zayıflamıştır. Kendi içlerinde adeta iktidar savaşlarına girip otoritelerini ve birliklerini günden güne zedelemişler ve sonunda çok büyük ayrılıklara düşmüşlerdir. Hz. Muhammed'in hayatta iken Hz. Ali ile olan yakın aile bağları, Ali'yi hayatı boyunca önemli bir konumda tutmuştur. Vefatından sonra ise bu konum Hz. Ali'yi seven ve savunanlarca devam ettirilmek istenmiş, korunmuş, savunulmuş ve giderek savunmaktan çıkıp inanç meselesi haline getirilmiştir. Üç büyük halifeden sonra sonunda istedikleri konuma getirdikleri Hz. Ali, Hz. Osman'ın öldürülmesiyle başlayan gerek iç karışıklıklar gerekse dıştan gelen kışkırtmalarla bu karışıklığı giderememiş, Peygamberin eşiyle ve yakın arkadaşlarıyla savaşa girmek zorunda kalmış, binlerce Müslümanın ölmesine sebep olacak savaşlara iştirak etmiş ve sonunda uzun zamandır hakkı olduğu iddia edilen bu konum hayatına mal olmuştur.

Hz. Ali'nin İbn Mülcem tarafından şehit edilmesi, zaten bunalımlı olan İslam toplumunu daha da içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Gerek Emevi ailesinin Muaviye başkanlığında iktidara geçme planları, gerekse Hz. Ali'yi savunanların göstermiş olduğu aşırı reaksiyonlar devlet otoritesini zayıflatmış, Müslümanları sürekli karşı karşıya getirmeye zorlamıştır. Bu iktidar mücadelesi devam ederken aynı zamanda Hz. Peygamberin geride bırakmış olduğu dini düşünce de teşekkül etmeye devam etmiştir.

Kur'an'ın henüz yazıya geçirilmemesi, bir araya getirilen nüshaların birbirlerinden farklılık arz etmeleri gibi dini konularda da ihtilaflar baş göstermiş ve halife Hz. Osman'ın müdahalesiyle Kur'an bir nüshada toplanmış ve geri kalan nüshalar

imha edilmiştir. Şia-İmamiyye'nin iddia ettikleri, Hz. Fatıma nüshasının da yakılması daha sonra dini yorumlama biçiminde de ihtilafları beraberinde getirmeye sebep olmuştur.

Bütün bu sebeplerden kaynaklı Hz. Peygamberin vefatından sonra Hz. Ali'nin şahsının etrafında çeşitli inançlar teşekkül etmiştir. Bunlardan biri de Anadolu Alevilik ve Bektaşilik düşünce sistemidir. Köklerinin Orta-Asya ve Horasan'dan alan Şamanizm kaynaklı inançların ve diğer düşünce geleneklerinin İslam dini akideleri altında eritilerek Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi çerçevesinde oluşturulmuştur.

Alevi ve Bektaşi düşünce yapısının Orta-Asya'dan başlayarak Horasan-Maveraünnehir bölgesiyle Abbasilere katıldıkları, Abbasilerin ılımlı İslam politikası sayesinde İslam ile tanıştıkları, İslam ile tanıştıktan sonra önceki inançlarıyla harmanlayıp öyle devam ettikleri tespit edilmiştir. İslam'ı Abbasi politikası ve Ehl-i Beyt penceresinden tanıyan Türkler, doğal olarak kendilerini Hz. Ali taraftarlığı içerisinde bulmuşlardır.

Hz. Ali tasavvuru ile İslam inançlarını özdeşleştirip Anadolu'ya gelen gruplar Şii-İmamiyye tarafından etki altında kalmışlardır. Safevi Hükümdarı Şah İsmail'in bilinçli Anadolu tebliğ politikasıyla Hz. Ali sevgisinden ibaret olan Alevi ve Bektaşi düşünce yapısı siyasi bir hal almaya başlamış, bu siyasi hal emri altında bulundukları otorite ile ters düşünce takibata uğramıştır. Bu sebeple de inançlarını gizli ve sırlı bir şekilde yaşamaya çalışmışlardır. Bu gizlilik de beraberinde efsaneleşmiş ve kutsallaştırılmış bir Ali-İslam öğretisi doğurmuştur.

İnançlar bağlamında Alevi ve Bektaşi geleneğin Allah inancı, Hz. Muhammed inancı ve Hz. Ali inancı ve tasavvurları anlaşılmaya çalışılmıştır. Tespit edildiği kadarıyla Alevi ve Bektaşilerin birkaç mübalağalı şathiyye dışında Allah inançları diğer Müslümanlardan pek farklılık arz etmemektedir. Hz. Muhammed ise her zaman Allah'ın elçisi olarak tasavvur edilmiş, dile getirilmiştir.

Hz. Muhammed, nübüvvet makamının sahibi, insanlara doğru yolu gösteren Allah'ın peygamberi olarak kabul edilmiş ve bütün literatürde bu anlayış ifade edilmiştir. Ancak Hz. Muhammed'in nübüvvet konumu çoğu zaman Hz. Ali'nin velayet makamının gölgesinde kalmıştır. Yüzeysel bir nübüvvet makamında bulunan Hz. Muhammed, Hz. Ali'yi ilan eden elçi olarak algılanmıştır. Öyle ki Buyruk'da bahsedilen Kırklar Cemi hadisesinde adeta dışarıdan gelen bir yabancı ve Hz. Ali'nin emrindeymiş gibi

gösterilmeye çalışılmıştır. Fakat İslam Tarihinde bilindiği üzere Hz. Ali gerek Peygamber hayatta iken gerekse vefat ettikten sonra her zaman onun ümmeti, onun arkadaşı olduğunu ifade etmiş ve daima Hz. Muhammed'in izinde gitmeye gayret göstermiştir. Burada ortaya çıkan aşırı zorlama yorumlar, Hz. Ali vefat ettikten sonra onun şahsı etrafında yoğunlaşan siyasi olaylardan da hareketle ortaya çıkan mezhepsel/sübjektif yorumlardır. Alevilik ve Bektaşilik düşünce tarihi, gerçek Hz. Ali'yi değil, mitolojik/menkıbevi bir figür olan Hz. Ali'yi temsil etmektedir.

Geleneksel kaynakların belirtiğine göre Alevilik ve Bektaşilik düşünce sisteminde, Sünni düşünce yapısında olduğu gibi Allah'a inanmak iman esaslarının ilkidir. İnsanın doğuştan her şeyi bilemeyeceği bu yüzden de Allah'ın peygamberler gönderdiği ifade edilmiştir. Tanrı'ya iman etmek Aleviliğe girişin ilk esası olarak kabul edilmiştir. Buna göre ortaya konulan "dört kapı-kırk makam" öğretisinden ilk basamak iman etmek olarak belirlenmiştir. Bu esas da Allah'a iman etmenin önemini göstermektedir. Toplum içerisinde Allah inancı, tasavvuf geleneğindeki Allah inancından farklı olarak, kendine özgü bir vahdet-i vücut öğretisi etrafında oluşmuş ve muhabbete büyük bir önem gösterilmiştir.

Allah inancından sonra ikinci basamağı peygamber inancı almaktadır. Öyle ki peygamberlere iman etmek Alevîlik-Bektaşîlik düşünce sistemine kabulün zorunlu şartı, peygamberlerden birini inkâr etmek de bu düşünce sisteminden çıkışı ifade etmektedir. Peygamberlere imanın temelini Hz. Muhammed'e olan inanç oluşturmaktadır. Hz. Muhammed inancı geleneksel Alevi ve Bektaşi kaynaklarında iki şekilde karşımıza çıkmaktadır; birincisi Sünni anlayışta olduğu gibi Allah'ın nurundan yaratılan, alemlere rahmet olarak gönderilen, şefaat misyonu olan Hz. Muhammed, ikincisi ise, kırklar meclisi hadisesinde miraçta Hz. Ali'nin sırrına mazhar olan, Hz. Ali'yi kendine rehber edinen, pirlik makamının mürşidi şeklinde farklı motiflere sokulmuş inançlar bütünüdür.

Alevilik içerisinde Hz. Ali hakkındaki inanışlar daha çok onun velayeti çerçevesinde toplanmıştır. Alevilik ve Bektaşilik düşünce sisteminde Tasavvuf düşünce yapısında ortaya çıkan velayet teorisi, vahdet-i vücûd felsefesi çerçevesinde teşekkül etmiştir. Yapılan tespitlerden çıkan sonuca göre Alevi ve Bektaşi düşünce yapısında kapanan nübüvvet kapısının ardından açılan kapı Velayet kapısı olmuştur. "Velayet nübüvvetin devamı mıdır yoksa alternatifi midir?" sorusu ise çok kesin olmamakla beraber yapılan bu çalışmaya göre yerine göre devamı, yerine göre de alternatifi olarak

algılanmıştır. Bu sorunun cevabının tespit edilebilmesi için literatür taraması yerine saha araştırması yapılıp bölge bölge cevabının tespit edilmesi gerekir. Çünkü Alevilik ve Bektaşilik düşünce geleneği bölgeden bölgeye değişen ve farklılaşan bir inanç yelpazesi arz etmektedir. Yapılacak olan saha araştırmalarıyla sorunun cevabı daha net ortaya konulacaktır.

KAYNAKÇA

Akbulut, A. (2017). Sahabe dönemi iktidar kavgası -alevi sünni ayrışmasının arka planı-. Ankara: OTTO Yayınları

Akdağ, M. (1975). Türk halkının dirlik ve düzenlik kavgası “celali isyanları”. İstanbul: Bilgi Yayınevi

Aksu, H. (1995). Fazlullah-ı hurûfî. (Cilt.12, ss.277-279). İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Aktaş, A.O. Demir, T. (2010). Gazi üniversitesi türk kültürü ve hacı bektaş veli araştırma dergisi’nde yayımlanan alevilik konulu makaleler ve gazi üniversitesi türk kültürü ve hacı bektaş veli araştırma merkezi kütüphanesinde yer alan alevilikle ilgili kitaplar bibliyografyası. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi. (56), 419-444.

Aktay, Y. (2007). Sosyo-kültürel ve politik yönleriyle alevilik üzerine notlar. Milel ve Nihal İnanç Kültür ve Mitolojik Araştırmalar Dergisi, 4 (1), 57-76.

Apaydın, H.Y. (2013). Velayet. (Cilt. 43, ss.15-19). İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Arı, Y. (2019). Alevilikte dini otorite: değişim ve süreklilik (adıyaman örneği). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Doktora Tezi, Kayseri.

Aşkar, M. (2015). Tasavvuf tarihi literatürü. İstanbul: İz Yayıncılık

Atalay, B. (2015). Cumhuriyet devrinin ilk tarikat araştırması bektaşilik ve edebiyatı. (G. Pehlivan, Haz.) İstanbul: Ötüken Neşriyat

Atay, R. (2017). Tecrübeyi adlandırma ve yorumlama bağlamında kutsiyet, velayet ve keramet: sekülerleşen din anlayışları. İstanbul: KURAMER İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur’an Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Ay, M. (2017). Tasavvuftaki kutsiyet inanışlarına yönelik geleneksel eleştiri ve literatürü ve meşruiyet temelleri. İstanbul: KURAMER İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur’an Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Aydın, M.S. (1987). Din felsefesi. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları

Ayiş, M.Ş. (2017). İslam düşünce ve geleneğinde kutsiyet, velayet ve keramet anlayışının üzerinde bulunduğu zemin ile ilgili bazı tespit ve değerlendirmeler. İstanbul: KURAMER İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Azamat, N. (2001). Kalenderiyye. (Cilt.24, ss.253-256). İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Bardakçı, C. (2012). Alevilik ahilik bektaşilik. İstanbul: Postiga Yayınları

Bektaş, H.V. (2011). Vilayetname. (E. Korkmaz, Haz.) İstanbul: Can Yayınları

Birge, J.K. (1991). Bektaşilik tarihi. (R. Çamuroğlu, Çev.) İstanbul: Ant Yayınları

Bozkurt, F. (2018). İmam cafer-i sadık buyruğu. Konya: Salon Yayınları

Bulut, K. (2011). Alevilikte tanrı anlayışı. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Kelam Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ.

Cengil, M. (2017). Tasavvuf ve tarikatlara yöneliş psikolojisi. İstanbul: KURAMER İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Corbin, H. (1978). Şiilikte velayet kavramı. (S. Hizmetli, Çev.) Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (34), 719-731.

Coşan, M.E. (2019). Hacı bektaş-ı veli ve bektaşilik. (N. Yılmaz, Haz.) İstanbul: Server Yayınları

Coşan, M.E. (2019). Makalat-ı hacı bektaş-ı veli. (N. Yılmaz, Haz.) İstanbul: Server Yayınları

Çağatay, N. (1978). Yaşayan alevilik. Ankara Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslami İlimler Enstitüsü Dergisi, (4), 67-78.

Çalışkan, S. (2010). Alevilik'te dört kapı kırk makam. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslam Mezhepleri Tarihi Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Çelikcan, H. (1995). Alevilik ve Sünniliğin tarihçesi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Çift, S. (2009). Tasavvuf ve alevilik. Günümüz Aleviliğinde Eğitim Çalıştayı (23), 131-124.

Çift, S. (2017). Tasavvufta velayet ve kutsiyet inancı etrafında oluşan tasavvurlar: tespitler ve teklifler. İstanbul: KURAMER İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Daudi, K.Z. (1997). Nübüvvet. (Cilt. 16, ss. 479-484). İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Demirci, K. (1998). Hulûl. (Cilt. 18, ss.340-341). İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Demirci, M. (1997). Hakîkat-i Muhammediyye. (Cilt. 15, ss.179-180). İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Demirli, E. (2012). Vahdet-i vücûd. (Cilt. 42, ss.431-435). İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Duman, A. (2011). Kavram ve kavramlaştırma açısından alevilik ve bektaşilik. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi. (60), 105-112.

Eğri, O. (1999). Alevilik-bektaşilik Hristiyanlıktan etkilenmiş midir? I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri. 105-111.

Erdem, M. (2018). Alevi-bektaşi menâkıbnamelerine göre alevilik. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (İslam Mezhepleri Tarihi) Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Ergun, S.N. (2017). Bektaşi şairleri ve nefesleri bektaşi edebiyatı antolojisi. (A.A. Soysal Doğan, Haz.) Ankara: Çolpan Kitap

Eröz, M. (1977). Türkiye'de Alevilik bektaşilik. İstanbul: Otağ Matbaacılık

Fahir Baba, Y. (2019). Alevilik ve bektaşilik sırlarını ifşa ediyorum. Revak Kitapevi

Faroqhi, S. (2003). Anadolu'da bektaşilik. (N. Barın, Çev.) İstanbul: Simurg Yayınları

Fığlalı, E.R. (1995). Ana hatlarıyla alevilik. Günümüzde Alevilik ve Bektaşilik Paneli, (177) 9, 11-18.

Fığlalı, E.R. (2006). Türkiye'de Alevilik bektaşilik. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları

Fığlalı, E.R. (2008). İmamiyye şiası caferiyye mezhebi doğuşu, gelişmesi ve görüşleri. İstanbul: Ağaç Kitapevi Yayınları

Fığlalı, E.T. (1998). Çağımızda itikadi islam mezhepleri. İstanbul: Selçuk Yayınları

Gölpınarlı, A. (2016). Tarih boyunca islam mezhepleri ve şiilik. İstanbul: Kapı Yayınları

Gölpınarlı, A. (2017). Alevi-bektaşi nefesleri. İstanbul: İnkılap Kitapevi

Güler, İ. (2017). İslam’da otorite ve kişi kültünün oluşmasının psikoanalitik ve dini saikleri üzerine. İstanbul: KURAMER İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur’an Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Gündüz, Ş. (2017). İslam öncesi dinlerde kutsallık anlayışı. İstanbul: KURAMER İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur’an Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Hatiboğlu, M.S. (2017). Hilafetin kureyşliliği -islam’da ilk siyasi kavmiyetçilik-. Ankara: OTTO Yayınları

Kara, M. (1995). Fenâ. (Cilt. 12, ss. 333-335). İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Kara, M. (2017). Din, hayat, sanat açısından tekkeler ve zaviyeler. İstanbul: Dergâh Yayınları

Kara, M. (2017). İbn teymiyye’ye göre ibn arabi. İstanbul: Dergâh Yayınları

Karamustafa, A.T. (2017). Tasavvufun oluşumu. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Kazıcı, Z. (1988). Ahilik. (Cilt.1 ss.540-542). İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Keçeli, Ş. (1998). Bektaşilikte (alevilikte) tanrı-evren insan. I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri. 193-205.

Knysh, A. (2011). Tasavvuf tarihi. (İ. Durdu, Çev.) İstanbul: Ufuk Yayınları

Köprülü, F. (1981). Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar. (O.F. Köprülü, Haz.) Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları

Köprülü, F. (2005). Anadolu’da islamiyet. (M. Ergun, Haz.) Ankara: Akçağ Yayınları

Kutlu, S. (2016). Alevilik-bektaşilik yazıları. Ankara: Ankara Okulu Yayınları

Kutlu, S. (2018). Türkler ve islam tasavvuru. Ankara: İSAM Yayınları

Melikoff, İ. (2009). Uyur idik uyardılar. (T. Alptekin, Çev.) İstanbul: Demos Yayınları

Naskali, E. (2007). Parsîler. (Cilt.34, ss.174). İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Noyan, B. (1985). Bektaşilik alevilik nedir. Ankara: Doğuş Matbaacılık

Ocak, A.Y. (1996). Hacı bektaş vilâyetnâmesi. (Cilt. 14, ss.471-472). İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Ocak, A.Y. (2009). Türkoloj ve alevilik bektaşilik araştırmalarının büyük ustası: ırenne melikoff. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, (52), 3, 3-8.

Ocak, A.Y. (2013). Türkler ve islamiyet: türklerin Müslümanlığı tarihine dair bir sorgulama. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (13), 251-260.

Ocak. A.Y. (2018). Alevi ve bektaşi inançlarının islam öncesi temelleri bektaşi menakıbnamelerinde islam öncesi inanç motifleri. İstanbul: İletişim Yayınları

Onat, H. (2009). Kimlik-teoloji ilişkisi bağlamında alevilik-bektaşilikle ilgili kimlik tartışmaları üzerine. Alevilik ve Bektaşilik Araştırmaları Dergisi (1), 18-31.

Onat, H. (2010). Ahmet yesevi- hacı bektaş veli çizgisinde "velayetname"nin anlam ve önemi hakkında. Alevilik ve Bektaşilik Araştırmaları Dergisi (3), 46-54.

Ortaylı, İ. (1999). Tarihi ve kültürel boyutlarıyla türkiye'de aleviler bektaşiler nusayriler. İstanbul: Ensar Neşriyat

Öz, M. (1994). Ehl-i beyt. (Cilt. 10, ss.498-501). İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Özalp, C.S. (2006). Alevilikte buyruk kavramı ve imam cafer örneği. Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa.

Radi, Ş. (2018). Hz. Ali nehcu'l belağa, hz. ali'nin konuşmaları, mektupları ve hikmetli sözleri. (A. Demircan, Çev.) İstanbul: Beyan Yayınları

Sadık, İ.C. (2018). İmam cafer-i sadık buyruğu. (F. Bozkurt, Çev.) Konya: Salon Yayınları

Sarıkaya, M.S. (2010). Türkiye'de alevilik ve bektaşiliğin oluşumu. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları

Subaşı, N. (2002). Alevilik, aleviler ve modernleşme. Birikim Aylık Sosyalist Kültür Dergisi, 3 (159), 87-94.

Şahin, H. (2002). Batınilik alevilik ilişkisi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.

Şahin, H. (2010). Alevi-bektaşi tarihinin yazılı kaynakları: velayetnameler. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları

Tatlıoğlu, D. (2010). Kerbela olayına velayet açısından bir bakış. Çeşitli Yönleriyle Kerbela Sempozyumu (3), 246-258.

Tirmizi, H. (2018). Hatmu'l evliya. (S. Çift, Çev.) İstanbul: İnsan Yayınları

Tiyek, F. (2017). Kur'an'ın insana çizdiği roller çerçevesinde kutsiyet, evliya ve keramet terimleri. İstanbul: KURAMER İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Turan, O. (2018). Selçuklular ve islamiyet. İstanbul: Ötüken Neşriyat

Uludağ, S. (2010). Şerh-i şathiyyât. (Cilt. 38, ss. 568-569). İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Üçer, C. (2009). Hakk-muhammed-ali (üçler) telakkileri çerçevesinde Alevilikte hz. ali. Hz. Ali Sempozyumu, 117-140, Ekim, İzmir.

Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (2), 389-408.

Üstün, İ.S. (2013). Velayet-i fakih. (Cilt. 43, ss. 19-22). İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Üzüm, İ. (2002). Kızılbaş. (Cilt. 25, ss.546-557). İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Üzüm, İ. (2009). Yeşil kubbe'de asılı kandil: nur-ı muhammedi kültürel kaynaklarına göre alevilik'te hz. Muhammed tasavvuru. Dini Araştırmalar Dergisi, (12), 33, 2205-233.

Üzüm, İ. (2018). Tarihsel ve kültürel boyutlarıyla alevilik. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Yakar, S. (2011). Alevilikte hak, muhammed, ali inancı. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisan Tezi, İstanbul.

Yavuz, Y.Ş. (2007). Nübüvvet. (Cilt.33, ss. 279-285). İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Yavuz, Y.Ş. (2017). İslam akaidinde kutsiyet, velayet ve keramet inancına itikadi mezheplerin bakışı. İstanbul: KURAMER İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kuran Araştırmaları Merkezi Yayınları

Yeşilyurt, T. (1996). Kelam açısından nübüvvet velayet ilişkisi. Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (2), 389-408.

Yeşilyurt, T. (2015). Nübüvvetin gerekliliği kapsamı ve süresi. Hz. Peygamberin Nübüvvetinin Süresi ve Kapsamı Çalıştayı Bildiri ve Müzakere Metinleri, 229-243

Yılmaz, S. (2017). İslam'ın temel inanç esasları açısından kutsiyet, velayet ve keramet. İstanbul: KURAMER İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Yiğit, İ. (1995). Emeviler. (Cilt. 11, ss.87-104). İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Yörükan, Y.Z. (2011). Alevi-bektaşi ve tahtacı nefesleri nefes, deyiş, nutuk, düvazdeh imam destan ve yakmalar. (T. Yörükan, Haz.) İstanbul: Ötüken Neşriyat

Yörükan, Y.Z. (2015). Anadolu'da aleviler ve tahtacılar. (T. Yörükan, Haz.) İstanbul: Ötüken Neşriyat

Yurdagür, M. (1997). Hatm-i nübüvvet. (Cilt. 16, ss. 479-484). İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Yurdagür, M. (1997). İslam düşünce tarihinde hatm-i nübüvvet meselesi. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (13-14-15), 303-312.

Zelyut, R. (2005). Öz kaynaklarına göre alevilik. İstanbul: Karacaahmet Sultan Derneği Yayınları

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Rauf YILDIZ

Doğum Yeri ve Tarihi :

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Yüksek Lisans Öğrenimi : Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Mezhepler Tarihi Anabilim Dalı

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce, Arapça, Farsça(orta)

Bilimsel Faaliyetler **:** Sempozyum Bildirisi

Yıldız, Rauf; (2019), “Son Dönem Osmanlı Dergilerindeki Tasavvuf Muhtevalı Yazılar”, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Kapadokya Sosyal Bilimler Öğrenci Kongresi, 7-9 Kasım, Niğde.

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar : Gümüşhane Türk Telekom Fen Lisesi: Öğretmen
T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı: İmam-Hatip

Tarih **:** 13/ 10/ 2020